

Стасюк Надія Леонідівна

ФІНАНСИ

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

Стасюк Надія Леонідівна

ФІНАНСИ

Затверджено Вченою радою Вінницького національного технічного університету як навчальний посібник для студентів напрямку підготовки «Менеджмент» всіх спеціальностей. Протокол №6 від 29.11.2007 р.

Вінниця ВНТУ 2008

Рецензенти:

О. В. Мороз, доктор економічних наук професор

О. О. Мороз, доктор економічних наук доцент

В. А. Гарбар, кандидат економічних наук, доцент

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України

Стасюк Н. Л.

Ф95 Фінанси. Навчальний посібник. – Вінниця: ВНТУ, 2008.- 256с.

Навчальний посібник ставить за мету передати цінний історичний досвід перемог і помилок в розвитку фінансової науки та практики, навчити бажаючих розуміти фінансові процеси та відносини в будь-який період часу, а особливо на Україні в умовах трансформаційної економіки.

Навчання фінансової науки – це навчання правильного аналізу достовірності подій та протиріч вітчизняного законодавства.

УДК 336

Зміст

Вступ.....	6
Тема 1 Історія виникнення та економічний зміст фінансів.....	9
1.1 Необхідність вивчення фінансів.....	9
1.2 Походження і зміст фінансів та фінансових відносин...	11
1.3 Фінанси як вартісна категорія.....	16
1.4 Суб'єкти фінансових відносин.....	18
1.5 Значення фінансів в економічному житті.....	21
1.6 Зв'язок категорії “фінанси “ з іншими категоріями.....	23
1.7 Об'єкти фінансових відносин.....	25
1.8 Фінансові суперечності.....	26
Тема 2 Функції фінансів та їх використання в умовах ринкового господарства	29
2 Макроекономічні функції фінансів.....	29
2.1 Розподільча функція	31
2.1.1 Розподіл ВВП.....	32
2.1.2 Розміри соціальних гарантій.....	34
2.2 Регулююча функція.....	34
2.2.1 Реструктуризація підприємства.....	36
2.3 Контрольна функція	37
2.4 Мікроекономічні функції фінансів	38
2.4.1 Формування капіталу, доходів і грошових фондів....	38
2.4.2 Нарахування та утримання на ФОП.....	39
2.5 Використання капіталу, доходів і грошових фондів....	42
2.6 Контрольна функція на рівні підприємства.....	42
Тема 3 Фінансова система та її організація.....	44
3.1 Зміст фінансової системи та її будова.....	44
3.2 Внутрішня структура фінансової системи і основні її сфери.....	48
3.3 Характеристика основних ланок фінансової системи України.....	49
3.4 Організаційна структура фінансової системи.....	57
3.4.1 Організаційний склад фінансової системи України.....	58
3.4.2 Принципи побудови фінансової системи.....	58
3.5 Органи управління фінансовою системою України....	59
3.6 Функціональні елементи управління фінансовою системою.....	65
3.7 Фінансове планування і його завдання.....	66
3.8 Фінансовий контроль: види та структури, що його здійснюють.....	68
3.8.1 Види та методи фінансового контролю.....	68
3.8.2 Організація та органи фінансового контролю.....	77

Тема 4 Фінансові ресурси та їх використання.....	94
4.1 Економічна суть фінансових ресурсів.....	94
4.2 Склад фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання і населення.....	96
4.3 Джерела державних фінансових ресурсів та суб'єктів господарювання.....	100
4.4 Напрямки використання фінансових ресурсів.....	104
4.5 Особливості політики управління фінансовими ресурсами.....	109
Тема 5 Бюджет та бюджетна система.....	113
5.1 Державний бюджет як сукупність бюджетних відносин.....	113
5.2 Бюджетна система України: становлення і розвиток структури бюджетної системи в Україні.....	115
5.3 Принципи бюджетної системи.....	117
5.4 Розподіл податкових надходжень між ланками бюджетної системи.....	119
5.5 Організаційні засади складання проекту державного бюджету.....	119
5.6. Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету.....	123
5.7 Видатки державного бюджету.....	133
5.8 Збалансування бюджетів та бюджетне регулювання.....	136
Тема 6 Податки та податкова система.....	138
6.1 Податкова політика держави.....	138
6.2 Економічна суть податків, їх класифікація.....	142
6.3 Пряме оподаткування та його роль в формуванні дохідної частини бюджету.....	144
6.4 Економічна суть податку на прибуток підприємств.....	149
6.5. Механізм оподаткування прибутку підприємства.....	153
6.5.1 Платники і ставки податку.....	155
6.5.2 Об'єкт оподаткування та обчисленн оподатковуваного прибутку (доходу).....	158
6.5.3 Пільги щодо податку на прибуток (доход).....	168
6.5.4 Порядок обчислення і строки сплати.....	173
6.5.5 Надання податкового кредиту.....	176
6.6 Непряме оподаткування та його реформування.....	178
6.7 Контроль податкових інспекцій за розрахунками з бюджетом.....	186
Тема 7. Формування і використання місцевих бюджетів.....	192
7.1 Система місцевих бюджетів	192
7.2 Доходи місцевих бюджетів.....	197

7.3 Структура видатків місцевих бюджетів.....	216
7.4 Бюджетне регулювання.....	222
7.5 Стан та перспективи вдосконалення бюджету міста Вінниці 2005 – 2007 роках.....	225
Тема 8 Державні цільові фонди.....	233
8.1 Особливості функціонування позабюджетних фондів.....	233
8.2 Пенсійний фонд України.....	234
8.3 Фонд соц.страхування з тимчасової втрати працездатності.....	241
8.4 Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.....	243
8.5 Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.....	246
8.6 Державний фонд охорони навколишнього природного середовища.....	249
8.7 Соціальні параметри Бюджетної політики 2007 року.....	252
Література.....	254

ВСТУП

Благословіння Господнє саме
збагачує, як не збагачує жодна
праця.

Притчі Соломона (10;22.)

В Афінах періоду апостола Павла серед храмів багатьом богам, в яких давно не вірили, був вівтар, присвячений невідомому богу. З тих пір нічого особливо не змінилося і людство знаходиться в постійних пошуках оправдання своїх дій, пояснюючи їх еволюцією або прогресом. Сучасні теорії прогресу є вівтарем невідомому богу, в яких науковий світ ховає всі свої промахи і протиріччя.

Нове ХХІ століття принесло світу разом з очікуваним прогресом цілу низку проблем.

Знаменита цитата фінансиста І.Шілля про те, що «управляти фінансами означає управляти всіма матеріальними і розумово-духовними силами народу» [17] означає, що на зміну одним гаслам розвитку суспільства прийшло явище, яке, здавалося б, володіє і керує людиною повсюди, де їй вдається бути: в матеріальному світі, серед віртуального простору, навіть в собі через імплантовані фінансові чіпи. Але результат первинності фінансів, відрізняючись високим динамізмом, дає регресивне явище в суспільстві і більше подібний до руху по колу: демократія – тиранія – олігархія – демократія. Якщо звернутися до далекої історії, то такий рух нагадує вихід єврейського народу із єгипетського полону і його сорокарічний шлях через пустиню навкруги однієї гори.

Історичний досвід також показує, що коли людство ставить перед собою вищезазначані пріоритети – володіння фінансами для управління, в тому числі, духовними силами народу, то має і відповідний результат – знецінені фінанси і кризу самого фінансового управління.

Проблеми розвитку фінансів, фінансового управління і регулювання науковці пов'язують з питаннями економічного багатства, постійних джерел фінансових ресурсів. Парадоксальним є те, що профіцитні тенденції розвитку не позбавляють країну проблем, а навпаки, породжують нові. Так, наприклад, дешеві джерела ресурсів призводять до їх малоефективного використання, велика кількість дешевої робочої сили породжує її міграцію та демографічну кризу.

Україна наприкінці 80-х початку 90-х років мала всі фінансові передумови для економіки зростання, в тому числі і фінансові ресурси. Але характеризуючи методи фінансового управління в останні роки В.С.Найдюнов відзначає: «Історія не знала такого глибокого і тривалого падіння виробництва в невоєнні роки: промисловість – більше 50%, весь

валовий внутрішній продукт – майже на 60%. Навіть у роки війни, коли значна частина промислово розвинутої території країни була захоплена ворогом чи піддавалася бомбардуванням, промислове виробництво знизилося на 40%”[8].

Профіцит як явище перевищення доходів бюджету над його витратами в сучасних умовах в багатьох країнах регулюється в бік його зменшення. Так, згідно з бюджетним законодавством Російської Федерації, бюджети всіх рівнів повинні формуватися без профіциту. Якщо останній виявляється в процесі складання бюджету, то вступають в силу методи із скорочення профіциту, а саме: 1) скорочення отримання доходів від продажу державної або муніципальної власності; 2) скорочення отримання доходів від реалізації державних запасів і резервів; 3) перегляд напрямків бюджетних коштів на додаткові погашення боргових зобов'язань; 4) збільшення витрат бюджету, в тому числі за рахунок передачі частини доходів бюджетам інших рівнів[4].

Більш складна ситуація – дефіцит ресурсів і, відповідно, бюджету. Розмаїття причин такого стану економіки, які досліджуються сучасними науковцями, як правило, вказують лише на його результат. Формувати дефіцит в бюджеті за будь-яких обставин – зручна політична позиція. Вона нагадує ситуацію фінансової організації підприємства, яке працює без прибутку, тобто має збитки. Таке підприємство не має податкових зобов'язань, утримує працюючих на мінімальному фонді оплати праці, в нього є оправдання для відносно низьких соціальних гарантій працівникам. Неофіційний прибуток виступає своєрідною платою за проведення подібного адміністрування. Тому причини дефіциту ресурсів і бюджету в сучасних умовах автор вбачає в суб'єктивній політиці фінансового управління. І якщо зіслатись на видатного економіста Дж.Кейнса, який пояснював інфляцію тим, що “держава каже: ”Нехай буде інфляція”, можна пояснити дефіцит бюджету через те, що держава каже: ”Нехай буде дефіцит!”.

Таким чином, історичний досвід показує, як тільки суспільство в цілому переслідує лише примітивні матеріальні цілі (наживи будь-яким способом), воно не має позитивного результату при наявності будь-яких фінансових ресурсів. Паралельно з цим створюється пануюча ідеологія віри в прогрес, яка входить в людську плоть і кров під так званим науковим вченням про світле майбутнє, що насправді взято контрабандним шляхом із християнського вчення- есхатології.

Прийнятий новий Бюджет на 2007 рік являє собою бюджет традиційного директивного виду, що означає лише консервацію риторики соціальної справедливості та соціального “страховиська” у вигляді дефіциту.

Бюджет України з року в рік має вигляд соціального за рахунок номінального зростання доходів, які породжують, відповідно, номінальні

надходження доходів до бюджету. В даному випадку мова йде про пряме порушення принципу свободи від оподаткування прожиткового мінімуму, який за об'ємом далекий від неоподаткованого мінімуму доходів.

Вирішення вищеназаних проблем залежить від раціональної побудови фінансової системи, яка пов'язана з формуванням економіки реального, а не номінального, зростання, від пріоритетів, які створюють центр життєдіяльності суспільства, з виходом із соціально-політичного обману та духовної кризи.

Цей навчальний посібник ставить за мету передати цінний історичний досвід перемог і помилок в розвитку фінансової науки та практики, навчити бажаючих розуміти фінансові процеси та відносини в будь-який період часу, а особливо на Україні в умовах трансформаційної економіки.

Розвиток економіки в сучасних умовах залежить від раціональної побудови фінансової системи, яка не є тільки фінансами держави.

Процес фінансового управління передбачає отримання керівником реальної інформації для прийняття правильних рішень. Фінанси несуть в собі інформаційне навантаження і тим самим відіграють роль достовірності економічних явищ. Тому навчання фінансової науки - це навчання правильного аналізу достовірності подій та протиріч вітчизняного законодавства.

«Двох речей прошу я в Тебе, не відкажи мені, поки я умру: Марноту й неправду держи далеко від мене; ні злиднів, ні багатства не давай мені, а живи тільки щоденним хлібом...»

Книга притч Соломонових 30;(7,8.)

Тема 1 Історія виникнення та економічний зміст фінансів

План

Частина 1

- 1.1 Необхідність вивчення фінансів.**
- 1.2 Походження і зміст фінансів та фінансових відносин.**
- 1.3 Фінанси як вартісна категорія.**
- 1.4 Суб'єкти фінансових відносин.**
- 1.5 Значення фінансів в економічному житті.**

Частина 2

- 1.6 Зв'язок категорії “фінанси “ з іншими категоріями.**
- 1.7 Об'єкти фінансових відносин.**
- 1.8. Фінансові суперечності.**

1.1 Необхідність вивчення фінансів

Необхідність вивчення фінансів полягає в тому, що вони існують в економічній системі як об'єктивне явище. Оскільки звичайна праця, що “годує” людей і необхідна для існування, так і фінанси є категорією, що забезпечує динаміку вартісної форми цієї праці. Щоб мати хліб щоденний, потрібно пройти коридори та лабіринти фінансових відносин.

Його можна виростити, або просто купити, але в обох випадках потрібно створювати відповідні фінансові відносини, а саме: придбавати землю та знаряддя праці, обробляти цю землю та отримувати результат в фінансовому виразі або придбати його на заробітну плату, тобто на засоби фінансово-трудових відносин, продаючи свою працю.

В результаті еволюції фінансів та фінансової науки історично склалися два типи фінансових відносин і, відповідно, необхідність їх вивчення має також двотипову структуру. Перший тип - це пріоритет централізованих фінансів з доповненням приватних фінансів в економічній системі. Основна ціль розвитку та дослідження такої системи – здійснення процесу мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих ресурсів з метою забезпечення задач і функцій держави.

Другий тип передбачає пріоритет приватних фінансів в розвитку економіки. Основна ціль існування та дослідження такої системи – управління надходженням та витратою дефіцитних грошових ресурсів протягом певного періоду часу.

Основні задачі, що вирішуються в обох випадках – це максимізація мобілізації грошових ресурсів та максимізація рівня доходів.

В сучасних умовах загальносвітовий рівень розвитку фінансів йде до неокласичної теорії, а саме, з перевагою приватного сектора в економіці, зі створенням організації руху грошей для вільного переливу капіталу.

Необхідність вивчення фінансів полягає в тому, що виникає потреба розуміти логіку розвитку фінансів та управляти ними, якщо мова йде про набуття професійних навиків. Існує п'ять основних причин з цього приводу, а саме:

- 1) для ефективного управління особистими грошовими коштами;
- 2) для успішної організації власної справи;
- 3) для забезпечення захисту своєї діяльності;
- 4) для розуміння та аналізу централізованої фінансової політики.

Слід пам'ятати, що ці чотири пункти в будь-якій економіці мають підпорядкування. Мета діяльності повинна мати декілька складових: працювати на себе і на те, “щоб було що виділити тому хто потребує”, іншими словами, тобі дається, щоб ти міг давати.

Фінанси - це економічна категорія, що відображає економічні відносини в процесі створення і використання фондів грошових коштів. Фінанси є неминучим атрибутом як організації підприємницької діяльності, так і держави. Необхідність вивчення фінансів зумовлена об'єктивністю товарного виробництва, дією законів виробництва і законів обміну, національними інтересами держави і суспільства. У межах суспільства і держави фінанси, як і економічна система загалом, набувають національних ознак. Вони виражають сукупність національних відносин, за допомогою яких здійснюють розподіл валового суспільного продукту і національного прибутку для утворення і використання грошових фондів на розширене відтворення сфери виробництва, соціальної інфраструктури і підйому рівня життя людей.

Фінанси є основою формування і дії економічного і соціального механізму, тобто механізму функціонування виробництва і соціального розвитку.

Рух фінансів «приводить» в дію робочу силу і її труд, матеріальні і сировинні ресурси, готові продукти виробництва, послуги, забезпечує зростання інтелектуального потенціалу і добробут суспільства загалом і кожної людини зокрема. Фінансові механізми «здійснюють» кругообіг придбаного капіталу і його нарощування. Рух фінансів в економіці подібний руху крові в живому організмі і функції їх зводяться до живлення своїх систем.

Фінанси є однією з найбільш важливих і складних економічних категорій. Вони мають як видиму, так і приховану форму прояву. Видима сторона фінансів проявляється у грошових потоках, які рухаються між суб'єктами фінансових відносин. Ці потоки - їх характер і форми, спрямованість і обсяги - виступають предметом практичної фінансової діяльності.

Прихована сторона фінансів пов'язана з тим, що вони відображають ті чи інші грошові потоки, а саме - рух вартості створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту, тобто обмінні й розподільні відносини. Від налагодженості їх відносин залежить ефективність економічної системи і розвиток суспільства. Ці відносини характеризують внутрішню сутність фінансів і є предметом фінансової науки.

1.2 Походження і зміст фінансів та фінансової науки

Вчені фінансової науки звертають увагу на матеріальні основи появи фінансів. На наш погляд не потрібно ігнорувати духовну підготовку до формування такого типу відносин.

Філософське тлумачення фінансових відносин зводиться до появи таких понять, як десятина, данина, оброк, податі ще задовго до визначення чітких фінансових матеріальних категорій. Так, наприклад, вчення про десятину (біля 1470 року до н.е) являє собою десяту частину доходу. Згідно із законом Мойсея, ізраїльтяни зобов'язані були віддавати левітам і священикам десяту частину врожаю (Числ.18;21-24).

Тлумачення про десятину зводиться не тільки до фізичного об'єму податку, а, насамперед, навчає розуміти індуктивне співвідношення частини і цілого, де останнє сприяє розвитку першого.

Фінансові стосунки виникають як відповідь на протиріччя недосконалих людських інтересів. Саме як тимчасовий акт до примирення, фінанси на рівні держави перерозподіляють створений всіма продукт (щоб нікого не образити), коли людина навчається віддавати частину свого, зменшується її жадібність.

Але як би універсально не створювалась фінансова організація, вона не може вирішити основних питань життя людини: найкращий бюджет може існувати для декого, а податкова служба може додатково до закону стягувати оборотні засоби підприємств; найкраща на землі монетарна система США не вирішує питання війн та агресії, злиднів та насильства.

Ці питання збалансувати та вирішити людям не під силу в результаті їх недосконалої фізичної природи. "Велике надбання - бути благочестивим і задоволеним" (1Тим. 6;6) - це духовне надбання і саме таким чином збалансовуються всі інтереси і власне своє життя.

Слово «фінанси» етимологічно бере свій початок від середньовікової латині, саме від слова *finare* - платити; похідного від *finis*- термін платежу.

В Німеччині під кінець середніх віків слово «Finanz» використовувалось як хитрість, коварство, а в застосуванні до державного господарства під «Finanz» розуміли мистецтво збору побільше грошей. В той же час у Франції під finances розуміли всі матеріальні засоби, що знаходяться в розпорядженні держави.

Безпосередньо поняття “платіж” склалося ще в період розпаду первіснообщинного і зародження рабовласницького суспільства в зв'язку з виникненням держави, його інститутів, розвитком товарно-грошових відносин.

Однією з найперших друкованих праць, присвячених фінансам, вважається праця представника Франції Ж.Бодена “Фінансові нерви держави” (1577р.). Його заслуги в розвитку фінансової науки порівнюють із заслугами А. Сміта в розвитку політичної економії.

Засновником теоретичної фінансової науки вважається видатний шотландський вчений А. Сміт (1723р), який у своїй книзі “Дослідження про природу та причини багатства народів” аналізує такі головні фінансові поняття, як вартість і додану вартість.

Німецькі вчені XVII – XVIII ст., розглядаючи питання привласнення державою доданої вартості у межах політичної економіки, відокремлюють ці проблеми в особливий курс “Фінанси”.

Фінансова наука в Україні історично розвивалася у контексті її розвитку в умовах Російської імперії. Історичні джерела свідчать, що тільки починаючи з другої половини XIX ст. в Україні друкуються праці вчених, присвячених проблемам фінансової науки. Питанням фінансів видатний вчений, поет, письменник, громадський діяч Іван Франко присвятив більше як 40 праць.

Походження фінансів пов'язане з еволюцією фінансів та фінансової науки. Етапи розвитку фінансової науки подані в наступній таблиці 1.1. Як бачимо з таблиці, наука про фінанси пройшла ряд етапів:

1) початок XV ст. - середина XVII ст. На цьому етапі в процесі зародження фінансової науки розвивалося вчення про платежі, податки та державні доходи;

2) друга половина XVII ст. і до кінця XVIII ст., коли продовжується розвиток вчення про державний бюджет та його визначну роль для розвитку державності;

3) початок XIX ст. – поч. XX ст. , коли продовжується розвиток та поглиблення вчення про державні фінанси, доходи, заробітну плату, кредит, страхування тощо;

4) з XXст. до теперішніх часів, які пов'язані із ринковою концепцією розвитку фінансів, коли вивчаються такі фінансові категорії, як фінансовий ринок, фінансовий механізм[5].

Класики стародавніх Греції і Риму, трактуючи загальнодержавні питання, згадують про фінанси класичного світу, який і в цій частині досягнув своєї досконалості.

Таблиця 1.1 - Етапи розвитку фінансової науки

Період	Характеристика	Автори
Ненауковий стан Стародавня Греція і Рим	Держава розглядалася як агент акумулювання ресурсів для суспільних потреб. Джерела доходів держави: плата за користування державними землями, копалинами, ринками, береговою зоною	Ксенофонт, Аристотель, Цицерон
Перехід до наукової обробки (XV- XVII ст.) в т.ч.:	Період втручання держави в господарче життя. Джерела державних доходів: військова здобич, подарунки друзів, дань союзників, торгівля, мито, податки з підлеглих.	Н. Макіавеллі, Дж. Ботеро, Ж. Боден, Т. Гоббс, У. Петті
а) XVст. Верхня Італія	Finansia – грошовий платіж для розрахунку з державою.	
б) XVIIст.	Податкова політика та система непрямого оподаткування	У. Петті, Т. Гоббс
Науковий період XVIIIст.	Камералістика - вчення про доходи та видатки казни, баланс казни, кредит, правила податкової політики.	Камералісти Й. Юсті, Й. Зонненфельс, А. Сміт
Класична теорія фінансів XIX-XX ст. (200 років)	Фінансова теорія - наука державного та приватного майна; фінанси – будь-які засоби доходу.	Л. Косса (Північна Італія)
Неокласична теорія фінансів: середина XX ст.	Взаємодія ринків капіталу і великих національних і транснаціональних корпорацій в фінансових відносинах: а) фінансова стійкість держави залежить від приватного сектора, втручання держави до якого мінімізується; б) джерела доходів – прибуток та ринки капіталів, що інтегруються.	А. Коулз, Д. Уільямс, Г. Марковиць, Ф. Модільяні, М. Міллер
Фінансовий менеджмент: 60- ті роки XXст.	Методологія та техніка управління фінансами корпорації.	Е. Коупленд, Дж. Уестон, С. Росс, Ю. Брігхем

Але після падіння Римської Імперії, в державах, які виникли з її бувших провінцій, економічне життя зробило великий крок назад порівняно з тою висотою, якою вона досягла в Стародавньому Римі. Римські інститути поступово зникають, змінюючись новими - варварського походження.

В період феодалізму державне господарство отримує характер помісного, фінансовий розвиток приходить в занепад. В той час найпросвітницьким класом було духовенство, із середовища котрого вийшли деякі вчені. Так, наприклад, Фома Аквінський, який писав в XIII ст., радив для царів позитивні правила державного господарства, виходячи із релігійних і моральних основ. В творах інших письменників зустрічаються поради керівникам не доводити до зубожіння народ надмірними поборами, не псувати монети і збирати запасну казну[3]. Не зважаючи на сучасний стан розвитку економіки, ці поради є актуальними для нашої країни, оскільки для фінансового управління на сьогоднішній день є актуальними соціальні гарантії для населення, рівень інфляції та державні фінансові резерви.

Фінансова наука стала розвиватись з XV століття, коли почав формуватися новий державний устрій.

Найстаріша фінансова література зародилась в Італії на основі фінансової практики середньовічних італійських республік, які сформували деякі податки і описали користування кредитом. Потім французи-фізіократи, англійці, голландці і німці-камералісти створили значні наукові дослідження в податковій системі.

З розпадом феодалізму і поступовим розвитком у його надрах капіталістичного способу виробництва все більшого значення стали набувати грошові доходи і витрати держави, а частка натуральних зборів скорочувалась. На ранніх стадіях розвитку держави не існувало розподілу між ресурсами держави і ресурсами її глави: монархи розпоряджались коштами держави як своєю власністю.

До початку XVIII ст. під фінансами розуміли державне публічне господарство будь-якого державного утворення нижчого рівня, наприклад: земство, міська община тощо.

Отже, фінанси пов'язували з переданням частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та інші витрати державного змісту. У XVIII ст. трактування поняття фінансів як державного господарства набуло подальшого розвитку.

Державні утворення різного рівня стали називатися союзами публічного змісту, фінанси – формами та методами добування коштів і їх витрачання цими союзами під час виконання покладених на них функцій. З часом, крім державного господарства, до складу фінансів почали включати фінанси сфери виробництва, виконання робіт і надання послуг. Виникають фінансові ринки, набуває розвитку державний кредит та інші фінансові інститути.

Вітчизняна фінансова наука розвивалась пізніше західноєвропейської.

Україна, як частина Російської Імперії, отримала фінансову науку від німецьких вчених, які запрошувались російським урядом. Першими представниками цієї науки в Росії більшою мірою були німці. Християн Шлепер, Генріх Шторх і Якоб сформували разом російсько-німецьку економічну фінансову школу. Надалі значною подією для фінансової науки були роботи Н.І.Тургенева (1789-1871), М.Ф.Орлова (1788-1842), І.І.Янжула, І.Я.Франка та інших.

Найвищого розквіту фінанси досягли у ХХ ст., коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Значний розвиток отримали місцеві фінанси, позабюджетні фінансові фонди, фінанси підприємницьких структур.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то причиною появи фінансів можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.

Передумовами виникнення фінансів є наявність держави і розвиток економічних відносин в ній. Основними ознаками держави є: наявність певної території; населення, що проживає на ній; верховної влади (в особі голови держави – монарха, президента і т.п.); "вертикалі управління" – представників верховної влади у всіх населених пунктах держави; військових з'єднань, що захищають зовнішні кордони; закладів, що охороняють інтереси правлячої більшості (міліція, поліція, карний розшук і т.п.); судової влади.

Так, при простому індивідуальному веденні господарства – за первіснообщинного ладу – необхідності у фінансах не виникало в зв'язку із слабо розвинутою господарською системою, коли практично всі потреби задовольнялися за рахунок діяльності членів самої сім'ї при наявності замкнутого циклу суспільного виробництва.

При переході до суспільного поділу праці виникла необхідність обміну продуктами праці. У цей період виникли відносини обміну, що вже були економічними відносинами, тому що припускали певну оцінку продуктів і товарів, які підлягали обміну.

При переході до обміну не товарами, а їх еквівалентами за вартістю – грошима із розвитком державних інститутів влади – армії, суду, верховної влади, виникають не просто економічні, а вже фінансові взаємовідносини між суб'єктами економічного життя держави: у зв'язку з необхідністю сплати податків, мита, різних зборів. Таким чином, необхідність розвитку фінансових відносин пов'язана з виникненням і розвитком товарного виробництва.

Вихідними положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що фінанси – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості внутрішнього валового продукту (ВВП). У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів та потреб.

Існує декілька означень стосовно фінансів як економічної категорії, на які бажано звертати увагу. Ці означення подані в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 - Означення категорії фінансів

Категорія	Означення
Фінанси це:	Вся сукупність державного майна і взагалі стан всього державного господарства...Таким чином, науку про фінанси можна визначити як науку про способи найкращого задоволення матеріальних потреб держави. С.Ю.Вітте [6]
	Система грошових відносин з приводу формування і використання фондів, необхідних державі для виконання своїх функцій. Б.М.Сабанті [11]
	Система грошових відносин, яка має імперативну форму і пов'язана з формуванням та використанням грошових фондів в процесі розподілу і перерозподілу вартості ССП. О.Д. Василик [5]
	Наука про те, яким чином люди управляють витратою і надходженням дефіцитних ресурсів протягом певного періоду часу. Еві Боді [3]
	Система грошових відносин, які мають сруктуровану залежно від цілі форму. Автор

1.3 Фінанси як вартісна категорія

Фінанси виступають об'єктом вивчення фінансової науки, яка досліджує закономірності розвитку суспільних відносин, виражених в даній вартісній категорії. Об'єктом вивчення фінансової науки є державні фінанси та фінанси окремих економічних суб'єктів (підприємств і корпорацій).

З допомогою державних фінансів досліджується процес формування і використання державних доходів та витрат. Об'єктом вивчення фінансів господарюючих суб'єктів є створення та використання їх капіталу, доходів і грошових фондів (споживання, накопичення і резервних).

Держава виступає не тільки як суб'єкт власності на частину майна, але і як агент виробництва – господарюючого суб'єкта (фінансова

підтримка із державного бюджету пріоритетних галузей господарства, науки, експорту товарів, закупок сільськогосподарської сировини, підготовки кадрів та інше). В таблиці 1.3 показані закономірності розвитку фінансів як вартісної категорії.

Вищезазначені закономірності дають можливість визначити фінанси як окрему науку, пов'язану з практичним використанням фінансів в суспільному відтворенні, яка вивчає їх зміст, форми прояву, закономірності, роль в господарській системі.

Таблиця 1.3 - Закономірності розвитку фінансів як вартісної категорії

Закономірності фінансів	Пояснення
1. Фінансові відносини пов'язані з розвитком держави	Об'єм грошових ресурсів залежить від державного управління
2. Умовою існування фінансів є рівень розповсюдження товарно-грошових відносин в загальній сукупності економічних зв'язків	Об'єм фінансів залежить від вартісних категорій, поданих в системі. Якщо в економіці існує бартер, "ручне" управління, квазігроші, відбувається звуження фінансових відносин
3. Фінанси виражають грошові відносини, пов'язані з формуванням та використанням грошових фондів	Децентралізовані та централізовані фонди – форма існування фінансів

Основні признаки фінансових відносин та їх пояснення подані в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4 - Основні ознаки фінансових відносин

Ознаки фінансових відносин	Пояснення
1. Грошовий (вартісний) характер	Фінанси супроводжуються реальним рухом грошових засобів
2. Розподільчий характер	Фінанси виражають розподіл ВВП
3. Фондовий характер	Фондова форма фінансів дає можливість об'єднувати фінансові ресурси на певних напрямках
4. Регулюються державою	Існує певний інструментарій регулювання: податки, облікова ставка Національного Банку України, та інше.

Визначення таких ознак дають можливість указати на вартісний характер категорії "фінанси".

1.4 Суб'єкти фінансових відносин

Суб'єктами фінансових відносин виступають підприємства, громадські організації, державні органи управління, держава в цілому й населення країни. Вони виконують важливу роль у забезпеченні руху відповідної грошової маси від низових ланок виробництва до центру й навпаки. Взаємодія суб'єктів фінансів здійснюється у процесі формування й використання амортизаційного фонду, фонду нагромадження, фондів для вирішення різноманітних соціальних проблем.

Фінанси обслуговують кругообіг та оборот виробничих фондів у грошовій, виробничій і товарній формах, а також охоплюють широкий спектр податкових платежів населення, позики, лотереї, вклади в Ощадний банк України тимчасово вільних грошей.

Через фінансові важелі держава, у свою чергу, надає населенню кредити, регулює індивідуальну трудову діяльність, здійснює управління соціально-економічними процесами, визначає темпи та пропорції суспільного відтворення.

Фінансові відносини складаються також між підприємствами й банками, організаціями матеріально-технічного постачання. Вони будуються за певними принципами, головними серед яких є повна економічна самостійність підприємств, право на ведення незалежної від держави власної фінансової політики.

Володіння засобами фінансових фондів і розпорядження ними здійснюють суб'єкти економічного буття країни: держава, в особі уповноважених органів, підприємства, організації, населення.

Держава використовує фінансові ресурси, відчужені в суб'єктів економічної діяльності за допомогою податків, на виконання соціальних зобов'язань, підтримку окремих об'єктів соціальної сфери (школи, лікарні, заклади культури) і виконання своїх безпосередніх функцій (захист кордонів, забезпечення безпеки населення, виконання управлінських функцій).

Фінансові відносини виникають також у внутрігосподарських зв'язках, особливо за умов розвинутого внутрігосподарського розрахунку, бригадних форм організації праці, оренди структурних підрозділів. Акціонування значної частини суспільного виробництва також породжує нові форми фінансових відносин, які сприяють залученню додаткових коштів трудящих у виробництво й заохоченню високоефективної праці.

Суб'єктами фінансових відносин виступають підприємці, робітники і службовці – за правом виробників ВВП, держава-за правом керуючої структури суспільства або як власник - підприємець.

Права підприємців та робітників і службовців відображають їх незаперечні права власності на вироблений ВВП. У рамках державного сектора економіки такі самі права власності належать державі, яка виступає в даному випадку звичайним підприємцем.

Права держави, як керуючої структури суспільства, визначаються об'єктивними потребами встановлення системи фінансового забезпечення виконання державою її функцій. Необхідні державі кошти вона може акумулювати таким чином:

- заробляти як власник засобів виробництва;
- отримувати від природних ресурсів, що знаходяться в її власності;
- мобілізувати шляхом перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб.

Права держави у розподільних відносинах регламентуються в законодавчій формі.

Суб'єктна структура фінансових відносин дає можливість визначити види фінансових відносин, а саме:

1) між державою і юридичними особами : юридичні особи через податки й платежі виплачують частину ВВП до державного бюджету та спеціальних фондів. Зворотний напрямок: держава виділяє з бюджету бюджетні асигнування, субсидії, субвенції, дотації, бюджетне кредитування, основна частина виділяється бюджетним установам;

2) між державою і фізичними особами: населення сплачує податки встановлені законодавством, здійснює відрахування в спеціальні фонди, а також купує державні цінні папери. Держава надає фінансову допомогу малозабезпеченим громадянам та окремим категоріям населення;

3) фінансові відносини між суб'єктами господарювання державної та недержавної форми власності: коли фінансуються витрати за рахунок об'єднання коштів декількох суб'єктів господарювання, при сплаті штрафних санкцій, при орендних відносинах, при лізингових операціях , коли підприємець є власником цінних паперів, процеси реалізації продукції, закупівлі ТМЦ і ін.;

4) фінансові відносини між суб'єктами господарювання та їх працівниками, коли формується фонд заробітної плати, здійснюється нарахування та відрахування із заробітної плати;

5) фінансові відносини між підприємством і корпораціями з приводу купівлі-продажу цінних паперів. Фінансові відносини між підприємством та вищими органами (міністерствами, відомствами) з приводу формування та використання фондів: резервний фонд, інвестиційний фонд, фонд заохочення тощо. Фінансові відносини між суб'єктами господарювання та комерційними банками. При отриманні й поверненні кредиту ресурсів і сплати процентів на них;

6) фінансові відносини виникають також між суб'єктами господарювання та страховими компаніями;

7) фінансові відносини між суб'єктами господарювання та іноземними суб'єктами господарювання з приводу реалізації продукції, робіт, послуг;

8) фінансові відносини між суб'єктами господарювання та населенням, інвестиційними фондами, компаніями.

Суб'єктна структура фінансових відносин подана на рисунку 1.1.

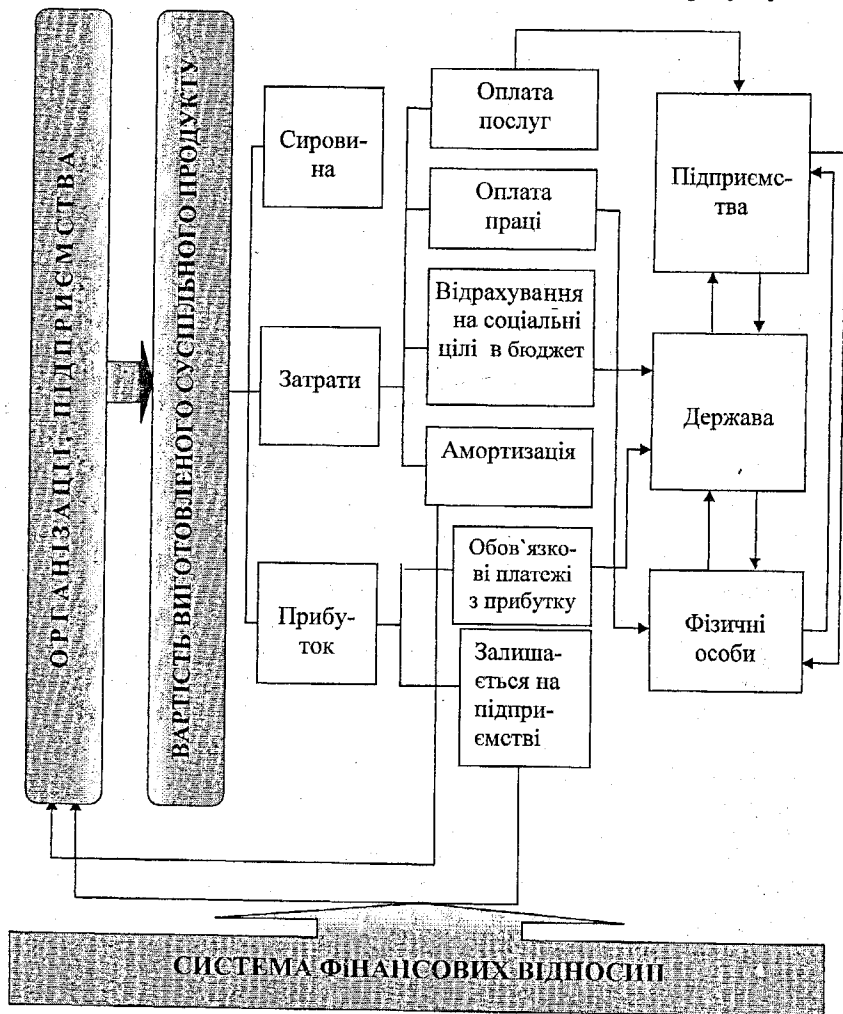

Рисунок 1.1 - Суб'єктна структура фінансових відносин

1.5 Значення фінансів у економічному житті

Фінанси, як ніяка інша економічна категорія, дають змогу пристосувати потреби виробництва до потреб споживання. Без фінансів неможливо забезпечувати індивідуальний і суспільний кругообіг виробничих фондів на розширеній основі, регулювати галузеву і територіальну структуру економіки, запроваджувати науково-технічні досягнення, стимулювати інвестиційну діяльність і задовольняти різноманітні суспільні потреби. Виникнення фінансових відносин, як і їх відмирання, є об'єктивними процесами, що не пов'язані з діяльністю держави.

Держава може лише впливати на розвиток фінансових відносин: вводити чи відміняти конкретні види платежів, змінювати форми використання фінансових ресурсів. У повсякденній господарській діяльності важлива не сама по собі категорія фінансів, а конкретні форми прояву фінансових відносин, види яких устанавлюються державою. Визначаючи організаційні форми прояву категорії фінанси, держава використовує останні як активний інструмент управління економікою. Як економічний інструмент господарювання фінанси здатні кількісно і якісно впливати на суспільне виробництво. Кількісний вплив характеризується обсягом і пропонуванням мобілізованих, розподілених і невикористаних фінансових відносин. Якісний вплив виявляється в інтересах учасників відтворювального процесу форми організації фінансових відносин.

Саме через якісний вплив відбувається перетворення фінансів в економічний стимул розвитку суспільного виробництва. Вплив фінансів на суспільне виробництво здійснюється через:

- 1) забезпечення за допомогою фінансів джерел економічного розвитку;
- 2) через регламентування процесу формування фінансових ресурсів та їх використання за допомогою фінансового механізму.

Фінанси відіграють таку роль у ринковій економіці:

- 1) забезпечують розподіл ВВП та його перерозподіл між суб'єктами економічних відносин, галузями, регіонами, між соціальними верствами населення;
- 2) забезпечують задоволення фінансових потреб суб'єктів економічних відносин;
- 3) забезпечують кругообіг фінансових ресурсів та безперервність процесу відтворення;
- 4) впливають на інтереси суб'єктів, регулюють різні напрями соціально - економічного розвитку;
- 5) фінанси утворюють систему фінансових показників, які є індикатором економічного життя суспільства;

б) контроль за формуванням і використанням фінансових ресурсів. Можна виділити три головні напрями фінансового впливу на процеси суспільного розвитку:

- 1) фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення;
- 2) фінансове регулювання економічних і соціальних інтересів;
- 3) фінансове стимулювання.

Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою. В умовах економічної і фінансової самостійності суб'єкти господарювання формують джерела розширеного відтворення за рахунок власних фінансових ресурсів, залучених на акціонерній основі, або на пайових засадах грошових коштів інших підприємств, використання банківських кредитів. Додатковими джерелами фінансового забезпечення можуть бути кошти, мобілізовані на ринку цінних паперів, іноземні інвестиції.

Фінансове забезпечення розширеного відтворення може здійснюватись у таких формах:

- 1) бюджетне фінансування як надання коштів з бюджету на безповоротних засадах;
- 2) кредитування – це надання коштів на принципах повернення, платності, строковості і забезпеченості;
- 3) самофінансування передбачає відшкодування видатків суб'єктів господарювання з основної діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел;
- 4) оренда – це передання майна у користування за певну плату і на певний строк;
- 5) інвестування – процес вкладення грошей у ті чи інші об'єкти з розрахунком на збільшення їх вартості, а також отримання додаткового доходу.

Фінансове регулювання економічних і соціальних процесів відбувається насамперед через перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів у бюджети та державні цільові фонди для задоволення державних потреб. У складі **фінансових стимулів** розвитку виробництва і підвищення його ефективності можна виділити: бюджетні стимули, ефективне інвестування фінансових ресурсів, фінансові пільги і санкції.[3]

Фінанси сприяють забезпеченню збалансованості економіки держави на основі досягнення відповідності між матеріальними і грошовими ресурсами. Фінанси надають можливість державі формувати цільові фонди грошових ресурсів суспільного призначення, необхідні для виконання усіх функцій держави. Об'єктивна необхідність фінансів обумовлюється існуванням держави, товарно-грошових відносин і дією закону вартості. Специфіка суспільного призначення фінансів полягає в розподілі і

перерозподілі частини вартості валового внутрішнього продукту в грошовій формі.

Таким чином, значення фінансів полягає в тому, що вони:

- 1) є частиною фінансового бізнесу;
- 2) допомагають державі виконувати свої функції;
- 3) допомагають здійснювати рух національного продукту, а саме: виробництво, обмін, розподіл, споживання.

1.6 Зв'язок категорії "фінанси" з іншими категоріями

До поняття «фінанси» близьке за своїм значенням поняття «гроші». Але між цими поняттями існує й принципова відмінність. Гроші - це поняття більш загальне.

Таблиця 1.5 - Відмінність між грошима і фінансами за змістом

ГРОШІ	ФІНАНСИ
1. Гроші - це загальна економічна категорія, еквівалент затрат праці. 2. Гроші в ринковій економіці - це загальновизнаний абсолютно ліквідний засіб обміну, цінність якого визначається довірою до держави	1. Фінанси - це конкретна економічна категорія, характеризуюча процес створення й використання фондів грошових коштів. 2. Фінанси в ринковій економіці - це державно-грошові відносини між різними учасниками суспільного виробництва

Можна мати гроші і водночас не мати ніякого відношення до фінансів і навпаки, при відсутності грошей, лише володіючи майном, майновими правами, правами інтелектуальної власності, оцінивши їхню вартість, можна здійснювати інвестування, виступати співзасновником фірми, тобто мати відношення до фінансово-господарської діяльності фірми.

Наявність фінансових відносин завжди супроводжується реальним рухом грошових коштів. Немає грошей – не може бути і фінансів. Тому часто вживається таке визначення, як фінансово-грошові відносини.

Але це не дає підстав для ототожнення категорій "фінанси" і "гроші". За своїм місцем у товарному виробництві й обігу гроші – це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом.

Гроші мають своє призначення в економічному житті суспільства, що виражено в їхніх функціях.

Обов'язковою умовою існування фінансів є наявність грошей. Гроші не є фінансами. Самі по собі гроші не визначають суті фінансів, їх

внутрішнього змісту і суспільного призначення. Фінансові відносини - це частина грошових відносин, їх сфера вужча за грошові відносини.

Фінанси – це економічні відносини або між людьми в суспільстві, або між державою і суспільством, що виражається через рух грошових потоків (готівкових, безготівкових).

Отже, у суті фінансів відображається не вся сукупність економічних відносин, а лише такі операції, які можна оцінити у вартісних вимірниках.

Гроші та грошовий обіг суттєво впливають на фінансове становище як фізичних і юридичних осіб зокрема, так і держави в цілому.

Не можна досягти стабілізації фінансового становища, не налагодивши нормального грошового обігу. І, навпаки, якщо витрати держави перевищують наявні доходи, це призводить до розладу грошового обігу.

При реалізації функцій грошей мають місце фінансові відносини. Однією із специфічних ознак фінансів є те, що фінансові відносини завжди пов'язані із формуванням грошових доходів і нагромаджень, які набувають специфічної форми фінансових ресурсів.

Вони формуються у суб'єктів господарювання і держави за рахунок різних грошових доходів, відрахувань і надходжень, а використовуються на розширене відтворення виробництва, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних і інших потреб суспільства.

Таблиця 1.6 - Відмінність між грошима і фінансами за функціями

ГРОШІ	ФІНАНСИ
Гроші виконують такі функції: 1) платіжну (розрахункову) 2) обмінну (обігу) 3) збереження (накопичення) 4) вартісну(масштабу цін) 5) світових грошей	Фінанси виконують функції структурування грошей, а саме: 1) формування грошових фондів (створення доходів); 2) перерозподілу цих фондів (використання видатків) 3) контрольну за створенням доходів та використанням видатків(витрат) 4) стимулювання фінансових потоків

Фінанси – це структуровані грошові відносини, зведені до певної системи капіталу (основного, оборотного), фондів грошових засобів тощо. Будь-яка форма капіталу, маючи вартісну оцінку, починає свій рух, завдяки набуття ним фінансової форми.

Взаємозв'язок категорії “фінанси” з іншими вартісними категоріями поданий в таблиці 1.7.

1.7 Об'єкти фінансових відносин

Об'єктами фінансових відносин і водночас матеріальною основою фінансів є національне багатство, національний дохід та валовий внутрішній продукт.

1. *Національне багатство* – вартість нагромаджених у країні матеріальних цінностей та залучених у виробництво природних ресурсів. Це – основні засоби; матеріальні ресурси; страхові запаси; золотий запас; валютний запас; природні ресурси.

2. *Національний дохід* – заново створена в країні вартість за один рік, яка розподілена на два фонди: фонд нагромадження, споживання. На відміну від внутрішнього валового продукту національний дохід не включає в себе амортизаційні відрахування.

3. *Валовий внутрішній продукт* – додана вартість, вироблена у країні виробниками товарів, робіт, послуг у поточному році; амортизація; заробітна плата; прибуток; позиковий процент; рента; непрямі податки.

Розподіл ВВП є необхідною передумовою забезпечення безперервності виробництва. Фінанси виконують роль сполучної ланки між кількома виробничими циклами, без них неможливе відтворення виробництва – ні просте, ні розширене. Тому, з одного боку, розподіл ВВП як об'єкта фінансових відносин, характеризує нормальну фінансову ситуацію: суспільство розподіляє і відповідно споживає чи нагромаджує те, що воно створює.

За умов, коли об'єктом фінансових відносин виступає національне багатство, для формування доходів використовується те, що створене попередніми поколіннями або дане природою. Закономірним таке явище є тільки в тому разі, коли є зайві основні засоби чи матеріальні ресурси, які не використовуються, а також при наявності значних запасів природних ресурсів, що перевищують потреби даної країни. В інших випадках розпродаж національного багатства є звичайним “проїданням” ресурсів. У свою чергу, це може бути викликано економічною чи фінансовою кризою, коли іншого виходу практично не існує, чи безвідповідальною фінансовою політикою. Нормальна фінансова ситуація – основним об'єктом фінансових відносин є ВВП; національне багатство – тільки в частині зайвих ресурсів.

Кризова фінансова ситуація – ВВП не вистачає для формування доходів і фінансових ресурсів, тому розпродається національне багатство. Суб'єктами фінансових відносин виступають підприємства, громадські організації, державні органи управління, держава в цілому й населення країни. Вони виконують важливу роль у забезпеченні руху відповідної грошової маси від низових ланок виробництва до центру й навпаки. Взаємодія суб'єктів фінансів здійснюється у процесі формування й використання амортизаційного фонду, фонду нагромадження, фондів для вирішення різноманітних соціальних проблем.

Таблиця 1.7 - Взаємозв'язок категорії фінанси з іншими вартісними категоріями

Кредит	є результатом руху грошових засобів є джерелом формування фінансових ресурсів підприємства є способом покриття дефіциту бюджету, покриття касового розриву основними об'єктами впливу фінансів і кредиту на відтворювальний процес виступають основні фонди і оборотні засоби джерелом виплати відсотків за використання запозичених засобів є дохід, який формується за допомогою фінансових відносин фінансові ресурси держави, організацій, фізичних осіб є джерелом формування позикового капіталу
Ціна	має грошовий характер є основою фінансового методу розподілу вартості є інструментом формування доходів держави є основним показником в розрахунку пенсій, допомоги, мінімальної оплати праці використовується державою у митному регулюванні
Зарплата	має характер грошових відносин виступає джерелом формування частини фінансових ресурсів підприємств як і фінанси, створює умови для подальшого задоволення потреб
Податок	вираховується в грошовій формі є джерелом формування доходів держави

1.8 Фінансові суперечності

Фінансові суперечності виникають в результаті недосконалості інтересів суспільства, а, якщо конкретніше, недосконалістю самої людини.

Людині в матеріальному відношенні завжди мало.

Кожний суб'єкт прагне отримати якомога більше, але це можна зробити тільки за рахунок інших суб'єктів, які мають такі ж самі інтереси. Звідси випливає необхідність збалансування інтересів усіх суб'єктів.

Спроби збалансування фінансових протиріч:

- 1) встановлення оптимальних пропорцій розподілу ВВП;
- 2) забезпечення постійного одночасного зростання доходів кожного із суб'єктів.

Збалансування інтересів суб'єктів фінансових відносин пов'язується насамперед зі встановленням оптимальних пропорцій розподілу ВВП,

тобто таких, які відповідають вкладу кожного, зокрема і держави, у його виробництво.

Науково встановлених показників пропорцій розподілу і критеріїв ефективності на практиці не існує. Оцінка проводиться опосередковано за показниками економічної ефективності та соціальної стабільності. Якщо економіка функціонує нормально й ефективно, то значних протиріч у розподілі немає.

Якщо соціальна напруга у суспільстві відсутня, то воно в цілому задоволене пропорціями розподілу ВВП. Зазначені критерії оцінки відображаються у досить точних економічних показниках – у рівні ВВП (ВНП) на душу населення і темпах зростання ВВП.

Розмір валового національного доходу на душу населення характеризує ступінь розвитку країни. Це один з основних критеріїв життєвого рівня окремих країн. Як відносний показник він характеризує те, що підлягає розподілу в розрахунку на одного громадянина.

Розмір ВНП на душу населення за рік в різних країнах має дуже значні коливання. Світовий банк поділяє країни за цим показником на чотири групи:

- 1 група – країни з низьким рівнем доходів 735 та менше дол. США),
- 2 група – країни з рівнем доходів нижчим від середнього (736-2935 дол. США),
- 3 група – країни з рівнем доходів вищим від середнього (2936 – 9075 дол. США),
- 4 група – країни з високим рівнем доходів (9076 та більше дол. США).

Україна належить до другої групи країн.

Забезпечення постійного одночасного зростання доходів кожного з суб'єктів досягається на основі безперервного зростання ВВП. Темпи зростання ВВП характеризують динаміку фінансових відносин: чим вони вищі – тим більше задовольняються потреби в доходах.

Психологічно перш за все сприймається не стільки рівень ВНП на душу населення і маса доходів кожного суб'єкта, скільки їх динаміка. Постійне зростання доходів створює сприятливий клімат у суспільстві.

Як відомо, будь-яке зменшення доходів і зниження життєвого рівня сприймається негативно, незалежно від того, який абсолютний розмір доходів.

Навіть у найбільш багатих країнах негативно сприймається всього-на-всього сповільнення темпів зростання доходів, не кажучи про їх падіння. І навпаки, у бідних країнах сприятливою є ситуація зростання хоч і незначних доходів.

Врешті-решт, саме постійне зростання веде до його високого рівня в розрахунку на душу населення.

Основні терміни і поняття для вивчення:

Фінанси, державні фінанси, приватні фінанси, споживання, заощадження, меркантилісти, фізіократи, камералістик, фінансовий менеджмент, казна, бюджет, фінанси як економічна категорія, фінанси як вартісна категорія, ціна, кредит, заробітна плата, суб'єкти фінансових відносин, корпорації, об'єкти фінансових відносин, фінансові суперечності.

Теми реферативних виступів:

1. Визначення пріоритетів в сучасному житті та місце фінансових Стосунків серед них.
2. Опис оптимального співвідношення фінансових пропорцій в житті людини : доходів та витрат.
3. Аналіз фінансів в економічній системі з точки зору їх функціональної необхідності.
4. Духовні потреби і фінансова система . Чи існує зв'язок?

Питання для самоперевірки:

1. В чому полягає необхідність вивчення фінансів?
2. Охарактеризуйте походження фінансів та фінансової науки.
3. Проаналізуйте етапи розвитку фінансів.
4. Дайте визначення фінансів як економічної категорії.
5. В чому суть фінансів як вартісної категорії?
6. В чому полягає сутність суб'єктів фінансових відносин і яка їх структура?
7. Яке має значення вивчення фінансів у економічному житті?
8. Проаналізуйте взаємозв'язок категорії фінансів з іншими категоріями.
9. Назвіть об'єкти фінансових відносин.
10. У чому проявляються суперечності фінансових відносин?

І побачив Бог справи їх, що вони
відвернулись від злого шляху свого,
і пожалів Бог про біду, про яку сказав,
що наведе на них, і не навів.
Книга Іова (3;10)

Тема 2

Функції фінансів та їх використання в умовах ринкового господарства

План

Частина 1

- 2 Макроекономічні функції фінансів.
- 2.1 Розподільна функція .
- 2.1.1 Розподіл ВВП.
- 2.1.2 Розміри соціальних гарантій.
- 2.2 Регулююча функція.
- 2.2.1 Реструктуризація підприємства.
- 2.3 Контрольна функція.

Частина 2

- 2.4 Мікроекономічні функції фінансів.
- 2.4.1 Формування капіталу, доходів і грошових фондів.
- 2.4.2 Нарахування та утримання на ФОП.
- 2.5 Використання капіталу, доходів і грошових фондів.
- 2.6 Контрольна функція на рівні підприємства.

2 Макроекономічні функції фінансів

Прояв сутності фінансів розглядається через характеристику функцій, які властиві даній категорії. Потрібно мати на увазі, що функція повинна бути специфічною, притаманною лише даній вартісній категорії. Не потрібно змішувати функцію економічної категорії як форму прояву її суспільного призначення зі значенням категорії як результатом практичного використання у відтворенні.

Форма прояву суспільного призначення фінансів реалізується через макроекономічний їх рівень в трьох основних функціях – регулюючій, розподільчій та контрольній.

На мікрорівні фінанси в умовах ринкового (товарного) господарства мають функції – формування капіталу, доходів і грошових фондів, використання капіталу, доходів і грошових фондів та здійснення контролю.

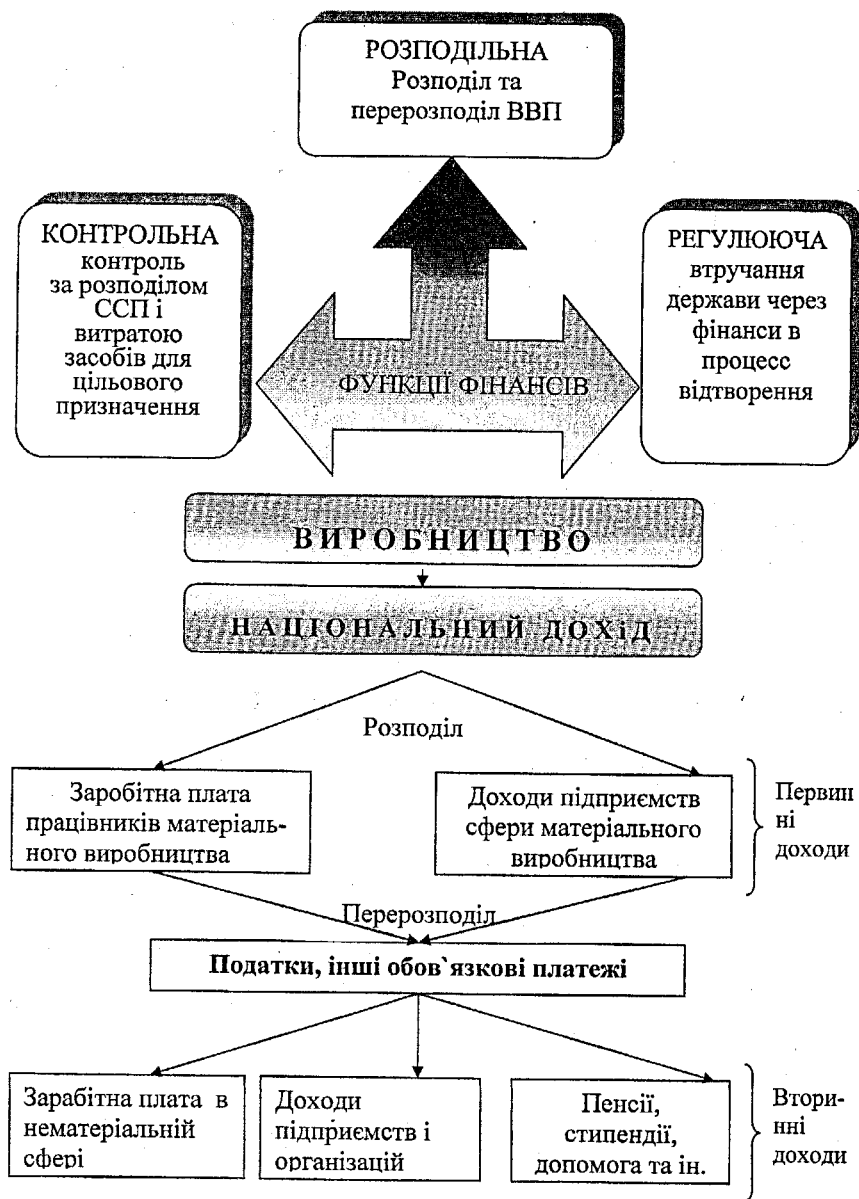

Рисунок 2.1 - Схема макроекономічних функцій фінансів

Вивчаючи макроекономічні функції фінансів, необхідно зрозуміти, що вони виражають і показують яким чином реалізується суспільне призначення даної економічної категорії. Головне специфічне суспільне призначення фінансів - забезпечити регулювання економічного процесу (бюджетне регулювання), здійснити розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту, вираженої в грошовій формі, між різними суб'єктами господарювання і напрямками цільового використання. Тому сутність фінансів проявляється, перш за все, через розподільчу та регулюючу функції.

Фінанси за допомогою розподільчої функції обслуговують різні етапи розподілу (первинний розподіл і перерозподіл вартості суспільного продукту), різні сфери суспільного життя - сферу матеріального виробництва, сферу обігу і споживання.

Фінансовому розподілу притаманні різні види розподілу:

- внутрішньогосподарський,
- внутрішньогалузевий,
- міжгалузевий,
- міжтериторіальний.

Регулююча функція фінансів безпосередньо пов'язана з розподільчою функцією, яка встановлює форми регулювання економічного процесу на макrorівні за допомогою спеціальних інструментів, таких як прямих і непрямих податків, нормативів держвитрат та інших інструментів.

Фінанси через регулюючу функцію здійснюють реструктуризацію підприємства в умовах трансформаційної економіки.

Оснoву контрольної функції складає рух фінансових ресурсів.

2.1 Розподільна функція фінансів

Об'єктами дії розподільної функції фінансів виступають вартість валового внутрішнього продукту, а також частина національного багатства, яка приймає грошову форму (при перерозподілі раніше накопиченого виробничого потенціалу, покриття збитків від стихійного лиха і т.п.).

Суб'єктами при фінансовому методі розподілу є юридичні і фізичні особи, в розпорядженні яких формуються фонди цільового призначення, а також держава.

Розподільча функція фінансів реалізується в процесі первинного і вторинного розподілу (перерозподілу) вартості суспільного продукту.

Основні доходи формуються при розподілі національного доходу серед учасників матеріального виробництва. Вони поділяються на дві групи:

- 1) заробітна плата працівників, зайнятих в сфері матеріального

виробництва;

2) доходи підприємств сфери матеріального виробництва.

Однак первинні доходи не формують суспільні грошові фонди, достатні для розвитку пріоритетних галузей економіки, забезпечення обороноздатності держави, задоволення соціальних потреб населення. Тому об'єктивно необхідним є подальший перерозподіл національного доходу.

В результаті перерозподілу створюються вторинні або похідні доходи. До них відносяться доходи, отримані в невиробничій сфері, податки.

Перерозподіл частини сукупного суспільного продукту необхідний також для міжтериторіального і міжгалузевого перерозподілу коштів, перерозподілу доходів між різними групами населення. Провідну роль в подальшому перерозподільному процесі відіграє держава. В процесі перерозподілу на загальнодержавному рівні можна виділити окремі стадії перерозподільчих процесів.

Спочатку відбувається мобілізація і формування загальнодержавних фондів (державного бюджету і цільових загальнодержавних позабюджетних фондів), потім стадія використання цих фондів - направлення коштів на розвиток пріоритетних галузей народного господарства, соціально-культурні заходи, управління, оборону, виплату пенсій і т.і. Звідси виникають відносини вторинного, третинного і т.і. порядків перерозподілу.

Кінцевим результатом перерозподільного циклу є те, що одна частина перерозподілених грошових ресурсів через механізм бюджетного фінансування знову переходить у сферу матеріального виробництва, щоб почати новий цикл первинного розподілу з послідуєчим перерозподілом, інша частина перерозподілених грошових ресурсів переходить у сферу споживання (освіта, охорона здоров'я, культура, оборона, держуправління і т.і.)

Таким чином, беручи активну участь в розподілі і перерозподілі національного доходу, фінанси сприяють трансформації пропорцій, що виникли при первинному розподілі національного доходу, в пропорції його кінцевого використання.

2.1.1 Розподіл ВВП

У процесі розподілу вартості ВВП і НД беруть участь держава, юридичні особи та домогосподарства.

Держава

- За правом керуючої структури суспільства
- Як власник-підприємець

Юридичні особи

- За правом виробників ВВП

Домогосподарства

- За правом працівників підприємств, організацій та установ
- За правом соціального захисту

Відправним моментом виникнення фінансів є процес первинного розподілу вартості ВВП на його складові елементи.

- ВВП – це сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг за поточний рік.
- Фінанси в своєму розвитку впливають на зміну структури ВВП.

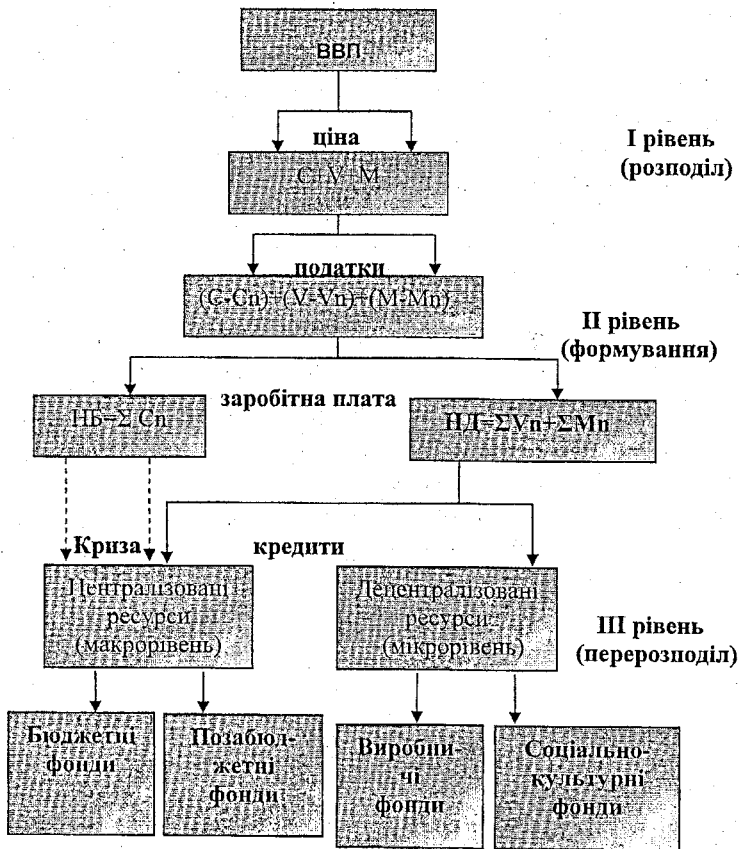

Рисунок 2.2 - Формалізована схема розподілу вартості ВВП
Три головні складові ВВП = $C + V + M$

- На макрорівні об'єктом розподільних відносин виступає:

- вартість ВВП при нормальному економічному стані в країні;
 - вартість частини НБ при кризовому стані в економіці.
- Всі фінансові відносини можна поділити на три рівні.
- Формалізована схема розподілу вартості ВВП має такий вид:

- C – Вартість постійного капіталу (тобто основних фондів), частина якого, R_n , постійно спрямовується на відшкодування зносу цих фондів, що відбувається в процесі відтворення;
- V – Вартість змінного капіталу, головну частину якого складають доходи корпорацій та окремих фізичних осіб, V_n , податкові надходження з цих доходів формують фонди НД;
- M – Вартість, створена в процесі відтворення (додана вартість), з якої головним чином формується НД- M_n .

На другому рівні відбувається формування вартості НД й частини НБ.

- Сума $V_n + M_n = \text{НД}$.
- Сума $C_n = \text{НБ}$.

На третьому рівні відбувається формування фінансових ресурсів за рахунок основного джерела НД та НБ.

В вартісному розподілу ВВП провідну роль поряд з фінансами виконують такі фінансові категорії, як ціна, заробітна плата, кредит.

2.1.2 Розміри соціальних гарантій

Розподіл ВВП дає можливість створювати базу для соціальних гарантій в суспільстві. Це, в першу чергу, стосується таких категорій як прожитковий мінімум, мінімальна зарплата, податкова соціальна пільга, яку враховується при нарахуванні податку з фізичних осіб, соціальна допомога та мінімальний розмір пенсії за віком. В таблиці 1 наводяться останні дані про розміри соціальних гарантій на 2007 рік згідно з законодавством України.

2.2 Регулююча функція

Регулююча функція фінансів передбачає наявність і розширення функцій держави в галузі економіко-фінансових методів управління. Для розвитку ринкової економіки, тобто, для захисту особистої ініціативи в сучасних умовах необхідний державний захист та координація макроекономічних процесів.

Трансформаційна економіка України втягнула в себе не кращі якості процесу монополізації виробництва і галузевих ринків. Історичний досвід показує, що така монополізація призводить до економічного хаосу, знищує свободу ціноутворення, веде до зубожіння населення. Якщо інтереси

монополістів підтримуються представниками влади, в країні створюються державно олігархічні групи, які нав'язують свої правила державного управління, спрямовані тільки на їх інтереси.

Таблиця 2.1 - Розміри соціальних гарантій

Прожитковий мінімум на 2007рік (грн.)			
Категорія осіб	з 01.01 по 31.03	з 01.04 по 30.09	з 01.10 по 31.12
Загальний показник	492	501	510
Діти віком до 6 років	434	442	450
Діти від 6 до 18 років	558	568	579
Працевдатні особи	525	535	548
Особи, які втратили працевдатність	380	387	395
Мінімальна зарплата (грн.)			
Строк дії	Розмір	Нормативний документ	
2006 рік			
01.01.06-30.06.06	350	Закон України від 20.12.05р. № 3235- IV	
01.07.06-30.11.06	375		
01.12.06-31.12.06	400		
2007 -2008 рік			
01.07.07.-30.11.07	420	Закон України від 19.12.06р. № 489-V	
01.12.07-31.12.07	450		
01.01.08	515		
Податкова соціальна пільга на 2008 рік (грн.)			
Вид пільги		Розмір	
Загальна		257,50	
150% від загальної		386,25	
200% від загальної		515,00	
Соціальна допомога (грн.)			
Строк дії	Допомога при народженні дитини	Допомога з догляду за дитиною до трьох років	Допомога на поховання
01.01.08 (перша дитина)	12240,00	316,50	1200
01.01.08 (друга дитина)	25000,00		
01.01.08 (третя і наступна дитина)	50000,00		
Мінімальний розмір пенсії за віком (грн.)			
Період		Розмір	
01.01.08		470,00	

Фінансове регулювання передбачає вибір двох основних інструментів економічного управління через державний бюджет (бюджетне регулювання) та грошово-кредитну політику

Бюджетне регулювання включає структурну політику відносно величини бюджетних витрат і доходів, в тому числі і тих, які фінансуються за допомогою бюджетного дефіциту. Державні витрати повинні збільшувати економічну активність, а не перетворюватись просто в зростання цін. Основна ідея бюджетного регулювання через збільшення державних витрат полягає в тому, щоб максимально задіяти вільні ресурси як фінансові, матеріальні, так і трудові, для підвищення рівня національного доходу. В даному випадку бюджетні витрати відіграють стимулюючу роль в економічному розвитку.

Фінансове регулювання через політику доходів бюджету передбачає, з одного боку, достатньо широку податкову базу для податкового навантаження і, з іншого боку, зменшення податків для стимулювання збільшення доходів і інвестицій.

Регулююча функція фінансів також проявляється через здійснення кредитно-грошової політики. Змінюючи величину грошової пропозиції (шляхом емісії або інших інструментів його регулювання), ця політика дозволяє впливати на рівень процентних ставок, що в кінцевому випадку розширяє доступ до додаткових ресурсів і активізує економічний процес.

Фінансове регулювання включає також антиінфляційні методи управління, а саме: політику доходів та контроль над цінами монополій. Політика доходів включає методи регулювання заробітної плати та оподаткування фізичних осіб, а контроль монополю встановлених цін дає можливість позбутися номінальних приростів доходів, які не потрібно покривати, збільшуючи грошову масу в обороті.

Такі методи бюджетного управління відносяться до непрямих методів фінансового державного регулювання і не мають нічого спільного із прямим державним втручанням в економіку.

2.2.1 Реструктуризація підприємства

Однією із форм прояву регулюючої функції фінансів є реструктуризація підприємства як метод удосконалення фінансової політики для забезпечення його адаптації до нових умов функціонування.

Реструктуризація являє собою механізм відновлення платоспроможності підприємства, ефективного використання ресурсів, забезпечення умов фінансової стійкості, одержання стабільних доходів, прибутку.

Реструктуризація як елемент фінансової політики виражається через зміну в розподілі фінансових ресурсів або зміну їх цільового призначення і забезпечення при цьому гарантій його збереження.

Реструктуризація з точки зору регулювання передбачає сильну інституціональну систему, яка б забезпечувала прийняття рішень та

одночасно несла високу відповідальність за фактичні результати їхнього здійснення.

Загальну основу реструктуризації становить інститут законодавства, що в своїх головних моментах формує інституціональні основи сучасної ринкової економіки і включає розробку і прийняття на рівні суспільства конкретних механізмів, правил, норм, нормативів забезпечення дії законів.

Зміна цільового призначення ресурсів як держави, так і підприємств передбачає проведення об'єктивного аналізу щодо доцільності та ефективності цієї дії. Це стосується не тільки формування нового проекту державного бюджету, але й бюджету будь-якої форми підприємства.

Така процедура аналізу передбачає розгалужену і незалежну систему інститутів, що забезпечують захист виробництва і державних ресурсів від розкрадань і інших зловживань.

Так, у США на етапі інкорпорування і додаткової підписки на капітал акціонерного товариства як гарант виступає фізична або юридична особа, яка за певну плату бере на себе зобов'язання з відшкодування збитків інвесторам, якщо засоби підписки викрадені.

Гарантом може виступати банк, інститут страхування, інститути контролю, наглядацькі ради із залученням професійних незалежних економістів, юристів, аудиторів.

Організація процесу приватизації на Україні через зміну власника забезпечує лише розподіл та перерозподіл державного майна, що не має нічого спільного з розвитком економіки. Фінансові та інші ресурси мертвим, неінвестиційним капіталом переходять з одних рук в інші.

Приватизація на Україні здійснюється через розподільчі відносини, які не стимулюють економічне зростання. Держава через неефективне законодавство продовжує здійснювати моносуб'єктні функції в організації діяльності підприємств, використовуючи лише фіскальні методи управління.

Слабка інституціоналізація, відсутність економічного, фінансового захисту і гарантів збереження майна не дають можливості розвивати регулюючу функцію фінансів.

2.3 Контрольна функція фінансів

Поряд з розподільчою, регулюючою функціями фінанси виконують контрольну функцію, сутність якої проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і їх цільовими використаннями.

Основа контрольної функції фінансів складає рух фінансових ресурсів, який відбувається у фондовій і нефондовій формах. Через кількісний вираз фінансових ресурсів фінанси здатні кількісно

відображати вартісні пропорції, що формуються в суспільстві і контролювати їх.

Оскільки фінанси охоплюють усе суспільне виробництво, всі його сфери та підрозділи, рівні господарювання, то вони виступають універсальним засобом контролю за виробництвом, розподілом і обігом валового внутрішнього продукту. Саме завдяки контрольній функції фінансів суспільство контролює повноту і своєчасність забезпечення фінансовими ресурсами різних суб'єктів господарювання, включаючи державу, економне і ефективне використання коштів.

Об'єктом фінансового контролю є грошові процеси при формуванні та використанні фінансових ресурсів на всіх рівнях і ланках народного господарства. Безпосереднім предметом перевірки виступають такі фінансові вартісні показники як прибуток, доходи, рентабельність, собівартість, витрати обігу, податки, відрахування на різні цілі і в різні фонди.

Сферою фінансового контролю є практично всі операції, які здійснюються з використанням грошей, а в деяких випадках і без них (бартерні угоди).

Суб'єктами фінансового контролю є особливі органи і організації, що наділені відповідними повноваженнями законодавчих органів влади: виконавчі органи управління; податкові та кредитні установи; страхові організації; державні комітети; міністерства і відомства; фінансові служби підприємств, організацій та установ; ревізійні комісії; аудиторські фірми.

Інструментом реалізації контрольної функції виступає фінансова інформація, що міститься в бухгалтерській, статистичній та оперативній звітності.

Одне з найважливіших завдань фінансового контролю – перевірка чіткого дотримання законодавства з фінансових питань, своєчасності та повноти виконання фінансових зобов'язань перед бюджетною системою, податковою службою, банками, а також взаємних зобов'язань підприємств та організацій із розрахунків та платежів.

Контрольна функція фінансів має прояв через багатогранну діяльність фінансових органів. Працівники фінансової системи та податкової служби здійснюють контроль у процесі фінансового планування, при виконанні прибуткової та витратної частини бюджетної системи.

Контрольна функція діє не ізольовано, а в тісній єдності з розподільною та регулюючою.

Деякі економісти стверджують, що фінансам притаманні й інші функції: оперативна, стимулююча, перерозподільна, відтворювальна, формування грошових фондів, використання грошових фондів, стабілізаційна функція.

2.4 Мікроекономічні функції фінансів

2.4.1 Формування капіталу, доходів і грошових фондів

Формування капіталу, доходів і грошових фондів – це функція фінансів, яка забезпечує безперервність процесу виробництва. За рахунок первинного розподілу виручки від продажу товару створюються спеціальні фонди підприємств і корпорацій, які знаходять відображення в їх фінансових планах (бюджетах).

Слід також зазначити, що відповідно до нормативних документів з бухгалтерського обліку, в бухгалтерському балансі залишки фондів споживання і нагромадження створені відповідно з установчими документами і прийнятою обліковою політикою за рахунок чистого (нерозподіленого) прибутку за результатами роботи за рік, окремо не відображаються. Відповідні розшифровки, які характеризують використання чистого прибутку, наводяться в поясненнях до бухгалтерського балансу і звіту про прибутки та збитки, а також в пояснювальній записці.

В процесі перерозподілу виручки від продаж за рахунок всіх її елементів ($c+v+m$) формуються такі доходи.

1. За рахунок фонду заміщення (С) сплачуються податки, що включаються до витрат виробництва та обігу.
2. Від фонду оплати (V) за встановленими тарифами здійснюється сплата соціальних податків (внесків) до державних позабюджетних фондів.
3. За рахунок прибутку (m) сплачується податок.

2.4.2 Нарахування на ФОП та відрахування із заробітної плати.

Таблиця 2.1 - Оподаткування ФОП та відрахування із зарплати
(3 01.01. 2008р.)

Фонди	Нараховано на ФОП, %	Відраховано із зарплати працівника, %	Примітка
1 Фонд загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (ПФ)	33,2		
	4,0		на ФОП з інвалідів
		0,5	З частини доходу, що не перевищує прожиткового мінімуму, для працевдатної особи
		2,0	З частини доходу, що перевищує прожитковий мінімум

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4
2 Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (ФСС з ТВН)	1,5	0,5	Якщо дохід не більше прожиткового мінімуму для працездатної особи
		1,0	Якщо дохід більше прожиткового мінімуму
3 Фонд державного загальнообов'язкового соціального страхування України на випадок безробіття	1,3	0,5	
4 Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань України	1,16 * (для торгівлі) 6,28* (лісопильне виробництво)	x	*-Ставка залежить від основного виду діяльності підприємства
5 Податок на доходи з фізосіб	x	15%*	*-за вирахуванням утриманих податків та соціальної пільги (257,50 грн), якщо є право на пільгу. Права на пільгу немає, якщо зарплата > 890,00грн, або коли людина працює не за основним місцем роботи чи є одночасно підприємцем

Прожитковий мінімум для працездатної:

з 01.01.08 – 633,00 грн,

Мінімальна заробітна плата:

з 01.01.08 р. – 515,00 грн.

Межа оподаткування – максимальна сума зарплати (доходу), з якої сплачують соціальні внески та яку враховують при обчисленні соціальних виплат:

з 01.01.08 р. - 9495,00 грн.

Таблиця 2.3 – Приклад розрахунку оподаткування зарплати в розмірі 700,00 грн

Види оподаткування зарплати	Нараховано, грн (Сплатує підприємство)	Утримано, грн (Сплатує фізособа)	Всього до фонду зараховано, грн (бюджет отримує)
1 ПФ	33,2% - 232,40	$633 \times 0,5\% + (700 - 633) \times 2\% = 3,17 + 1,34 = 4,51$	236,91
2 ФСС з ТВП	1,5% - 10,50	1,0% - 7,00	17,50
3 ФСС від безробіття	1,3% - 9,10	0,5% - 3,50	12,60
4 ФСС від НВВ	1,16% - 8,12	-	8,12
5 Податок на доходи з фізосіб		1. Є пільга $(700,00 - 4,51 - 7,00 - 3,50 - 257,50) \times 15\% = 64,12$ або 2. Пільги немає: $(700,00 - 4,51 - 7,00 - 3,50) \times 15\% = 102,75$	64,12 102,75
Всього	260,12	79,13 (117,76)	339,25 (377,88)

Фізособа із нарахованої зарплати отримує:

- 1 $700,00 - 79,13 = 620,87$ грн. (є соціальна пільга),
 2 $700,00 - 117,76 = 582,24$ грн. (без соціальної пільги)

Таблиця 2.4 – Приклад розрахунку оподаткування заробітної плати 5000 грн

фонди	нарахування	утримання
П.Ф	1590	100
фонд за тимчасовою втратою працездатності	145	25
Ф. на випадок безробіття	65	25
ф. від нещасних випадків і проф.захв.	58	-
п. на д.ф.о.		650
		800
до виплати	1858	4200
знято з розрахункового рахунку	6858	

2.5 Використання капіталу, доходів та грошових фондів

Використання капіталу, доходів і грошових фондів на цілі, передбачені у фінансовому плані (бюджеті) підприємства (корпорації), складає економічний зміст другої мікроекономічної функції фінансів.

В процесі використання доходів підприємства відбувається:

- їх розподіл;
- перерозподіл – через сплату податку на прибуток в бюджетну систему держави;
- конкретне витрачання створених за рахунок прибутку грошових фондів, яке супроводжується зустрічним рухом вартості в товарній формі.

2.6 Контрольна функція на рівні підприємства

В контрольній функції фінанси використовуються для контролю за здійсненням вартісних та матеріально-речових пропорцій в створенні та використанні доходів підприємств (корпорацій) і держави.

Ця функція базується на русі фінансових ресурсів, наприклад, при сплаті податків та зборів в бюджетну систему. Також вона представляє можливість державі впливати на кінцеві фінансові результати діяльності господарюючих суб'єктів. Інструментом реалізації контрольної функції фінансів є фінансова інформація, яка включена в фінансову бухгалтерську звітність.

Фінансова інформація слугує вихідною базою для розрахунку аналітичних фінансових коефіцієнтів, які характеризують фінансову стійкість, доходність, ділову та ринкову активність підприємств.

Фінансові показники дають можливість оцінити результати господарчої діяльності, спланувати заходи, направлені на усунення виявлених негативних моментів. Оскільки «сигнали», які посилаються через контрольну функцію, отримують відображення через кількісні фінансові показники (об'єм продаж, інвестиції, активи, власний капітал, прибуток та ін.), то гостро стоїть питання про достовірність фінансової інформації.

Тільки на таких умовах можна приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Контрольна функція, об'єктивно притаманна фінансам, може реалізовуватись на практиці з більшою або меншою повнотою. Ступінь і повнота реалізації контрольної функції фінансів залежить від фінансової дисципліни.

Фінансова дисципліна – це обов'язкові для всіх господарських суб'єктів і посадових осіб порядок ведення фінансового господарства, а також виконання встановлених правил виконання фінансових зобов'язань.

Фінансовий контроль здійснюють:

- 1) фінансова та бухгалтерська служба підприємств – при оплаті рахунків постачальників за матеріальні цінності та послуги; за витратами виробництва, обігу та відвантаженням продукції, за вимогою дебіторської та кредиторської заборгованості та ін.;
- 2) банки – в процесі кредитування своїх клієнтів, виконання ними касової дисципліни;
- 3) податкові органи – при сплаті юридичними і фізичними особами податків, зборів в бюджетну систему.

Контрольна функція тісно взаємодіє з іншими функціями фінансів.

Основні терміни і поняття для вивчення:

Макроекономічні функції, розподільна функція, соціальна гарантія, регулююча функція, реструктуризація, контрольна функція, мікроекономічна функція, нарахування на ФОП, контрольна функція на підприємстві.

Теми реферативних виступів

1. Реструктуризація підприємства на Україні: для зростання чи для розподілу?
2. Оподаткування ФОП в заданому розмірі та його пояснення.
3. Використання світового досвіду при реформуванні функцій фінансів.

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте основні функції фінансів.
2. В чому суть розподільчої функції фінансів?
3. Які соціальні гарантії Ви знаєте? Які їх розміри?
4. В чому суть регулюючої функції фінансів?
5. Що Ви знаєте про реструктуризацію підприємства?
6. Що означає макроекономічна контрольна функція?
7. Основні принципи формування капіталу, доходів та грошових фондів як мікроекономічної функції фінансів.
8. Наведіть приклад розподілу заробітної плати як доходу.
9. Функція фінансів - використання капіталу, доходів та грошових фондів, її зміст.
10. Дайте визначення контрольної функції фінансів на рівні підприємства.

Коли країна відступить від закону,
тоді багато в ній начальників;
а за розумним і знаючим мужем вона довговічна.
Кн. притч (28;2)

Тема 3 Фінансова система та її організація

- 3.1 Зміст фінансової системи та її будова.**
- 3.2 Внутрішня структура фінансової системи і основні її сфери.**
- 3.3 Характеристика основних ланок фінансової системи України.**
- 3.4 Організаційна структура фінансової системи.**
 - 3.4.1 Організаційний склад фінансової системи України.**
 - 3.4.2 Принципи побудови фінансової системи**
- 3.5 Органи управління фінансовою системою України.**
- 3.6 Функціональні елементи управління фінансовою системою.**
- 3.7 Фінансове планування і його завдання.**
- 3.8 Фінансовий контроль: види та структури, що його здійснюють.**
 - 3.8.1 Види та методи фінансового контролю.**
 - 3.8.2 Організація та органи фінансового контролю.**

3.1 Зміст фінансової системи та її будова

Фінансова система держави є відображенням форм і методів конкретного використання фінансів в економіці і відповідною до задіяної моделі економіки та значною мірою визначається нею. Так, у державі тоталітарного типу фінансова система є спрощеною і дещо примітивною. Не всі її ланки достатньо розвинені.

У державах із ринковою економікою фінансові системи досягають своєї завершеності, однак у розрізі деяких держав можуть суттєво відрізнятися.

У державах із перехідною економікою фінансові системи характеризуються тим, що окремі їхні ланки перебувають на стадії формування. Це стосується насамперед фінансового ринку, державного боргу, страхових і резервних фондів тощо.

Фінансові системи деяких держав можуть відрізнятися за своєю структурою, але у всіх у них є загальна ознака — це різноманітні фонди фінансових ресурсів, які різняться за методами мобілізації та напрямками використання, однак тісно пов'язані між собою, мають прямий і зворотний вплив на економічні й соціальні процеси в державі, а також на формування й використання фондів фінансових ресурсів у розрізі окремих ланок.

Можна стверджувати, що кожна ланка фінансової системи є

самостійним її елементом, проте ця самостійність відносна всередині єдиного цілого.

Фінансова система — це сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, сконцентрованих у розпорядженні держави, нефінансового сектора економіки (господарських суб'єктів), окремих фінансових інститутів і населення (домогосподарств) для виконання покладених на них функцій, а також для задоволення економічних та соціальних потреб.

У структуру фінансів як цілісної категорії входить декілька взаємопов'язаних ланок, у кожній з яких здійснюється утворення і використання відповідних грошових фондів. Фінансова ланка - це група однорідних економічних відносин, що регулюються правом, і взаємопов'язані за формами і методами залучення, розподілу і використання грошових коштів.

Фінансову систему держави можна розглядати у кількох аспектах. У широкому розумінні фінансова система - це сукупність фінансових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню та використанню фондів грошових коштів для здійснення фінансової діяльності держави.

В організаційному аспекті фінансову систему можна розглядати як сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють у межах своєї компетенції керівництво фінансовою діяльністю держави та підприємств, установ, організацій, що беруть у ній участь. Це дещо звужене поняття, яке стосується лише сфери дослідження фінансового права. З позицій економіки до фінансової системи включають також фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінанси та фінансовий ринок.

У матеріальному вираженні фінансова система являє собою сукупність грошових фондів. Під грошовим фондом розуміють відносно відособлену частину грошових коштів, призначену для особливих цілей.

Сукупність фінансових ланок, що входять до складу фінансів України, в їх взаємозв'язку та взаємозалежності, складає фінансову систему України. Фінансова система України (як предмет дослідження фінансового права) включає такі фонди грошових коштів і відповідні їм правові інститути:

- бюджетна система;
- позабюджетні цільові фонди;
- фінанси державних підприємств, об'єднань, організацій, установ, галузей;
- фінанси страхування;
- кредит.

Центральне місце у фінансовій системі належить бюджетній системі, з допомогою якої утворюються фонди грошових коштів відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Державний бюджет - це найбільший централізований фонд коштів, що перебуває у розпорядженні уряду, який виконує державну політику. За його допомогою уряд концентрує у своїх руках значну частину національного доходу, що перерозподіляється фінансовими методами. Саме в цій ланці фінансової системи зосереджуються найбільші доходи та найважливіші у політичному та економічному відношенні загальнодержавні видатки. Державний бюджет, посідаючи провідне місце, тісно пов'язаний з іншими ланками фінансової системи. Він виступає координуючим центром, що надає необхідну допомогу іншим ланкам.

Наступною за своїм значенням фінансовою ланкою є місцеві фінанси, які поступово розвиваються. Місцеві фінанси визначаються як сукупність грошових коштів, що формуються і використовуються для розв'язання завдань місцевого рівня. Структуру місцевих фінансів визначають державний устрій та відповідний адміністративно-територіальний поділ держави. В Україні це бюджети областей, районів, міст, районів у містах, селищ, сіл.

Наступною за своїм значенням фінансовою ланкою є місцеві фінанси, які поступово розвиваються. Місцеві фінанси визначаються як сукупність грошових коштів, що формуються і використовуються для розв'язання завдань місцевого рівня. Структуру місцевих фінансів визначають державний устрій та відповідний адміністративно-територіальний поділ держави. В Україні це бюджети областей, районів, міст, районів у містах, селищ, сіл.

Самостійну фінансову ланку утворюють фінанси державних підприємств, функціонування яких пов'язано з розвитком державного сектора в національній економіці. Одним із завдань цієї ланки є підтримання господарства країни шляхом збереження та розвитку ряду важливих галузей національного виробництва, необхідних для забезпечення процесу суспільного відтворення, галузей, які в умовах сучасного розвитку економіки через свою специфіку мають низький рівень рентабельності і є не вигідними для підприємництва, а також галузей, які внаслідок своєї орієнтації та історичного розвитку є державними монополіями.

Державні позабюджетні фонди мають чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, що стоять перед державою. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні соціального захисту громадян. Спеціальні фонди мають цільове призначення та визначену законодавством самостійність.

Переважно кошти, що надходять до таких фондів, спрямовані на підтримання соціальної політики держави - забезпечення зайнятості населення, державного страхування у разі безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими

Структура фінансової системи країни, згідно з міжнародними стандартами, прийнятими в Системі Національних Рахунків (СНР)

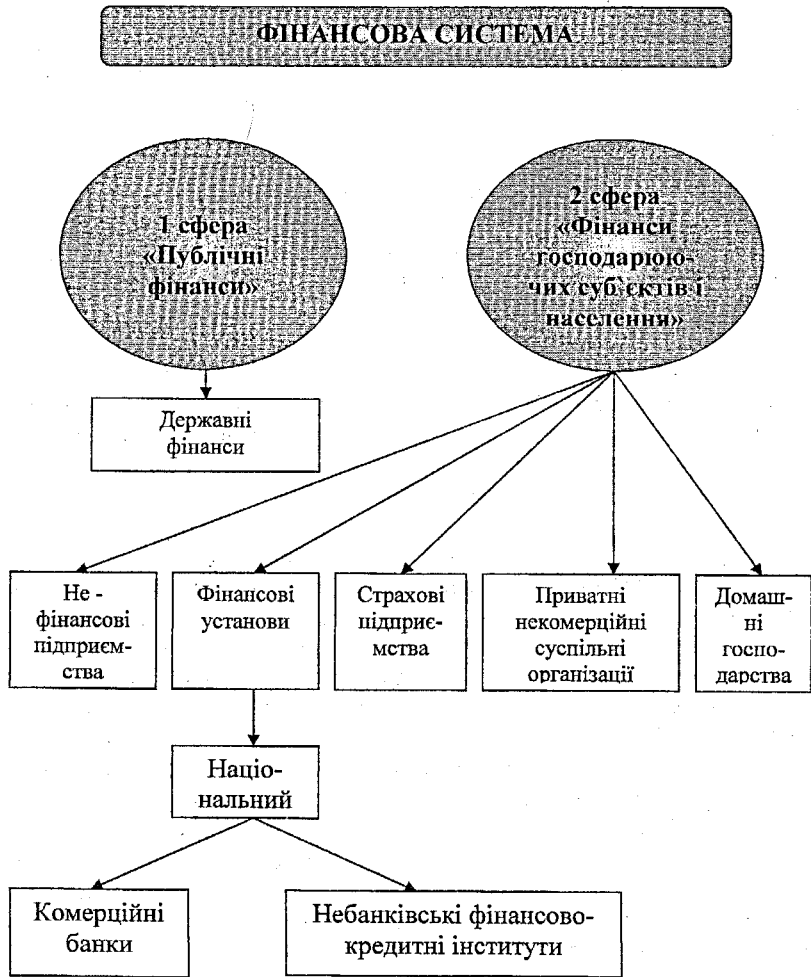

Рисунок 3.1 - Структура фінансової системи

народженням та похованням тощо. Ще однією ланкою фінансової системи є кредит - державний та банківський. Залучені через державний кредит

кошти спрямовуються на покриття дефіциту державного бюджету, на фінансування поточних видатків держави.

Банківський кредит перебуває на межі регулювання фінансового й цивільного права, однак істотно впливає на формування ринку позичкових капіталів і, відповідно, на функціонування державних фінансів.

Фінансову систему України не можна обмежувати переліченими вище ланками, однак саме ці ланки є предметом дослідження науки фінансового права. Окреме місце посідають органи, що здійснюють управління фінансовою діяльністю держави.

3.2 Внутрішня структура фінансової системи і основні її сфери

Виділення складових елементів внутрішньої будови фінансової системи проводиться за ознакою каналів руху грошових потоків і місця концентрації фінансових ресурсів. Концентрація фінансових ресурсів проводиться у відповідних грошових фондах, які можуть виступати ознакою виділення окремих ланок фінансової системи. Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок. Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. В основу виділення сфер рекомендуємо покласти рівень економічної системи.

Виділяється чотири сфери: рівень мікроекономіки — фінанси суб'єктів господарювання; рівень макроекономіки — державні фінанси; рівень світового господарства — міжнародні фінанси; узагальнювальний рівень — фінансовий ринок. Ланка показує відособлену частину фінансових відносин. Її виділення проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин. Сфера фінансів суб'єктів господарювання не поділяється на окремі ланки, оскільки вони мають загальні принципи організації й методи ведення фінансової діяльності. Існують певні особливості, пов'язані із формою власності чи галузевою специфікою. Однак вони не настільки суттєві щоб на їх підставі виділяти окремі ланки.

Ці особливості впливають на організацію фінансових відносин, але не змінюють їх суті. Сфера державних фінансів характеризує фінансову діяльність держави. Вона включає такі ланки: бюджет держави; державний кредит; фонди цільового призначення; фінанси державного сектора. Сфера міжнародних фінансів відображає обмінні та перерозподільні відносини на світовому рівні і включає три напрямки: міжнародні розрахунки; фінанси міжнародних політичних, економічних, гуманітарних організацій; міжнародні фінансові інститути. Сфера фінансового ринку охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару. Фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і капіталів. Відособленою ланкою фінансової

системи виступає страхування, яке не належить до конкретної сфери. Внутрішню структуру фінансової системи подано на схемі 4.

3.3 Характеристика основних ланок фінансової системи України

Фінансові системи мають певні характерні риси:

- кожна ланка фінансових систем має властиві їй методи мобілізації коштів для створення фондів фінансових ресурсів та свої напрямки й методи їхнього використання;
- кожна ланка фінансової системи є відносно самостійною, має власну специфічну сферу застосування;
- між ланками фінансової системи існують тісний взаємозв'язок і взаємна обумовленість, кожна ланка може успішно функціонувати лише при досконалої й ефективності системи в цілому;
- фінансова система держави досягає найбільшої ефективності лише тоді, коли відлагоджена та законодавчо закріплена діяльність кожної її ланки;
- залежно від факторів, що впливають на організацію фінансів, насамперед на формування й використання фондів фінансових ресурсів, кожна ланка фінансових систем може поділятися на менші підрозділи.

Поділ фінансової системи на окремі ланки — явище об'єктивне, зумовлене потребами економічного розвитку. Структура фінансової системи — динамічна і не може розглядатися в статичному вигляді. У процесі економічного розвитку вона може доповнюватися або деякі її ланки можуть відмирати.

Фінансова система — це сукупність окремих її ланок, що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, нефінансового сектора економіки, певних фінансових інститутів, домогосподарств для фінансового забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства в цілому, окремих його верств населення, господарських структур, окремих громадян.

Фінансові системи держав можуть вирізнятися за структурою та функціями. Це зумовлено видами форм власності, політичними орієнтирами правлячих еліт, рівнем економічного розвитку держави тощо. У світі нараховується понад 20 різних моделей фінансових систем окремих держав. За наявності певних відмінностей вони мають спільну основу в переліку окремих ланок.

У фінансовій системі питому вагу посідають фінанси нефінансового сектора економіки, тобто фінанси підприємницьких структур. До цієї ланки належать фінанси як виробничої, так і невиробничої сфери. Фінанси виробничої сфери можуть поділятися, залежно від форм власності, як на державні, акціонерні, колективні, орендні тощо, і залежно від виду

діяльності машинобудування, будівництво, транспорт, сільське господарство тощо.

Фінанси невиробничої сфери, яка поділяється на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, науки, оборони й інших підрозділів. Державні фінанси охоплюють: державний та місцеві бюджети; централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте й майнове страхування. Провідне місце в державних фінансах належить бюджетам різних рівнів, які об'єднуються у зведеному бюджеті держави.

Зведений бюджет — це сукупність усіх бюджетів різних рівнів, що входять до бюджетної системи. Принципи побудови бюджетної системи регулюються насамперед від її адміністративно-територіального поділу.

Зведений бюджет України включає державний бюджет України, бюджет Автономної Республіки Крим і місцеві бюджети. Державному бюджету належить центральне місце в системі державних фінансів. За своєю сутністю бюджет характеризує фінансове становище держави. Проте бюджет — дуже складна економічна категорія, до якої не можна підходити однозначно, як і використовувати його показники без детального аналізу структури бюджетної системи держави.

Централізовані та децентралізовані фонди України цільового призначення включають Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості, Фонд конверсії, Валютний фонд, позабюджетні фонди місцевих органів самоврядування. Вони певною мірою доповнюють державний бюджет, проте специфіка їх полягає у тому, що ці фонди мають строго цільове призначення і на інші цілі не використовуються. По суті, перелічені фонди є новою складовою державних фінансів України, яка перебуває на стадії становлення.

Державний кредит є заборгованістю держави перед своїми громадянами та господарськими структурами, іноземними кредиторами. Його величина свідчить про раціональність і ефективність фінансової політики держави та регулюється законодавством. Значний борг дає підстави для висновку, що держава живе за рахунок майбутніх поколінь. Велика сума боргу негативно впливає на видаткову частину бюджету, оскільки вимагає витрат на обслуговування.

Страхові та резервні фонди відіграють специфічну роль у фінансовій системі. Вони є сукупністю фондів фінансових ресурсів, основне призначення яких — покрити втрати, що виникли з непередбачених причин, або фінансове забезпечення заходів, які не були включені в плани фінансування, але є важливими для держави. Страхові фонди створюються за рахунок страхових внесків юридичних та фізичних осіб і перебувають у розпорядженні страхових організацій і страхових компаній різних форм власності. Страхові фонди й резерви — об'єктивне явище в економіці

держави, що пов'язане з наявністю ризиків у господарській діяльності та суспільному житті.

Наявність страхових і резервних фондів фінансових ресурсів дає можливість локалізувати втрати економіки та окремих громадян, пов'язані з фактами стихійного лиха і непередбаченими обставинами. Страхові фонди можуть використовуватися також як інвестиційний та кредитний ресурси в економіці до настання страхового випадку. Резервні фонди як на рівні держави, так і на рівні господарських структур сприяють підвищенню ефективності господарської діяльності.

Фінансовий ринок — ланка фінансової системи, яка створює і використовує фонди фінансових ресурсів у тих випадках, коли інші ланки фінансової системи не можуть діяти ефективно. Фінансовий ринок включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

Ринок грошей або валютний ринок — це створення фондів фінансових ресурсів для здійснення зовнішньоторговельних операцій. Тут має місце обмін валюти однієї держави на валюту іншої. При девальвації національної грошової одиниці підприємницькі структури та населення, власники національної грошової маси несуть втрати пропорційно темпам знецінення національної грошової одиниці, а власники валюти іноземної держави одержують додатковий дохід. Втім, девальвація національної грошової одиниці має й деякі позитивні ознаки. Вона, зокрема, впливає на зменшення імпорту і, отже, розширює ринок збуту для власних товаровиробників.

Ринок кредитних ресурсів є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби. Ринок кредитних ресурсів регулюється за допомогою облікової ставки національного банку.

Ринок цінних паперів — це мобілізація коштів на потреби господарської діяльності шляхом випуску й реалізації цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання доходу. Усі операції з реалізації цінних паперів здійснюються на фондовому ринку. Існує також позабіржова торгівля цінними паперами. Фонди фінансових ресурсів, мобілізовані на фондових біржах при продажу цінних паперів, суттєво впливають на рівень фінансового забезпечення розвитку економіки, зміцнення фінансового становища держави.

Фінанси домогосподарств є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. Джерелом створення вказаних фондів є заробітна плата й інші джерела доходів кожного громадянина чи його сім'ї. До доходів домогосподарств належать доходи від продажу власного капіталу, землі, продукції підсобних господарств, доходи, одержані від здачі в оренду майна, відсотки на капітал, вкладений у цінні папери тощо.

До видатків домогосподарств належать витрати на придбання споживчих товарів, оплату наданих послуг інші витрати. Домогосподарства за своєю економічною суттю — це господарські структури виняткового

типу, діяльність яких ґрунтується на створенні й використанні фондів фінансових ресурсів. Ця підсистема безпосередньо пов'язана з іншими підсистемами фінансової системи.

Так, домогосподарства одержують кошти з бюджету та від господарських структур у рахунок оплати праці та при одержанні безоплатних послуг від держави. Зі свого боку домогосподарства вносять платежі до бюджету та централізованих фондів, беруть участь у формуванні й використанні страхових фондів, є суб'єктами фінансового ринку. Економічна суть і призначення кожної із підсистем найповніше розкривається в їхній взаємодії та методах впливу на інші системи економіки держави.

Фінансова система являє собою доволі складний механізм. Ефективність її функціонування залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин у суспільстві. В основі цього лежить насамперед вибір правильної і доцільної для даної країни фінансової моделі, яка стимулює виробника і суспільство. Крім того, дуже важливим чинником є дійовість фінансового механізму, а також чітке фінансове законодавство. Без цих передумов цілеспрямовано керувати фінансами практично неможливо. По-друге, ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею.

Управління фінансами, як і будь-якою іншою системою, включає дві основні складові: органи управління та форми і методи управлінської діяльності. У світовій теорії і практиці широкого визнання набув фінансовий менеджмент як наука про управління фінансовою діяльністю. Зміст фінансового менеджменту визначається функціями управління: розроблення стратегії, планування тактики реалізації стратегії, організація виконання розроблених планів, облік і контроль. Основним завданням органів управління фінансовою системою є забезпечення злагодженості у функціонуванні окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається чітким розмежуванням функцій і повноважень між фінансовими органами та інституціями.

Фінанси як категорія існують об'єктивно та підпорядковуються економічним законам. Від рівня пізнання їхньої суті та призначення залежить їх використання в економічній системі держави. Водночас будь-яке використання фінансів владними структурами держави є суб'єктивним, тобто на ньому позначаються інтереси певних економічних, соціальних і політичних сил, які можуть не збігатися з інтересами суспільства або більшості його членів.

За умов демократичної держави з ринковою економікою основним призначенням фінансів є забезпечення зростання суспільного добробуту. Для досягнення поставленої мети здійснюється жорстке правове регулювання щодо використання фінансів в економічних і соціальних процесах.

Побудова ефективної фінансової системи потребує великих наукових

досліджень, глибокого аналізу причин і наслідків створення та використання фондів фінансових ресурсів, впливу цих процесів на всі аспекти життя держави. У процесі функціонування фінансів виникають певні відносини між суб'єктами створення й використання фондів фінансових ресурсів. Ці відносини мають свою складну структуру, де проявляються інтереси кожного із суб'єктів, значною мірою ґрунтуючись на суперечності. Гармонізація цих інтересів — величезне й складне завдання законотворчої діяльності в державі.

Правове регулювання фінансових відносин, що виникають при створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, є однією з форм управління з боку держави економічним і соціальним розвитком. Усі дії держави в сфері фінансів мають ґрунтуватися на правових актах. Ці акти виконують такі основні функції: визначають коло юридичних і фізичних осіб, на які певного часу поширюється дія правової норми; регламентують права й обов'язки юридичних і фізичних осіб щодо мобілізації та використання фондів фінансових ресурсів; є підґрунтям для вжиття відповідних заходів щодо виконання правових норм.

Суб'єктами фінансових відносин є держава, громадяни та підприємницькі структури. Усі фінансово-правові відносини виникають і припиняються на законодавчій основі. Вони можуть припинятися також у випадках, встановлених законом, наприклад, у разі сплати платежів, використання передбачених асигнувань тощо.

Правові норми, що регулюють фінансові відносини, є системою фінансового права, яка ґрунтується на конституції держави. Так, у розділі 2 Конституції України, де йдеться про права, свободи та обов'язки людини й громадянина, статтею 67 визначено, що кожна особа зобов'язана сплачувати податки і збори за порядком і розмірами, встановленими законом.

У статті 92 зазначено, що виключно законами України встановлюються державний бюджет України і бюджетна система; система оподаткування, податки і збори; засади щодо створення та функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також іноземних валют на території України; порядок утворення й погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргів; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їхні види і типи.

Питання, що стосуються фінансової системи, визначаються також у статтях 95 - 99, 116, 119, 143 та в деяких інших. На основі Конституції приймається низка законів, що регулюють певні сфери фінансових відносин. Це насамперед Закони "Про бюджетну систему України", "Про систему оподаткування України" та ін. Від імені держави організаційну роботу з виконання чинного законодавства проводять фінансові органи. Систему фінансових органів очолює Міністерство фінансів. Воно несе відповідальність за фінансове становище держави, розробку та реалізацію

фінансової політики. Для оперативного керівництва створюється колегія, яку затверджує Кабінет Міністрів України.

На колегії розглядаються проекти нового фінансового законодавства, звіти керівних працівників міністерства та підзвітних йому фінансових органів, проекти бюджету і питання контролю за його виконанням.

В апараті міністерства створюються управління і відділи. На Міністерство фінансів покладені такі основні функції:

- підготовка проекту державного бюджету України, подання його до Кабінету Міністрів, а після схвалення від імені уряду до Верховної Ради;
- організація виконання бюджетів, підготовка звіту про його виконання та подання звіту на затвердження до Верховної Ради;
- розробка проектів нового фінансового законодавства та нормативних актів із фінансових питань;
- обґрунтування основних положень фінансової політики держави і подання на розгляд уряду і Верховної Ради України концепції бюджетної та податкової політики;
- розгляд і реалізація управлінських рішень, пов'язаних із використанням фінансових ресурсів;
- здійснення контролю за дотриманням фінансового законодавства всіма органами управління;
- керівництво оперативною роботою фінансових органів різних рівнів;
- контроль, ревізія, перевірка фінансово-господарської діяльності всіх державних організацій, установ і підприємств.

Фінансові органи державної адміністрації, а також виконкомів місцевих рад базового рівня виконують свої функції відповідно до чинного законодавства.

Управління фінансами підприємств здійснюють їхні фінансові служби. Відповідно функціонують фінансові підрозділи і на рівні міністерств та відомств, їхні повноваження дещо різняться щодо підприємств різних форм власності.

До числа органів, що здійснюють управління окремими ланками фінансової системи, належать також Державна податкова адміністрація, Державна комісія з цінних паперів і Фондового ринку, Пенсійний фонд, Міжбанківська валютна біржа, Рахункова палата, їхні права та обов'язки визначаються відповідними законами.

Центральною проблемою нашого часу і майбутнього фінансової стабілізації в Україні залишається інфляція.

Негативні соціальні і економічні наслідки інфляції змушують уряди різних країн провести політику, направлену на зміцнення національної валюти.

Значна увага завжди приділялася державою регулюванню грошової маси.

Антиінфляційна політика нараховує багатий асортимент різних грошово-кредитних, бюджетних заходів, податкових заходів, програм стабілізації і дій із регулювання і розподілу прибутків.

Оцінюючи характер антиінфляційної політики, можна виділити в ній три загальних підходи. У рамках першого (що пропонується прихильниками сучасного кейнсіанства) передбачається активна бюджетна політика - маневрування державними витратами і податками з метою впливу на платоспроможний попит: держава обмежує свої витрати і підвищує податки.

У результаті скорочується попит, знижуються темпи інфляції. Однак одночасно може статися спад інвестицій і виробництва, що може призвести до застою і навіть до явищ, зворотних раніше поставленим цілям, розвинутиися безробіття.

Бюджетна політика проводиться і для розширення попиту в умовах спаду. При недостатньому попиті здійснюються програми державних капіталовкладень і інших витрат (навіть в умовах значного бюджетного дефіциту), знижуються податки. Вважається, що таким чином розширяється попит на споживчі товари і послуги.

Однак стимулювання попиту бюджетними коштами, як показав досвід багатьох країн в 60-70-і роки, може посилювати інфляцію. До того ж великий бюджетний дефіцит обмежує урядові можливості маневрувати податками і витратами.

Другий підхід рекомендується авторами-прихильниками монетаризму в економічній теорії. На перший план висувається грошово-кредитне регулювання, непрямо і гнучко, що впливає на економічну ситуацію. Цей вигляд регулювання проводиться невідконтрольним урядом центральним банком, який визначає емісію, змінює кількість грошей в обігу і ставки позикового процента.

Прихильники цього підходу вважають, що держава повинна провести дефляційні заходи для обмеження платоспроможного попиту, оскільки стимулювання економічного зростання і штучна підтримка зайнятості шляхом зниження природного рівня безробіття веде до втрати контролю над інфляцією.

Намагаючись приборкувати інфляцію, що вийшла з-під контролю, уряди багатьох країн, починаючи з 60-х років, проводили так звану політику цін і прибутків, головна задача якої по суті зводиться до обмеження заробітної плати - третій метод. Оскільки ця політика означає адміністративну, а не ринкову стратегію боротьби з інфляцією, вона не завжди досягає поставленої мети.

Необхідно зазначити, що комбінація різних способів стримування інфляції залежить від конкретних економічних умов тієї або іншої країни. Становлення ринку в Україні значною мірою залежить від інтенсивності інфляційних процесів. Боротьба з цими методами тотального або значного адміністративного контролю над цінами і прибутками, як це

практикувалося раніше, без усунення їх причин, негативно позначається на розвитку ринкових відносин і стабільності економіки.

Введення державного замовлення, інвестування промисловості і сільського господарства (за рахунок бюджетного дефіциту), встановлення жорсткого курсу валюти і взагалі твердих цін на всі товари - подібні заходи практикуються зараз і в Україні. У будь-якому випадку, це наочний приклад неефективного державного регулювання.

Необхідні серйозні і комплексні антиінфляційні заходи. Складність ситуації полягає в тому, що антиінфляційну політику в Україні зараз не можна все-таки звести до тільки непрямих економічних важелів. Справа в тому, що в Україні, нарівні із загальними закономірностями, найважливішою причиною інфляції можна вважати унікальну диспропорцію в економіці, що виникла як наслідок командно-адміністративної системи. Радянській економіці були властиві тривалий розвиток в режимі військового часу, і, як наслідок, надмірна частка військових витрат в ВВП, найвища міра монополізації виробництва, розподілу і грошово-кредитної системи і інші особливості.

Очевидно, що порушення народногосподарських пропорцій неможливо усунути без певної структурної політики держави, здійснюваної навіть прямими адміністративними заходами, зокрема, скороченням військового виробництва і витрат, а також раціоналізацією виробничих капіталовкладень, величезним фінансуванням за рахунок акціонерних і приватних капіталів, широким залученням іноземних інвестицій і скороченням бюджетного фінансування.

Необхідно зламати монополістичну структуру економіки. Все це важливо доповнювати заходами, які обмежать грошову масу, усунуть дефіцит державного бюджету, стабілізують співвідношення валют, а також створенням умов для здорової конкуренції. У такому випадку успіх буде досягнутий.

Фінансова система України як предмет дослідження фінансового права складається з таких основних ланок: державний бюджет та місцеві фінанси, фінанси державних підприємств, установ та організацій, спеціальні цільові фонди та кредит.

Державний бюджет - це найбільший централізований фонд коштів, що перебуває у розпорядженні уряду, який виконує державну політику. За його допомогою уряд концентрує у своїх руках значну частину національного доходу, що перерозподіляється фінансовими методами.

Саме у цій ланці фінансової системи зосереджуються найбільші доходи та найважливіші у політичному та економічному відношенні загальнодержавні видатки.

У державному бюджеті органічно пов'язані основні фінансові інститути - податки, позики й видатки. Бюджетний кодекс України визначає бюджет як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної

влади, органами влади Автономної Республіки Крим (АРК) та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Державний бюджет, посідаючи провідне становище, тісно пов'язаний з іншими ланками фінансової системи. Він виступає фактично координуючим центром, який в умовах ринкової економіки надає необхідну допомогу таким ланкам. Ця допомога, зокрема у формі бюджетних дотацій, субвенцій, субсидій, кредитів, гарантій, має сприяти забезпеченню нормального функціонування інших ланок фінансової системи, здійсненню покладених на них завдань.

Наступною за своїм значенням фінансовою ланкою є місцеві (муніципальні) фінанси, які поступово розвиваються. Самостійну фінансову ланку утворюють фінанси державних підприємств, функціонування яких пов'язано з розвитком державного сектора в національній економіці.

Особливу фінансову ланку становлять спеціальні фонди, що мають певне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. У більшості європейських країн такі фонди відокремлені від державного бюджету і управляються безпосередньо центральною, а в деяких випадках і місцевою владою. Характерною рисою централізованих фондів є чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів.

Створення таких фондів визначається конкретними потребами, що стоять перед державою, тому їх склад та включення до бюджетів є різноманітним. В Україні до останнього часу було визнано за доцільне функціонування цільових фондів у межах Державного бюджету України для підвищення контролю (парламентського та спеціального фінансового контролю) за мобілізацією, розподілом та використанням коштів, що надходять до таких фондів.

Ці фонди включаються до спеціального фонду Державного бюджету України і передбачають обов'язковий цільовий характер використання коштів, визначений законодавством.

Пенсійний фонд України є загальнодержавним цільовим фондом коштів, який не входить до складу державного бюджету і має свій апарат та власні повноваження у сфері здійснення контролю за мобілізацією і витрачанням зібраних коштів. Його діяльність також спрямована на виконання соціальної політики держави.

Ще однією ланкою фінансової системи є кредит – державний (і муніципальний) та банківський.

3.4 Організаційна структура фінансової системи

Організаційна структура фінансової системи характеризується сукупністю фінансових органів та інститутів, які відображають систему управління фінансами. Необхідність розподілу й перерозподілу ВВП є

об'єктивним явищем, форми і методи фінансових відносин відображають установлену в світовій практиці внутрішню структуру фінансової системи. Водночас рух грошових потоків здійснюється не сам собою а керується певними управлінськими структурами, юридичними і фізичними особами. Це суб'єктивна сторона побудови фінансової системи, яка маючи певні закономірності, відображає умови конкретної країни.

3.4.1 Організаційний склад фінансової системи України

До організаційного складу фінансової системи України входять:

а) Органи управління:

- Міністерство фінансів;
- Державна податкова адміністрація;
- Контрольно-ревізійна служба;
- Казначейство;
- Пенсійний фонд;
- Рахункова палата;
- Аудиторська палата;
- Комітет із нагляду за страховою діяльністю;

б) Фінансові інститути:

- Національний банк;
- комерційні банки;
- небанківські кредитні установи;
- страхові компанії;
- міжбанківська валютна біржа;
- фондова біржа;
- фінансові посередники на ринку цінних паперів.

3.4.2 Принципи побудови фінансової системи

1. Єдність, яка обумовлена єдиною економічною і політичною основою суспільства, єдиною фінансовою політикою, що реалізується в життя через фінансову систему.

2. Функціональне призначення ланок, яке виражається в тому, що в кожній із них вирішуються свої завдання специфічними методами, існують відповідні фонди грошових коштів, апарат управління.

Державним фінансам притаманні, крім того, принципи демократичного централізму, які яскраво проявляються в побудові державних фінансових органів, а також бюджетної системи.

Кожна сфера фінансових відносин має свою специфічну гамму грошових потоків та схему їх організації.

Розглянемо відповідні схеми кожної сфери, які дають наочне уявлення про організацію фінансів на кожному рівні.

Фінансова діяльність підприємств ґрунтується на такій схемі:

- ресурси
- витрати
- доходи
- фінансовий результат.

У процесі цієї діяльності підприємства вступають у взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання, з фізичними особами та з різними ланками фінансової системи.

Схема фінансової діяльності й грошових потоків підприємств характеризує в узагальненому вигляді організацію їх фінансів. Із неї видно, що основна частина фінансів підприємств пов'язана з розподільними і перерозподільними відносинами, які можна об'єднати у три групи:

- внутрішні;
- внутрішньокорпоративні;
- зовнішні.

Взаємовідносини з постачальниками і покупцями характеризують товарообмін. Пунктирними лініями на схемі зображено кругообіг фінансових ресурсів.

3.5 Органи управління фінансовою системою України.

Управління — це діяльність, пов'язана з впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт з метою досягнення певних результатів. Управління притаманне всім сферам людської діяльності, в тому числі економічній і фінансовій. Управління фінансами — це складова частина управління економікою, його здійснює спеціальний апарат з допомогою специфічних прийомів і методів.

В управлінні фінансами виділяють об'єкти і суб'єкти управління. Об'єктами виступають фінансові відносини, в тому числі відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів.

Найважливіші об'єкти — це фінанси підприємств, організацій і установ, фінанси домогосподарств, державні фінанси.

Суб'єктами управління виступають держава (в особі законодавчих і виконавчих, в тому числі фінансових органів), фінансові служби підприємств, організацій, установ.

Сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює фінансовий апарат.

Управлінська діяльність включає такі функціональні елементи: — планування займає важливе місце в управлінні фінансами, тому що саме в ході планування кожен суб'єкт господарювання оцінює свій фінансовий стан, виявляє резерви збільшення фінансових ресурсів, напрямки їх ефективного використання;

— оперативне управління як комплекс заходів, що проводяться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації. Мета оперативного управління — досягти максимального ефекту при мінімальних затратах

шляхом своєчасної зміни фінансових відносин, маневрування фінансовими ресурсами;

— контроль, який пронизує всі стадії управлінської діяльності і в той же час має велике самостійне значення. В процесі контролю зіставляються фактичні результати із запланованими, виявляються резерви.

Розрізняють стратегічне (або загальне) і оперативне управління фінансами. Стратегічне управління здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента, Міністерство фінансів України.

Стратегічне управління — це управління на перспективу, виражається у встановленні обсягів фінансових ресурсів на перспективу для реалізації цільових програм, пов'язаних з піднесенням економіки України, проведенням її структурної перебудови, конверсії оборонних галузей, зміцнення аграрнопереробного комплексу, а також вирішення соціальних проблем. Оперативне управління фінансами здійснюють Міністерство фінансів України, дирекції позабюджетних фондів, страхових організацій, фінансові служби міністерств, підприємств та організацій і т.п.

В сучасних умовах переходу до ринку необхідно покращити наукове обґрунтування рішень, що приймаються, використовувати нові методи мобілізації та перерозподілу фінансових ресурсів, які раніше не використовувалися, зокрема з допомогою фінансового ринку. Важливо вивчати і використовувати досвід ринкових країн, а також країн Східної Європи, що перейшли на ринкові відносини.

В адміністративно-командній економіці протягом тривалого часу використовувалися одні і ті ж методи управління фінансами, вони були консервативними і не давали бажаного ефекту, розробка і впровадження нових фінансових важелів і нормативів проводилася дуже повільно (нормативів розподілу прибутку, норм амортизаційних відрахувань, тарифів відрахувань на соціальне страхування та ін.). І тому в сучасних умовах гостро постала проблема пошуку альтернативних методів управління і впливу на суб'єкти господарювання, які відповідали б ринковій економіці.

Розподіл функцій в управлінні фінансами між органами державної влади і управління:

1) Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади, приймає закони, в тому числі з фінансових питань, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики;

Верховна Рада України утворює постійно діючий орган контролю - Рахункову палату, яка підпорядковується і є підзвітною Верховній Раді. Рахункова палата: здійснює контроль за виконанням законів України та постанов Верховної Ради, виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм в частині, що стосується

використання коштів Державного бюджету України; здійснює за дорученням Верховної Ради та її комітетів контрольні функції в межах своєї компетенції; контролює ефективність управління коштами Державного бюджету України Державним казначейством України; контролює інвестиційну діяльність органів виконавчої влади; контролює виконання рішень Верховної Ради про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбаченим у Державному бюджеті України; контролює касове виконання Державного бюджету України Національним банком України та уповноваженими банками; перевіряє кошторис витрат, пов'язаних з діяльністю Верховною Радою України та ін;

2) Президент України, як глава держави, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України;

3) Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; організовує розробку проекту закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, надає Верховній Раді України звіт про його виконання;

4) Міністерство фінансів України, як центральний орган державної виконавчої влади, підпорядкований Кабінету Міністрів України, забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованої на реалізацію певних завдань економічного та соціального розвитку України, здійснює координацію діяльності у цій сфері інших центральних органів виконавчої влади. Основними завданнями Міністерства є:

- розроблення та проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики;

- здійснення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу сучасної економічної та фінансової ситуації в Україні, а також перспектив її розвитку;

- розроблення стратегії щодо внутрішніх та зовнішніх запозичень держави і погашення та обслуговування державного боргу;

- розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозованих показників зведеного бюджету України, забезпечення в установленому порядку виконання Державного бюджету України, контроль за дотриманням правил складання звіту про виконання Державного бюджету України та зведеного бюджету України;

- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;
- забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та здійснення в межах своєї компетенції державного фінансового контролю;
- удосконалення методів фінансового і бюджетного планування, фінансування, а також звітності та системи контролю за витрачанням бюджетних коштів;
- розроблення та проведення державної політики у сфері виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та напівдорогоцінного каміння;
- забезпечення впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та звітності (крім бухгалтерського обліку та звітності в банківських і кредитних установах);
- інформування громадськості про економічні та фінансові цілі держави.

Міністерству фінансів України підпорядковуються Державне Казначейство України, Головне контрольно-ревізійне управління України, Державна пробірня палата;

5) головним завданням Державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

6) державне казначейство створене з метою ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті.

І тому основними завданнями казначейства є:

- організація виконання Державного бюджету України і здійснення контролю за цим;
- управління наявними коштами Державного бюджету України, у тому числі в іноземній валюті, та коштами державних позабюджетних фондів у межах видатків, установлених на відповідний період;
- фінансування видатків Державного бюджету України;
- ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України;
- здійснення управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;
- розподіл між Державним бюджетом України та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя

відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;

- здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;

- розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів;

7) державна податкова служба в Україні має статус міністерства і є центральним органом виконавчої влади, створена з метою посилення контролю за справлянням податків, зборів та інших обов'язкових платежів, зміцнення виконавської дисципліни. Головними завданнями служби є:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати податків і зборів, а також неподаткових доходів, установлених законодавством;

- розробка пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства, прийняття нормативних актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків, юридичних осіб, проведення роз'яснювальної роботи серед платників податків з питань оподаткування;

- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесенням до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Повноваження органів місцевого самоврядування в галузі бюджету і фінансів:

- самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети;

- самостійно розпоряжаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання;

- використовують вільні бюджетні кошти, додатково одержані в процесі виконання місцевих бюджетів;

- органи місцевого самоврядування можуть мати позабюджетні цільові (у тому числі валютні) кошти, які використовуються ними самостійно і знаходяться на спеціальних рахунках в установах банків;

- мають право встановлювати місцеві податки і збори, які зараховуються до відповідних місцевих бюджетів. За рішенням зборів громадян можуть запроваджувати місцеві збори на засадах добровільного самооподаткування;

- запроваджують відповідно до законодавства місцеві податки і збори та обов'язкові платежі;

— можуть випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери, отримувати позики з інших бюджетів на покриття тимчасових касових розривів з їх погашенням до кінця бюджетного року, а також отримувати кредити в банківських установах;

— можуть створювати у межах законодавства комунальні банки та інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантами кредитів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності, розміщувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від їх доходів і зараховувати їх до прибуткової частини відповідного місцевого бюджету.

У системі органів державної влади, які здійснюють управління фінансами, центральне місце належить Міністерству фінансів України. В сучасних умовах створення основ ринкового господарства змінюється роль Міністерства фінансів у системі управління державою, а також розширюються і доповнюються його завдання і функції.

У відповідності із Концепцією розвитку Міністерства фінансів України, розробленою вченими Науково-дослідного фінансового інституту, цей орган повинен стати головним інструментом державного економічного регулювання. Для цього необхідно значно посилити роль тих підрозділів міністерства, які займаються бюджетною роботою, зокрема виконанням державного бюджету. Зміцнення потребує і контрольна функція міністерства як за рахунок підвищення ролі Головного контрольно-ревізійного управління, так і за рахунок посилення контрольних повноважень самого міністерства щодо використання коштів державного бюджету.

Передбачається, що Мінфін має стати головним уповноваженим урядом органом у взаємозв'язках України з міжнародними фінансовими організаціями, з питань залучення іноземних кредитів та інвестицій, надання урядових гарантій, залучення і використання валютних ресурсів.

Вдосконалення діяльності Міністерства фінансів України і перетворення його в координатора економічних реформ у країні передбачає значне розпирення його функцій, зокрема таких як:

— розробка макроекономічної стратегії та макроекономічного прогнозування;

— розробка податкової та фіскальної політики;

— забезпечення стабільності державних фінансів;

— розробка митної політики і організація митної справи;

— організація і контроль за страховою діяльністю;

— контроль за виробництвом і реалізацією лікєро-горілчаних та тютюнових виробів;

— сприяння розвитку місцевого самоврядування і реформування міжбюджетних відносин;

— регулювання цін і тарифів та ін.

Закономірно, що всі зміни у діяльності і завданнях Міністерства фінансів України знайдуть своє відображення у підвищенні правового статусу як самого міністра, так і Міністерства фінансів України, а також у вдосконаленні та розвитку організаційної структури апарату і, звичайно, у конкретних прийомах і методах його роботи.

3.6 Функціональні елементи управління фінансовою системою

Фінансовий механізм — сукупність форм, методів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Основними елементами фінансового механізму є:

1) фінансове планування — діяльність з формування, використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, призначених для цілей розширеного відтворення, матеріального стимулювання;

2) фінансові важелі (прибуток, ціна, орендна плата, амортизаційні відрахування, дивіденди, фінансові санкції, процентна ставка, дисконт), стимули, нормативи, які характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів витрат фінансових ресурсів усіх рівнів, фінансові показники — абсолютні величини, які характеризують створення і використання фінансових ресурсів в економіці держави, її фінансове становище, результати господарської діяльності підприємницьких структур, рівень доходів населення, розподіл і перерозподіл валового національного продукту за допомогою фінансів;

3) управління фінансами - сукупність прийомів і методів впливу на об'єкт для досягнення певної мети;

4) фінансовий контроль - контроль з боку держави за формуванням і використанням грошових коштів; фінансовий аудит - процес детальної перевірки правильності складання фінансової звітності та аналіз фінансового стану підприємства;

5) фінансове право - сукупність юридичних норм, які регламентують фінансові відносини щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів усіх рівнів. Фінансова політика на сучасному етапі має визначатися якісно новими підходами до функціонування господарських суб'єктів з урахуванням переходу до ринкових відносин, реформи цін, оплати праці, податкової і кредитної системи, спрямованих на формування фінансового механізму. Саме через нього як сукупність методів і форм, інструментів і важелів впливу на економічний і соціальний розвиток суспільства в процесі розподільчих і перерозподільчих фінансових відносин можлива реалізація завдання фінансової політики. Формуючи фінансовий механізм, держава намагається забезпечити його найбільш повну відповідність вимогам фінансової політики того чи іншого періоду, що передує повній реалізації її цілей і завдань.

3.7 Фінансове планування і його завдання

Планування було прерогативою командно-адміністративної системи. Головна мета фінансового плану підприємства полягала у виявленні невикористаних ресурсів і визначенні суми платежів у бюджет, величина якої відповідала перевищенню доходів підприємства над його витратами. Сума та рівень витрат централізовано нормувались. Надмірна централізація фінансів за планово-директивної економіки послаблювала економічні стимули для розширення виробництва. Це негативно позначалось на результатах фінансово-господарської діяльності підприємств. Державні дотації в багатьох галузях сягали значних розмірів, оскільки ці галузі були збитковими або малорентабельними.

Галузеві Міністерства займалися перерозподілом доходів та прибутків підприємств. Значна частина прибутку й тимчасово вільних коштів ефективно працюючих підприємств вилучалась для фінансування державних видатків та на покриття витрат збиткових підприємств галузі.

За ринкової економіки значно підвищується матеріальна відповідальність керівника підприємства за його фінансовий стан. Саме тому зросло значення перспективного, поточного та оперативного фінансового планування для забезпечення стійкого фінансового стану та підвищення рентабельності підприємств.

Фінансове планування є необхідним для фінансового забезпечення розширення кругообігу виробничих фондів, досягнення високої результативності виробничо-господарської діяльності, створення умов, які забезпечили б платоспроможність та фінансову стійкість підприємства. Ринок ставить високі вимоги до якості фінансового планування, оскільки зараз за негативних наслідків своєї діяльності відповідальність нестиме саме підприємство. За нездатності врахувати несприятливу ринкову кон'юнктуру підприємство стає банкрутом і підлягає ліквідації з відповідними негативними наслідками для засновників.

Фінансове планування вимагає використання нових принципів організації. Його зміст та форми мають бути суттєво змінені у зв'язку з новими економічними умовами та соціальними орієнтирами.

За адміністративної економіки фінансове планування базувалось на директивних планових показниках виробничого та соціального розвитку підприємства. Нині ця база перестала існувати, оскільки підприємства вже не одержують директивних вказівок «зверху». Державне замовлення, яке збереглося, утратило своє колишнє директивне значення і розглядається підприємством лише як одна з можливих сфер реалізації продукції. Відтак фінансове планування має орієнтуватися на ринкову кон'юнктуру, ураховувати ймовірність настання певних подій і одночасно розробляти моделі поведінки підприємства за зміни ситуації з матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами.

Фінансове планування – це процес визначення обсягу фінансових ресурсів за джерелами формування і напрямками їх цілісного використання згідно з виробничими та маркетинговими показниками підприємства у плановому періоді. Метою фінансового планування є забезпечення господарської діяльності необхідними джерелами фінансування.

Фінансове планування втілює встановлені цілі у формі конкретних фінансових показників і забезпечує фінансовими ресурсами закладені в виробничому плані економічні пропорції розвитку. Значення фінансового планування полягає в тому, що воно дає можливість визначити життєздатність проекту підприємства за умов конкуренції і є інструментом одержання фінансової підтримки від зовнішніх інвесторів.

Отже, основними завданнями фінансового планування на підприємстві є:

- забезпечення виробничої та інвестиційної діяльності необхідними фінансовими ресурсами;
- установлення раціональних фінансових відносин із суб'єктами господарювання, банками, страховими компаніями;
- визначення шляхів ефективного вкладення капіталу, оцінка раціонального його використання;
- виявлення та мобілізація резервів збільшення прибутку за рахунок раціонального використання матеріальних, трудових та грошових ресурсів;
- здійснення контролю за утворенням та використанням платіжних засобів.

Фінансове планування дає змогу розв'язати такі конкретні питання:

- які грошові кошти може мати підприємство в своєму розпорядженні;
- які джерела їх надходження;
- чи достатньо фінансових ресурсів для виконання накреслених завдань;
- яка частина коштів має бути перерахована в бюджет, позабюджетні фонди, банкам та іншим кредиторам;
- як повинен здійснюватись розподіл та використання прибутку на підприємстві;
- як забезпечується реальна збалансованість планових витрат і доходів підприємства на принципах самоокупності та самофінансування.

У фінансовому плануванні використовується балансовий метод. Його зміст полягає в тім, що не тільки балансуються підсумкові показники доходів і витрат, зазначаються конкретні джерела покриття. При цьому використовуються різні способи: нормативний, розрахунково-аналітичний, оптимізації планових рішень, економіко-математичного моделювання. Суть нормативного способу фінансового планування полягає в тім, що на основі встановлених фінансових норм та техніко-економічних нормативів розраховується потреба суб'єкта підприємницької діяльності у фінансових ресурсах та визначаються джерела цих ресурсів.

Згаданими нормативами є: ставка податків, ставки, зборів та внесків, норми амортизаційних відрахувань, норми оборотних коштів. Норми та нормативи бувають галузевими, регіональними та індивідуальними. За використання розрахунково-аналітичного методу планові показники розраховуються на підставі аналізу фактичних фінансових показників, які беруться за базу, та їх зміни в плановому періоді.

Оптимізація планових рішень полягає в розробці варіантів планових розрахунків для того, щоб вибрати з них найоптимальніший. Відтак можуть використовуватися різні критерії вибору:

- максимум прибутку (доходу) на грошову одиницю вкладеного капіталу;
- економія фінансових ресурсів, тобто мінімум фінансових витрат;
- економія поточних витрат;
- мінімум вкладення капіталу за максимально ефективного результату;
- максимум абсолютної суми одержаного прибутку.

Фінансове планування (крім уже згадуваних способів розрахунків) потребує широкого використання економіко-математичного моделювання. Цей спосіб уможливорює знаходження кількісного вираження взаємозв'язків між фінансовими показниками та факторами, які їх визначають. Економіко-математична модель – це точний математичний опис факторів, які характеризують структуру та закономірності зміни даного економічного явища і здійснюються з допомогою математичних прийомів. Моделювання може здійснюватися за функціональним та кореляційним зв'язком. Економіко-математичне моделювання дає змогу перейти в плануванні від середніх величин до оптимальних варіантів. Підвищення рівня наукової обґрунтованості планування потребує розробки кількох варіантів планів виходячи з різних умов та шляхів розвитку підприємства з наступним вибором оптимального варіанта фінансового плану.

3.8 Фінансовий контроль: види та структури, що його здійснюють

3.8.1 Види та методи фінансового контролю

Однією з важливих ознак класифікації фінансового контролю є форма його здійснення. З позицій філософії зміст і форма є загальними категоріями, що відображають взаємозв'язок двох сторін будь-якого предмета чи явища, причому зміст є визначальною стороною предмета, а форма – засобом його вираження і внутрішньою організацією, яка модифікується зі зміною змісту.

Вищезазначені принципи створюють об'єктивні підстави для створення дієвої системи органів фінансового контролю та розробки його

розгорнутої класифікації за видами. Так, залежно від характеру взаємовідносин і суб'єкта контролю фінансовий контроль можна поділити на внутрішній і зовнішній. При внутрішньому контролі суб'єкт і об'єкт належать до однієї системи, а при зовнішньому суб'єктом контролю виступає орган, що не належить до тієї ж системи, що й об'єкт. Внутрішній фінансовий контроль - це самоконтроль, який здійснюють організації, підприємства, установи як за власною фінансовою діяльністю, так і за фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їх складу. Він є складовою управління організацією і тому провадиться на її розсуд на основі рішень даної організації. Зокрема, внутрішнім контролем можна назвати внутрішній аудит.

Відповідно, зовнішній контроль здійснюється стороннім органом, уповноваженим на проведення компетентних дій у сфері перевірки стану додержання фінансової дисципліни окремими учасниками фінансових відносин. У його проведенні беруть участь як органи загальної компетенції, так і спеціальної у сфері фінансових відносин.

За часом проведення фінансовий контроль поділяється на попередній, поточний та наступний. Критерій розмежування цих форм полягає у зіставленні часу здійснення контрольних дій із процесами формування й використання фондів фінансових ресурсів. Водночас вони тісно взаємопов'язані, відображаючи тим самим безперервний характер контролю.

В умовах переходу до ринкових відносин дедалі важливішу роль відіграє попередній (превентивний) контроль. Він здійснюється на етапі розгляду і прийняття рішень з фінансових питань, у тому числі на стадії розробки й прийняття законів та актів органів місцевої влади та місцевого самоврядування у сфері фінансової діяльності, в першу чергу - бюджетів на поточні роки.

Попередній контроль здійснюється на основі глибокого аналізу і розрахунків фінансових результатів, що сприяє забезпеченню об'єктивності оцінки доцільності прийняття або неприйняття певних рішень у сфері фінансової діяльності, додержання фінансової дисципліни тощо. Прикладом попереднього фінансового контролю можна назвати парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період, що проводяться у Верховній Раді України за представленням Кабінетом Міністрів України проектом основних напрямів бюджетної політики (Бюджетною резолюцією).

У межах встановлених повноважень Рахункова палата України проводить експертизу проектів Державного бюджету України, а також проектів законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних програм та інших документів, що стосуються питань державного бюджету і фінансів України. Також фахівці Рахункової палати аналізують і досліджують порушення і відхилення бюджетного процесу, готують і вносять до Верховної Ради України пропозиції щодо їх

усунення, а також удосконалення бюджетного законодавства в цілому.

Поточний фінансовий контроль є органічною частиною процесу оперативного фінансового управління й регулювання фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ, галузей економіки. Він здійснюється під час фінансово-господарських операцій і тому охоплює короткі проміжки часу. Опираючись на дані первинних документів оперативного і бухгалтерського обліку та інвентаризацій, поточний контроль дає змогу регулювати фінансові ситуації, що швидко змінюються, запобігати збиткам і втратам. Він має систематичний характер і робить найбільший вплив на процес формування й використання фінансових ресурсів.

Наступний фінансовий контроль характеризується поглибленим вивченням фінансової діяльності за попередній період, дає змогу виявити вади попереднього й поточного контролю. Ретроспективний фінансовий контроль здійснюється після виконання фінансових операцій за певні минулі проміжки часу внаслідок вивчення даних обліку та звітності, планової нормативної документації. Контролю підлягають фактичні справи, дійсна наявність коштів і матеріальних цінностей. Цей вид фінансового контролю допомагає масштабно оцінити позитивні та негативні сторони фінансової діяльності підприємств, установ, певних галузей та економіки у цілому. Він дає змогу всебічно проаналізувати нагромаджений досвід, об'єктивно відображати причини порушень і недоліків, розробляти заходи щодо їх усунення.

Застосування усіх зазначених форм фінансового контролю в їх єдності та взаємозв'язку робить фінансовий контроль систематичним та підвищує його ефективність.

Фінансовий контроль за формами проведення поділяють на ініціативний та обов'язковий. Ініціативний фінансовий контроль здійснюється на підставі рішень суб'єктів господарювання як власними силами, так і за участю сторонніх органів, у першу чергу аудиторських організацій.

Його метою є перевірка додержання господарюючим суб'єктом фінансової дисципліни та оптимізація руху фінансових потоків, економія ресурсів та, як правило, мінімізація оподаткування. Обов'язковий фінансовий контроль здійснюється переважно за участю органів державної або місцевої влади, хоч у деяких випадках може передбачати участь і недержавних фінансових контролерів (особливо у сфері діяльності фінансово-кредитних установ).

Він проводиться на підставі встановлених чинним законодавством вимог та компетенції уповноважених органів (наприклад, органів Державної податкової служби або Контрольно-ревізійної служби України, для яких, зокрема, передбачені терміни проведення перевірок та ревізій залежно від обсягів господарської діяльності підконтрольних суб'єктів). Підставою проведення обов'язкового контролю можуть бути і рішення

компетентних державних органів (суду, прокуратури, інших органів держави) з метою з'ясувати додержання законності, встановлення істини в ході судового слідства тощо.

Залежно від суб'єктів контролю виокремлюють державний, внутрішньогосподарський, відомчий, аудиторський контроль, контроль фінансово-кредитних установ. Державний фінансовий контроль здійснюють органи державної влади, в першу чергу законодавчої й виконавчої; він спрямований на об'єкти, що підлягають контролю незалежно від їх відомчого підпорядкування. Прикладом державного контролю можна назвати діяльність Рахункової палати України. Порядок здійснення державного контролю буде конкретизований у наступному параграфі.

Відомчий фінансовий контроль здійснюють конкретні контрольно-ревізійні управління (відділи, групи) міністерств, відомств, Державних комітетів та інших органів державного управління. Він спрямований на забезпечення законності та фінансової дисципліни як підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями, так і всередині самого відомства. Робота контрольно-ревізійних підрозділів перебуває під наглядом Міністерства фінансів України.

Не рідше одного разу на рік міністерства та відомства інформують уряд держави про стан контрольно-ревізійної роботи. Основними завданнями відомчого фінансового контролю є контроль за виконанням державних завдань, економним витрачанням матеріальних і фінансових ресурсів, зберіганням державної власності, правильністю постановки бухгалтерського обліку, станом контрольно-ревізійної роботи, боротьба з приписками, безгосподарністю, марнотратством та надмірностями.

Деякі міністерства і відомства України здійснюють позавідомчий контроль. Так, Державний митний комітет України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюють економічні служби підприємств, установ, організацій (бухгалтерії, фінансові відділи, служби фінансового менеджменту та внутрішнього аудиту, відділи планування тощо). Він супроводжує повсякденну фінансово-господарську діяльність.

Посадовою особою, яка безпосередньо відповідає за стан додержання фінансової дисципліни і організовує проведення внутрішньогосподарського контролю, виступає головний бухгалтер. Разом з керівником підприємства він у встановлених законодавством випадках несе відповідальність за порушення фінансового законодавства, за правильність і повноту фінансових документів.

Головний (старший) бухгалтер має право другого підпису на фінансових документах, що створює правові підстави для перерахування або зарахування коштів на відповідні рахунки або відпуск чи витрачання

товарно-матеріальних цінностей. Аудиторський (недержавний) фінансовий контроль здійснюють незалежні аудитори або аудиторські фірми, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення.

Аудит може проводитися як за ініціативою суб'єкта господарювання, так і за рішенням органу державної влади. Можливість проведення аудиторського контролю передбачена прийнятим 22 квітня 1993 р. Законом України "Про аудиторську діяльність". Аудиторська діяльність є винятковою, має професійний характер. Зокрема, для здійснення аудиту за діяльністю банківських установ аудитор повинен мати кваліфікаційний сертифікат типу А чи Б, виданий Аудиторською палатою України, а також сертифікат на здійснення аудиторської діяльності у банківських установах, отриманий за результатами проходження кваліфікаційної комісії в НБУ.

Аудит - це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам. За результатами перевірки складається аудиторський висновок, який являє собою офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора (аудиторської фірми), що містить висновок щодо достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Аудиторські послуги у вигляді консультацій можуть надаватися усно або письмово з оформленням довідки та інших офіційних документів. Аудиторські послуги у вигляді експертиз оформляються експертним висновком або актом.

На відміну від результатів ревізії або перевірок, аудиторський висновок не може бути підставою для застосування санкцій за порушення фінансової дисципліни, а є, по суті, моніторингом фінансової діяльності суб'єкта аудиту. Витрати на проведення аудиту відносять на власні витрати підприємства і в такому аспекті вони поєднують інтереси держави та недержавних господарюючих суб'єктів, оскільки не передбачають витрат бюджетних коштів на контрольну діяльність.

Законодавство передбачає випадки, коли проведення аудиту є обов'язковим для:

- 1) підтвердження достовірності та повноти річного балансу і звітності банків, фондів, бірж, компаній, підприємств, товариств та інших господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності та виду діяльності, звітність яких офіційно оприлюднюється, за винятком установ та організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету і не займаються підприємницькою діяльністю. Обов'язкова аудиторська перевірка річного балансу і звітності господарюючих суб'єктів з річним господарським оборотом менш як двісті п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів проводиться один раз на три роки;

2) перевірки фінансового стану засновників комерційних банків, підприємств з іноземними інвестиціями, акціонерних товариств, холдингових компаній, інвестиційних фондів, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів;

4) державних підприємств при здаванні в оренду цілісних майнових комплексів, приватизації, корпоратизації та інших змінах форми власності;

5) порушення питання про визнання неплатоспроможним або банкрутом.

Проведення аудиту є обов'язковим також в інших випадках, передбачених законами України.

Залежно від цільової спрямованості контрольних дій органів можна виділити такі види фінансового контролю, як стратегічний і тактичний. Стратегічний фінансовий контроль спрямовується на розв'язання питання стратегії розвитку підприємства, організації, установи, галузі господарства у майбутньому, а тактичний - вирішує поточні питання їх фінансової діяльності.

Залежно від місця здійснення фінансового контролю його можна поділити на контроль на місцях, або виїзний контроль (контрольні органи виконують контрольні дії безпосередньо на підконтрольному об'єкті) та дистанційний, або безвиїзний, контроль (суб'єкт контролює віддалений від нього об'єкт за допомогою інформації, яка передається засобами зв'язку).

За сферою фінансової діяльності фінансовий контроль поділяють на бюджетний, податковий, валютний, кредитний, страховий, інвестиційний тощо. Важливою ознакою класифікації фінансового контролю є його метод.

До методів фінансового контролю належать конкретні способи (прийоми), що застосовуються при здійсненні контрольних функцій. Методи дослідження, що їх використовують органи контролю щодо об'єктів контролю, залежать від характеру об'єктів та певних їх елементів.

Стан і поведінка об'єкта контролю в цілому визначаються за допомогою загальних методів контролю, а окремих його частин або характеристик - за допомогою вибірових способів. Методами фінансового контролю є ревізія, тематична перевірка, обстеження, безперервне відстежування фінансової діяльності. Кожний з цих методів поділяється на часткові способи та прийоми, які дають змогу розв'язувати певні проміжні завдання.

Ревізія це

- метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, додержанням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності;

- метод документального виявлення недочетів, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, запобігання фінансовим зловживанням.

Об'єктивною тенденцією сучасного етапу реформування фінансової сфери є скорочення частки фінансів державного сектора та збільшення питомої ваги комунального і приватного секторів.

Це означає поступове згортання примусовості здійснення фінансового контролю і розвиток його добровільності, тому надалі мають частіше застосовуватися такі методи здійснення фінансового контролю, як тематичні перевірки, обстеження, безперервне відстежування фінансової діяльності господарюючих суб'єктів.

Тематична перевірка здійснюється за певним переліком питань або з однієї теми шляхом ознайомлення на місці з окремими сторонами фінансової діяльності.

Такі перевірки можуть проводитися наскрізним методом за ознакою однотипності операцій чи за ознакою взаємного зв'язку між різними суб'єктами контролю.

Зустрічна перевірка - метод документального підтвердження на підприємстві, в установі чи організації, що мали договірні взаємовідносини з об'єктом контролю, на прохання контрольного чи правоохоронного органу, виду, обсягу і якості операцій та розрахунків, що здійснювалися між ними, для з'ясування їх реальності (повноти відображення в обліку об'єкта контролю).

Обстеження - це ознайомлення на місці з окремими ділянками фінансової роботи, у процесі якого виявляються її позитивні й негативні сторони. Характерним для обстеження є використання прийомів зіставлення фактичного стану справ з нормативним.

Використання всієї сукупності видів, форм і методів контролю має надзвичайно велике значення для ефективного функціонування системи фінансового контролю в цілому. Так, застосування всіх видів фінансового контролю є важливим з погляду запобігання втраті контролю за діяльністю певних секторів економіки та утворення неконтрольованих сегментів у фінансовій сфері, а також з погляду попередження паралелізму та дублювання при здійсненні контролю.

Ревізії та перевірки також можна класифікувати залежно від різних критеріїв. Так, залежно від ступеня охоплення підконтрольного об'єкта можна виокремити комплексні ревізії (перевірки), яким підлягають усі аспекти діяльності підконтрольного об'єкта, та тематичні, що зосереджуються лише на окремих аспектах діяльності.

Залежно від ступеня охоплення об'єктів фінансовим контролем можна виділити повні і часткові, суцільні і вибіркові ревізії. Повна ревізія характеризується загальним глибоким вивченням фінансової діяльності організації, максимально можливим застосуванням різних методів контролю. Часткова здійснюється з певного переліку питань за допомогою ознайомлення на місці з окремими напрямками фінансової діяльності.

Суцільна ревізія передбачає вивчення всіх первинних документів і записів у формах аналітичного та синтетичного обліку. Такому контролю

підлягають найвідповідальніші операції установи. При вибіркових ревізіях перевіряють або всі документи певних періодів протягом року, або частину документів, але за весь звітний період.

Залежно від джерел інформації та методики виконання контрольних дій ревізії (перевірки) поділяють на документальні та фактичні. Такий поділ є деякою мірою умовним, адже в основу його розмежування покладено лише різні джерела даних, що використовуються при здійсненні контрольних дій.

Так, джерелами інформації для документального контролю є первинні документи, бухгалтерська, статистична звітність, нормативна та інша документація. Фактичний контроль ґрунтується на вивченні фактичного плану об'єктів, що перевіряються, за даними їх перевірки в натуральному вираженні, а тому він не може бути всеохоплюючим з огляду на безперервний характер фінансово-господарських операцій.

Ревізія (перевірка) у сфері витрачання бюджетних коштів проводиться на підставі документа, підписаного начальником державної контрольно-ревізійної служби, начальником управління, їх заступниками або керівником підрозділу служби в районі, місті або районі у місті. За ініціативою державної контрольно-ревізійної служби ревізія (перевірка) підприємства, установи, організації може проводитися не частіше ніж один раз на рік.

Ревізію (перевірку) за дорученням правоохоронних органів може бути проведено у будь-який час. Службові особи державної контрольно-ревізійної служби зобов'язані пред'явити документ на право проведення ревізії (перевірки) керівним працівникам відповідного підприємства, установи або організації.

При плануванні та проведенні ревізій (перевірок) працівники державної контрольно-ревізійної служби зобов'язані забезпечувати додержання службової і комерційної таємниць.

Працівники державної контрольно-ревізійної служби зобов'язані у разі виявлення зловживань і порушень чинного законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій, а також повідомляти про виявлені зловживання і порушення державним органам і органам, уповноваженим управляти державним майном.

За невиконання або неналежне виконання службовими особами державних контрольно-ревізійних служб своїх обов'язків їх притягують до дисциплінарної та кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

Ревізія (перевірка) міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, підприємства, установи, організації у плановому порядку чи за ініціативою органів державної контрольно-ревізійної служби може проводитися не частіше ніж один раз на рік. Ревізії бюджетних установ, які утримуються за рахунок Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, Київського і

Севастопольського міських бюджетів, проводять Головне контрольно-ревізійне управління України, контрольно-ревізійні управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

У свою чергу дата початку проведення планової ревізії (перевірки) суб'єкта підприємницької діяльності погоджується з податковим органом: суб'єкта господарювання письмово повідомляє про це контрольно-ревізійний підрозділ не пізніше як за 10 днів до початку ревізії (перевірки).

Особливості проведення ревізії (перевірки) за зверненнями правоохоронних органів визначаються Інструкцією про організацію проведення ревізій і перевірок органами державної контрольно-ревізійної служби в Україні за зверненнями правоохоронних органів, що затверджується Головним контрольно-ревізійним управлінням України.

Ревізії (перевірки) суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності органи державної контрольно-ревізійної служби проводять за постановою прокурора або слідчого у разі порушення кримінальних справ, а також за письмовими зверненнями керівництва правоохоронних органів за фактами розкрадань та зловживань, інших порушень у фінансово-господарській діяльності підприємств, установ і організацій усіх форм власності з переліком у постановах або зверненнях конкретних питань, які підлягають розв'язанню, та з обґрунтуванням необхідності їх проведення.

Спільним наказом Державного контрольно-ревізійного управління України (ДКРУУ) та Державної податкової адміністрації України (ДПАУ) від 22 грудня 2001 р. було передбачено Порядок взаємного інформування органів державної контрольно-ревізійної служби України та органів державної податкової служби України про факти фінансових порушень та вжиті заходи.

Метою порядку є встановлення механізму надання органами державної контрольно-ревізійної служби інформації про факти виявлених за результатами ревізій (перевірок) порушень фінансової дисципліни, що стосуються: а) порушень норм з регулювання обігу готівки; б) порушень порядку ведення бухгалтерського обліку, які свідчать про можливе заниження об'єкта або/та бази оподаткування, та зворотного інформування органами державної податкової служби щодо вжитих за цими фактами заходів.

На проведення кожної ревізії (перевірки) працівникові органу державної контрольно-ревізійної служби видається спеціальне посвідчення встановленого зразка, підписане керівником відповідного підрозділу служби або його заступником та скріплене печаткою цього підрозділу.

Службові особи державної контрольно-ревізійної служби зобов'язані пред'явити керівникові підприємства (установи, організації), яке ревізуватимуть, посвідчення на право проведення ревізії (перевірки) та на його прохання проставити підписи в журналі відвідування підприємства (установи, організації).

Строки проведення ревізій та склад ревізійних груп визначаються з урахуванням того обсягу роботи, якого потребує вирішення конкретних питань кожної ревізії (перевірки). Термін ревізії (перевірки), як правило, не більше 30 робочих днів. У деяких випадках особливої складності цей строк за доповідною запискою керівника ревізійної групи може бути подовжений керівником контрольно-ревізійного органу, з ініціативи якого проводиться ревізія (перевірка).

У разі подовження терміну ревізії (перевірки) посадові особи державної контрольно-ревізійної служби зобов'язані пред'явити керівникові підприємства (установи, організації), на якому проводиться ревізія (перевірка), посвідчення з подовженням у встановленому порядку терміном проведення ревізії (перевірки) або нове посвідчення на право проведення ревізії (перевірки).

Проведенню ревізії (перевірки) має передувати підготовка, вивчення у відповідних фінансових, правоохоронних, митних органах, органах Державного казначейства, в установах банків та в інших органах матеріалів, які стосуються діяльності та фінансового стану підприємства, установи, організації, які підлягають ревізії (перевірці).

На основі вивчення цих матеріалів розробляється програма ревізії (перевірки), в якій визначаються період ревізії (перевірки), її мета та основні питання, на яких слід зосередити увагу.

За наслідками ревізії складається акт. Акт ревізії - це службовий двосторонній документ, який стверджує факт проведення комплексної, фінансової чи тематичної ревізії, відображає її результати стосовно наслідків окремих фінансово-господарських операцій чи діяльності підприємства в цілому і є носієм доказової інформації про виявлені й систематизовані за економічною однорідністю недоліки в господарюванні і порушення законів та інших нормативно-правових актів. Наслідки перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою.

При виявленні недостатків готівки, матеріальних цінностей чи зловживань працівники державної контрольно-ревізійної служби в строк не пізніше 7 робочих днів після підписання акта ревізії (перевірки) посадовими особами об'єкта контролю або складання акта про відмову його підписати, за відсутності зауважень, керівництвом перевіреного підприємства, установи чи організації або не пізніше 20 робочих днів - за наявності таких зауважень передають матеріали ревізії (перевірки) згідно з описом до правоохоронних органів для проведення розслідування, притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечення відшкодування збитків, а також повідомляють про виявлені зловживання й порушення державні органи й органи, уповноважені управляти державним майном.

Посадові та інші особи - суб'єкти господарювання, що їх ревізують (перевіряють), які не виконують законних вимог ревізорів під час проведення ревізій (перевірок) або створюють їм у цьому перепони, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

3.8.2 Організація та органи проведення фінансового контролю

Організація фінансового контролю завжди потребує чіткого визначення його суб'єктів, правовий статус та повноваження яких визначаються як законодавством держави, так і нормативно-правовими актами суб'єктів фінансової діяльності. Суб'єкти або органи фінансового контролю - це носії контрольних функцій щодо об'єкта контролю. У більшості країн світу сформовані й розвиваються три незалежні одна від одної гілки фінансового контролю, що містять усі належні їм елементи, а саме:

- 1) державна сфера, в якій функціонує система державного фінансового контролю;
- 2) муніципальна сфера, де діє система фінансового контролю органів місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади;
- 3) сфера громадянського суспільства з незалежною системою фінансового контролю.

Провідне місце серед цих систем фінансового контролю належить системі державного фінансового контролю, що зумовлено роллю держави в процесах ринкової трансформації. Важливим з огляду на це є зміцнення й удосконалення системи державного фінансового контролю в Україні. Суб'єктами державного фінансового контролю виступають органи державної влади, яка згідно з конституційними принципами поділяється на законодавчу, виконавчу й судову. Відповідно, сукупність контрольних органів становить інфраструктуру державного фінансового контролю, визначальне місце серед яких належить органам законодавчої влади - ініціаторові та виконавцеві державного фінансового контролю.

Парламентський контроль у більшості розвинутих країн здійснюється, як правило, шляхом незалежних зовнішніх ревізійних перевірок урядових рахунків і відомчих операцій незалежним ревізором від імені законодавчого органу і його комітетами, створеними з цією метою. Так, у більшості країн-учасниць ЄС парламенти мають право скорочувати або збільшувати витрати й податки шляхом прийняття поправок, але лише у строго визначених межах (наприклад, щоб дефіцит бюджету не перевищував певних контрольних цифр, запропонованих урядом). Зокрема, у Великій Британії всі органи виконавчої влади, що отримують гроші з державного бюджету, повинні щорічно подавати парламентові докладні звіти. Генеральний ревізор, який є незалежним від виконавчої влади, регулярно ретельно перевіряє подані Палаті громад інформацію та звіти. Однією з основних функцій Генерального ревізора є ревізійна перевірка асигнувань, покликана з'ясувати, чи всі видатки відповідають намірам парламенту на той час, коли той затверджував асигнування. Основними обов'язками парламенту, зокрема Палати громад, у контролі за державними доходами й видатками є наділення повноваженнями на збирання податків і зборів та затвердження цілей видатків і суми кожного з них. Парламент має

також переконатися, що надані суми витрачаються лише на ті цілі, які він мав на меті. Жодна виплата з державних органів центрального уряду не може здійснюватися і жоден податок чи кредит санкціонуватися інакше, як на основі акта парламенту.

Конституція України визначає загальні засади і характер участі у процесі фінансового контролю Верховної Ради України та її комітетів, у першу чергу Комітету з питань бюджету та Комітету з питань фінансів і банківської діяльності, які здійснюють безперервний парламентський контроль за станом і рухом державних фінансів. У ст. 85 Конституції закріплено такі повноваження Верховної Ради, пов'язані зі здійсненням фінансового контролю:

- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції;

- затвердження рішень про надання Україною позик та економічної допомоги іноземним державам і міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

- призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

- призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

- призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;

- здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією.

Згідно зі ст. 109 Бюджетного кодексу України до повноважень Верховної Ради України з контролю за додержанням бюджетного законодавства належать:

- 1) заслуховування звітів про стан виконання Державного бюджету України, у тому числі заслуховування звітів розпорядників бюджетних коштів про використання коштів Державного бюджету України;

- 2) контроль за використанням коштів резервного фонду державного бюджету.

Забезпечуючи проведення контролю за додержанням бюджетного законодавства, комітети Верховної Ради України беруть участь у підготовці до розгляду Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України, готують і попередньо розглядають питання щодо контролю за виконанням та звіту про виконання Державного бюджету України в частині, що належить до компетенції комітетів. Зокрема, до повноважень Комітету Верховної Ради України з питань

бюджету з контролю за додержанням бюджетного законодавства належать:

1) контроль відповідності поданого Кабінетом Міністрів України проєкту закону про Державний бюджет України, основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період та підготовка відповідного висновку;

2) контроль відповідності законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради України, бюджетному законодавству.

Контрольні повноваження Президента України у сфері фінансової діяльності держави випливають з його статусу глави держави та гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Безпосереднє здійснення контрольних функцій може реалізуватися Президентом під час підписання ним прийнятих Верховною Радою законів, наприклад, закону про Державний бюджет України на поточний рік або будь-яких інших законів у сфері організації та регулювання фінансової діяльності. Свої повноваження він може реалізувати також шляхом прийняття указів, дія яких спрямована на регулювання фінансових відносин.

Так, у межах здійснення загальних заходів боротьби з доходами, одержаними незаконним шляхом, та на основі рекомендацій, прийнятих групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (РАТР), Президент України 10 грудня 2001 р. підписав Указ "Про заходи щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом" № 1199. Наприкінці 2002 р. парламент країни прийняв відповідний закон.

Акти Президента можуть стосуватися окремих сфер фінансової діяльності і визначають загальні завдання, що стоять перед органами державної влади та управління у сфері регулювання фінансових відносин. Таким прикладом може бути Указ "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень" від 14 липня 2000р. №891/2000.

Кабінет Міністрів України здійснює контроль за державними фінансами в ході безпосередньої практичної реалізації фінансової політики України, державної політики у галузі ціноутворення й оплати праці, складання та виконання Державного бюджету України і звіту про його виконання, здійснення загальнодержавних і міждержавних економічних програм, створення і керівництво діяльністю різних фондів тощо.

Поточна діяльність Кабінету Міністрів України нерозривно пов'язана з управлінням державними фінансами і контролем за їх найраціональнішим витрачанням. У межах своїх повноважень уряд також здійснює відомчий державний контроль за фінансами міністерств і відомств загальної компетенції з точки зору управління державними фінансовими ресурсами.

Фінансовий контроль на місцях здійснюють Верховна Рада і Рада міністрів Автономної Республіки Крим, інші регіональні і місцеві органи

самоврядування при розгляді проектів і затвердженні відповідних бюджетів і звітів про їх виконання, при внесенні до цих бюджетів змін і корективів у ході їх виконання, при заслуховуванні інформацій і звітів голів постійних комісій про витрачання бюджетних ресурсів, керівників інших органів з питань фінансової діяльності.

Одним з важливих напрямів при здійсненні фінансового контролю на місцях є контроль за виконанням місцевих бюджетів та складання й розгляд звітності про їх виконання. Зокрема, згідно з ч. 4 ст. 80 Бюджетного кодексу України квартальний та річний звіти про виконання місцевого бюджету подаються до Верховної Ради АРК, відповідної ради Радою міністрів АРК, місцевою державною адміністрацією, виконавчим органом відповідної ради чи міським, селищним, сільським головою (у разі, якщо відповідні виконавчі органи не створені) у двомісячний строк після завершення відповідного бюджетного періоду.

Перевірку звіту здійснюють Рахункова палата Верховної Ради АРК (щодо використання органами виконавчої влади коштів бюджету АРК) або комісія з питань бюджету відповідної ради, після чого відповідні ради затверджують звіт про виконання бюджету або приймають інше рішення з цього приводу. Відповідно до ст. 98 Конституції України контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює розрахункова палата.

Закон України "Про розрахункову палату" до її завдань у сфері фінансового контролю відносить:

- організацію і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;

- здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів;

- контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

- контроль за додержанням законності щодо надання Україною позик та економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;

- контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках;

- аналіз встановлених відхилень від показників Державного бюджету України та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про вдосконалення бюджетного процесу в цілому;

- регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення

внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій.

За ст. 110 Бюджетного кодексу України до повноважень розрахункової палати щодо додержання бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

1) використанням коштів Державного бюджету України відповідно до закону про Державний бюджет України;

2) утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України;

3) ефективністю використання та управління коштами Державного бюджету України;

4) використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади щодо доходів і видатків.

У визначених законодавством межах розрахункова палата України уповноважена здійснювати експертно-аналітичні, інформаційні та інші види діяльності, що забезпечують контроль за використанням коштів загальнодержавних цільових фондів, коштів позабюджетних фондів, за цільовим використанням фінансово-кредитних і валютних ресурсів під час здійснення загальнодержавних програм.

Для забезпечення виконання своїх завдань контролери Рахункової палати проводять фінансові перевірки, ревізії в апараті Верховної Ради України, органах виконавчої влади, Національному банку України, Фонді державного майна України, інших підзвітних Верховній Раді України органах, у місцевих державних адміністраціях та органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, в об'єднаннях громадян, недержавних фондах та інших недержавних некомерційних громадських організаціях у тій частині їх діяльності, яка стосується використання коштів Державного бюджету України.

Ревізії та перевірки розрахункової палати можуть бути як плановими, так і позаплановими. Однак на відміну від інших контролюючих органів, які особисто виступають ініціаторами проведення позапланових перевірок, останні проводяться за рішенням колегії Рахункової палати на підставі постанов або протокольних доручень Верховної Ради України, звернень парламентських комітетів та запитів народних депутатів України, за якими парламент прийняв рішення, а також звернень та пропозицій Президента України та Кабінету Міністрів України.

На думку Л. А. Савченко такий підхід є неправильним, і розрахунковій палаті як вищому контрольному органу на законодавчому рівні слід дати можливість за власною ініціативою проводити позапланові перевірки. Здійснюючи ревізії (перевірки), контролери мають право отримувати від керівників установ та організацій, що перевіряються, всю необхідну документацію та іншу інформацію про фінансово-господарську

діяльність, у тому числі усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних з проведенням ревізій (перевірок).

За підсумками контрольної діяльності посадові особи розрахункової палати складають довідки або акти (зокрема за підсумками ревізій). При оформленні результатів контрольних заходів має додержуватися об'єктивність, достовірність, обґрунтованість, ясність і вичерпність опису виявлених фактів і даних. Не допускається включення до акта різних висновків, припущень та непідтверджених даних про адміністративну, розпорядчу та фінансову діяльність об'єкта контрольного заходу.

Проте посадові особи розрахункової палати України не наділені правом застосовувати до порушників фінансової дисципліни санкції. Вони можуть направляти матеріали ревізій (перевірок) та обстежень Кабінету Міністрів України, відповідних центральних органів виконавчої влади, Національного банку України, Фонду державного майна України, підприємств, установ та організацій для розгляду і вжиття необхідних заходів. Крім того, розрахункова палата України за рішенням колегії може порушувати перед Верховною Радою України, Президентом України, а також органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого державі завдано матеріальної шкоди.

У разі виявлення під час ревізій (перевірок) та обстежень фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей, інших зловживань контролери Рахункової палати можуть передавати матеріали ревізій (перевірок) та обстежень до правоохоронних органів з інформуванням про це Верховної Ради України.

Для підвищення фінансової дисципліни та реагування на підготовлені Рахунковою палатою матеріали ревізій (перевірок) Президент України 19 вересня 2000 р. видав Указ, в якому визначено правові засади взаємодії органів державної влади з органом вищого фінансового контролю. Зокрема, Міністерству фінансів, Фонду державного майна, Державному казначейству, Державній податковій адміністрації, Державній митній службі, іншим державним контролюючим органам для забезпечення взаємодії з Рахунковою палатою необхідно сприяти діяльності Рахункової палати, надавати за її запитами інформацію про контрольно-ревізійну роботу та інші контрольні заходи, а також забезпечувати участь своїх представників у здійсненні Рахунковою палатою контрольно-ревізійної діяльності.

Генеральній прокуратурі України, іншим правоохоронним органам було запропоновано забезпечити належний розгляд матеріалів, переданих Рахунковою палатою про виявлені факти порушень у використанні коштів Державного бюджету України, державних цільових фондів та про завдані державі збитки, а також забезпечити своєчасне інформування Рахункової палати про заходи реагування на одержані від неї матеріали.

Прикладом контрольних повноважень вищих контрольних органів може бути діяльність розрахункової палати Франції, яка є однією з найстаріших державних установ країни і на яку покладено виявлення і запобігання бюджетно-фінансовим зловживанням. Законодавчо до її компетенції віднесено здійснення загального контролю за державними фінансами. Такий самий контроль у комунах, департаментах і регіонах за місцевими державними установами здійснюють регіональні рахункові палати, створені у 1982 р. Рішення цих палат можуть бути оскаржені в розрахунковій палаті Франції.

Розрахункова палата Франції контролює фінансову діяльність адміністративних інститутів, виявляє їх помилки і прорахунки, які завдають шкоди державним фінансам. Зокрема, вона перевіряє, як саме використовуються кредити, фонди і цінності, управління якими доручено державним службам та іншим офіційним юридичним особам, здійснює контроль за різними установами у сфері соціального забезпечення, рахунками державних підприємств та їх філій, а також у деяких випадках за приватними юридичними особами з числа тих, що одержують фінансову допомогу держави.

У здійсненні державного фінансового контролю особлива роль належить спеціалізованим органам державної виконавчої влади з управління фінансами, для яких сама фінансова діяльність є основною. Як уже зазначалося, ці органи створено спеціально для здійснення фінансового управління, внутрішньо вони становлять єдину підсистему фінансово-кредитних органів.

Цю підсистему органів очолює Міністерство фінансів України, яке здійснює контроль за виконанням державного бюджету, за додержанням установами Національного банку і комерційних банків правил касового виконання державного бюджету щодо доходів. Крім того, Мінфін України встановлює порядок ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання державного і місцевих бюджетів, кошторисів витрат бюджетних установ, встановлює форми обліку і звітності з касового виконання бюджетів.

Мінфін України здійснює контроль за випуском та обігом цінних паперів, веде загальний реєстр випуску цінних паперів в Україні, видає дозволи на здійснення діяльності з випуску й обігу цінних паперів, а також контролює зберігання й ефективність використання закріпленого за підприємствами, установами та організаціями державного майна.

У межах встановлених повноважень Мінфін України проводить у міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, в установах банків та інших фінансово-кредитних установах усіх форм власності перевірки фінансово-бухгалтерських документів, звітів, планів, кошторисів та інших документів щодо зарахування, перерахування і використання бюджетних коштів, а також одержує

пояснення, довідки й відомості з питань, що виникають під час перевірки. Також Міністерство контролює додержання суб'єктами підприємницької діяльності законодавства, яке регулює питання видобутку, виробництва, використання і реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння тощо.

Для здійснення всебічного контролю Мінфін України має право:

1) одержувати у встановленому порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування інформацію, документи й матеріали, необхідні для розроблення проекту Державного бюджету України, прогнозних розрахунків зведеного бюджету України, складання звіту про виконання зведеного бюджету України та аналізу бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України;

2) одержувати у встановленому порядку матеріали щодо надходження та використання коштів цільових бюджетних і державних позабюджетних фондів, їхні кошториси та звіти про їх виконання;

3) одержувати від центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності дані, необхідні для здійснення контролю за раціональним і цільовим витрачанням коштів, що виділяються з бюджету;

4) одержувати у встановленому порядку від установ банків та інших фінансово-кредитних установ довідки про операції та стан поточних бюджетних рахунків підприємств, установ та організацій усіх форм власності, що використовують кошти державного бюджету і державних позабюджетних фондів;

5) представляти Кабінет Міністрів України за його дорученням під час розгляду питань про надання кредитів під гарантію Кабінету Міністрів України у межах розміру державного боргу, затвердженого законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Регіональні і місцеві фінансові органи контролюють використання коштів, виділених з вищих бюджетів, ефективність використання коштів, виділених з позабюджетних фондів місцевих органів самоврядування, контролюють додержання вимог законодавства про використання коштів, виділених на оплату праці, утримання легкових автомобілів і службові відрядження; перевіряють правильність проведення виплат і компенсацій за рахунок державного і місцевого бюджетів.

Державне казначейство України у сфері додержання бюджетного законодавства здійснює бухгалтерський облік усіх надходжень та витрат Державного бюджету України; встановлює єдині правила ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів, видає інструкції з цих питань та здійснює контроль за їх додержанням; здійснює контроль за відповідністю платежів узятим зобов'язанням та бюджетним асигнуванням (ст. 112 БК України).

Аналізуючи практику організації фінансового контролю в Україні,

доцільно звернути увагу на аналогічні організації, що функціонують у розвинутих країнах і мають певний практичний досвід. Так, у США провідними фінансовими контролюючими органами є Головне контрольно-фінансове управління (ГКФУ), що належить до гілки законодавчої влади, та Адміністративно-бюджетне управління, що входить до структури адміністрації Президента. Зокрема, ГКФУ США було створено майже 80 років тому як незалежний від федеральної адміністрації орган для контролю за правильністю й ефективністю використання бюджетних коштів виконавчими органами, включаючи міністерство оборони.

Закон США про Головне контрольно-фінансове управління від 1974-го року значно розширив його повноваження, включивши до них аналіз федеральних програм. Його службовці мають доступ практично до всіх фінансових документів міністерств і відомств. Головне контрольно-ревізійне управління може давати оцінку результативності державних програм і діяльності федеральних відомств; проводити спеціальні обстеження і перевірки обґрунтованості цін на продукцію та фінансово-економічних аспектів контрактів міністерства оборони. Інспектори ГКФУ перевіряють також діяльність ревизорів виконавчої влади. Іноді перевірки проводяться у координації зі слідчими органами міністерства юстиції та іншими органами, наділеними відповідними повноваженнями.

В Україні визначальне місце серед спеціальних фінансових органів у сфері фінансового контролю належить Державній контрольно-ревізійній службі. Її головне завдання - здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах та в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Органи Державної контрольно-ревізійної служби України у сфері додержання бюджетного законодавства здійснюють контроль за: цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів; цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів, одержаних під гарантію Кабінету Міністрів України; порядком ведення бухгалтерського обліку та достовірністю звітності про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів, кошторисів.

Для вдосконалення фінансового контролю ДКРС щомісячно надає Верховній Раді України та Міністерству фінансів України узагальнені результати звітів про проведені перевірки.

Підрозділи Державної контрольно-ревізійної служби у межах встановлених повноважень мають право:

1) ревізувати і перевіряти у міністерствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, державних фондах, на

підприємствах, в установах та організаціях грошові та бухгалтерські документи, звіти, кошториси й інші документи, що підтверджують надходження і витрачання коштів та матеріальних цінностей, проводити перевірки фактичної наявності цінностей (грошових сум, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування тощо);

2) безперешкодного доступу на склади, у сховища, виробничі та інші приміщення для їх обстеження і з'ясування питань, пов'язаних з ревізією або перевіркою. Зупиняти видаткові операції за рахунками у банках та інших фінансових установах у випадках, коли керівництво об'єкта, на якому необхідно провести ревізію або перевірку, перешкоджає працівникові Державної контрольно-ревізійної служби виконувати свої обов'язки;

3) залучати на договірних засадах кваліфікованих фахівців відповідних міністерств, державних комітетів, інших органів державної виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ та організацій;

4) вимагати від керівників об'єктів, що ревізуються або перевіряються, проведення інвентаризацій основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і розрахунків, у необхідних випадках опечатувати каси та касові приміщення, склади, архіви, а при виявленні підробок, інших зловживань вилучати необхідні документи на строк до закінчення ревізії (перевірки), залишаючи у справах акт вилучення та копії або реєстри вилучених документів;

5) одержувати від НБУ та його установ, банків та інших кредитних установ необхідні відомості, копії документів, довідки про банківські операції та залишки коштів на рахунках об'єктів, що ревізуються або перевіряються, а від інших підприємств і організацій, у тому числі недержавних форм власності - довідки і копії документів про операції та розрахунки з підприємствами, установами та організаціями, що ревізуються або перевіряються. Одержання від банків інформації, що становить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановленими Законом України "Про банки і банківську діяльність";

6) одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб об'єктів, що ревізуються або перевіряються, письмові пояснення з питань, які виникають під час ревізій (перевірок);

7) надавати керівникам та іншим службовим особам об'єктів, що ревізуються або перевіряються, вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства з питань збереження і використання державної власності та фінансів, вилучати до бюджету виявлені ревізіями (перевірками) приховані і занижені валютні та інші платежі, ставити перед відповідними органами питання про припинення бюджетного фінансування і кредитування, якщо отримані підприємствами, установами та організаціями кошти і позички використовуються з порушенням чинного законодавства;

8) стягувати у дохід держави кошти, одержані міністерствами, відомствами, державними комітетами, державними фондами, підприємствами, установами та організаціями за незаконними угодами, без встановлених законом підстав та з порушенням чинного законодавства;

9) накладати у випадках, передбачених законодавчими актами, на керівників та інших службових осіб підприємств, установ і організацій адміністративні стягнення;

10) застосовувати до підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів підприємницької діяльності фінансові санкції, передбачені чинним законодавством (зокрема, п. 7 ст. 11 Закону України "Про Державну податкову службу в Україні").

У сфері мобілізації фінансових ресурсів і формування дохідної частини бюджетної системи України визначальне місце посідають органи Державної податкової служби України. Безпосередньо організацію податкової роботи та здійснення фінансового контролю покладено на первинну ланку ДПС - податкові інспекції.

Державні податкові інспекції у районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції виконують такі функції:

1) здійснюють контроль за додержанням законодавства про податки, інші платежі;

2) забезпечують облік платників податків, інших платежів, правильність обчислення і своєчасність надходження цих податків, платежів, а також здійснюють реєстрацію фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів;

3) контролюють своєчасність подання платниками податків бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням податків, інших платежів, а також перевіряють достовірність цих документів щодо правильності визначення об'єктів оподаткування і обчислення податків, інших платежів;

4) здійснюють у межах своїх повноважень контроль за законністю валютних операцій, додержанням встановленого порядку розрахунків із споживачами з використанням електронних контрольно-касових апаратів, товарно-касових книг, лімітів готівки в касах та її використанням для розрахунків за товари, роботи і послуги, а також за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензій, патентів, інших спеціальних дозволів на здійснення деяких видів підприємницької діяльності;

5) ведуть облік векселів, що видаються суб'єктами підприємницької діяльності при здійсненні операцій з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах та щомісяця подають інформацію про це місцевим органам державної статистики; здійснюють контроль за погашенням векселів; видають суб'єктам підприємницької діяльності

дозволи на відстрочення оплати (погашення) векселів із зазначених операцій;

6) забезпечують застосування та своєчасне стягнення сум фінансових санкцій, передбачених законодавством України за порушення податкового законодавства, а також стягнення адміністративних штрафів за порушення податкового законодавства, допущені посадовими особами підприємств, установ, організацій та громадянами;

7) аналізують причини й оцінюють дані про факти порушень податкового законодавства;

8) проводять перевірки фактів приховування і заниження сум податків, інших платежів;

9) за дорученням спеціальних підрозділів з боротьби з організованою злочинністю проводять перевірки своєчасності подання та достовірності документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів;

10) передають відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції;

11) подають до судів і господарських судів позови на підприємства, установи, організації та громадян про визнання угод недійсними і стягнення в дохід держави коштів, одержаних ними за такими угодами, а в інших випадках - коштів, одержаних без установлених законом підстав, а також про стягнення заборгованості перед бюджетом і державними цільовими фондами за рахунок їх майна;

12) проводять роботу, пов'язану з виявленням, обліком, оцінкою та реалізацією у встановленому законом порядку безхазяйного майна, майна, що перейшло за правом успадкування до держави, скарбів і конфіскованого майна тощо.

Податкові органи уповноважені розглядати звернення громадян, підприємств, установ та організацій з питань оподаткування та, в межах своїх повноважень, з питань валютного контролю, а також скарги на дії посадових осіб державних податкових інспекцій.

Для забезпечення всеохоплюючого і постійного фінансового контролю податкові органи подають у встановлені законодавством строки відповідним фінансовим органам та органам Державного казначейства України звіти про надходження податків та інших обов'язкових платежів. Відповідні підрозділи податкової міліції в межах встановлених законодавством повноважень розшуковують платників, які ухиляються від оподаткування, а також порушують справи про вчинені злочини у сфері оподаткування.

Для проведення перевірки працівники податкових органів, у тому числі податкової міліції, повинні мати службові посвідчення та посвідчення на перевірку. Посвідчення на перевірку має оформлятися на кожного працівника, який бере участь в оперативних перевірках суб'єктів підприємницької діяльності. Посвідчення є дійсним на зазначений у ньому

час. Кожне видане посвідчення на перевірку друкується на бланку Державної податкової адміністрації і має бути зареєстровано в журналі обліку видачі посвідчень на перевірку. Порядок ведення журналу визначається головою відповідної державної податкової адміністрації. Працівники без належно оформленого посвідчення на перевірку не мають права брати участь у перевірках суб'єктів підприємницької діяльності. Порядок проведення перевірок аналогічний організації діяльності контрольно-ревізійної служби.

Серед спеціальних органів державного фінансового контролю слід також назвати Державну пробірну палату України, якій підпорядковані державні міжобласні інспекції та постійні контролери на підприємствах з виробництва дорогоцінних металів та обробки алмазів. Їх завданням є здійснення контролю за випробуванням і зберіганням дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та виконання з ними операцій. Пробірному наглядові підлягають усі суб'єкти підприємництва незалежно від форм власності, а також громадяни - суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють вищезазначені види діяльності. Органи пробірного нагляду здійснюють випробування, контрольний аналіз та класифікування ювелірних та інших побутових виробів з дорогоцінних металів як вироблених в Україні, так і ввезених з-за кордону для продажу; роблять арбітражний контрольний аналіз для визначення вмісту дорогоцінних металів, реєструють суб'єктів, які здійснюють операції з дорогоцінними металами та виконують інші функції.

У сфері митно-фінансового регулювання основним органом фінансового регулювання є Державний митний комітет України (Держмитком) - центральний орган державної виконавчої влади, підвідомчий Кабінету Міністрів України. Комітет організовує здійснення митної політики, забезпечує ефективне функціонування митної системи, в межах своїх повноважень організовує та контролює виконання актів законодавства України про митну справу.

Відповідно до покладених на нього завдань у процесі фінансового контролю Держмитком:

- 1) визначає і здійснює економічні та організаційні заходи щодо реалізації митної політики;

- 2) проводить роботу з удосконалення контролю за дотриманням законодавства України про митну справу;

- 3) забезпечує використання засобів митно-тарифного і позатарифного регулювання під час переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України;

- 4) здійснює контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

- 5) розробляє і подає Кабінету Міністрів України проекти програм розвитку та вдосконалення інфраструктури митних органів, соціального захисту їх працівників, забезпечення митних органів транспортом,

технікою, спеціальними засобами та іншими матеріальними ресурсами, бере участь у підготовці відповідних державних комплексних програм;

б) забезпечує своєчасне і повне внесення до державного бюджету мита, а також коштів, що надходять від діяльності митних органів і підлягають зарахуванню до державного бюджету;

7) сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, у тому числі шляхом розширення мережі митниць та раціонального їх розміщення тощо.

У сфері грошово-кредитного обігу забезпечення фінансового контролю та банківського нагляду є однією з основних функцій центрального банку держави - Національного банку України. У межах конституційних повноважень Рада НБУ розробляє Основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. НБУ здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків, що є суб'єктами підприємницької діяльності, їх відділень, філій, представництв по всій території України.

Такий нагляд спрямований на забезпечення стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників шляхом зменшення ризиків у діяльності комерційних банків. Фінансовий контроль НБУ спрямований на скорочення зовнішніх і внутрішніх банківських ризиків: ліквідності, кредитних, валютних, облікового процентів тощо. Стратегічну політику служби банківського нагляду НБУ визначають її контрольно-наглядові функції, які концентруються за кількома формами контролю.

Вступний контроль здійснюється з метою - чітко й повно визначити вимоги для отримання ліцензії на проведення банківських операцій. Він проводиться на стадії державної реєстрації банків та їх філій і дає змогу ще до вирішення питання щодо відкриття банку впевнитися у його майбутній надійності. Основною метою вступного контролю є допущення на фінансово-кредитний ринок країни лише таких банків, умови діяльності яких відповідають встановленим НБУ обов'язковим вимогам і не створюють загрози інтересам їх клієнтів. Згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" вимоги вступного контролю передбачають подачу до НБУ для державної реєстрації відповідних установчих документів, що відповідають чинному законодавству України.

Зазначені вимоги стосуються обсягу капіталу; джерел внесків до статутних фондів банків; фінансового стану засновників банків; кваліфікації, професійної придатності та ділової репутації керівників банку; бізнес-плану, що визначає основні види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки.

Основними вимогами для отримання банківської ліцензії є:

- наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу у розмірі, що встановлюється законодавством;
- належна забезпеченість банку банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, приміщеннями;

- рівень професійної придатності керівників банку тощо.

Попередній контроль здійснюється з метою додержання вимог розумного (з оптимальним ризиком) ведення справ, заборони або обмежень окремих видів діяльності, відрахувань від резервів страхування активних операцій банків, які гарантують безпеку та стабільність банку і захист інтересів його клієнтів. Він базується на перевірці та аналізі звітності, що її надають комерційні банки до НБУ (документальна ревізія).

Проведення документальної ревізії дає можливість проводити спостереження за динамікою економічних нормативів для визначення реальних можливостей та перспектив розвитку кожного конкретного банку, а також імовірності та причин виникнення можливих негативних явищ у його подальшій діяльності. Контроль включає також: заборону або обмеження банківської діяльності; встановлення обмежень щодо відрахувань при формуванні резервних фондів страхування активних операцій і контроль за їх виконанням; запровадження штрафних санкцій адміністративного і фінансового характеру.

Поточний контроль проводиться шляхом інспектування, здійснення комплексних і тематичних перевірок поточної діяльності банків та їх установ (ревізії на місцях), а також розробки і вживання заходів щодо їх організаційного закріплення.

При інспектуванні перевіряються такі аспекти: законність здійснюваних операцій; стан бухгалтерського обліку; діяльність служби внутрішнього банківського аудиту; достовірність звітів; відповідність законодавству локальних актів банківської установи тощо.

Поточний контроль передбачає визначення методів і форм перевірки банків, розробку заходів їх організаційного зміцнення і фінансового оздоровлення та їх застосування. Основні вимоги поточного контролю:

- проведення комплексних і тематичних перевірок банків;
- надання керівництву банків рекомендацій щодо поліпшення діяльності за результатами інспектування;
- застосування санкцій до банків, які порушили законодавчо-нормативні акти, що регулюють банківську діяльність;
- прийняття рішень за підсумками інспектування.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

Крім фінансового контролю, що його проводить Національний банк України, кредитно-фінансові установи також здійснюють внутрішній фінансовий контроль.

У ст. 37 Закону України "Про банки і банківську діяльність" визначено, що внутрішніми органами контролю банку є ревізійна комісія та служба внутрішнього аудиту банку. Згідно зі ст. 45 цього закону служба внутрішнього аудиту є органом оперативного контролю правління (ради директорів) банку.

Основні терміни і поняття для вивчення

Фінансова система, бюджетна система, позабюджетні цільові фонди, фінанси державних підприємств, фінанси страхування, фінансова система згідно з міжнародними стандартами, прийнятими в СНР, організаційний склад фінансової системи, фінансові інститути, органи управління фінансовою системою, фінансове планування, фінансовий контроль.

Теми реферативних виступів

1. Розвиток фінансової системи в Україні та Росії в 2000-2007р.р.
2. Фінансова система Радянського Союзу.
3. Основні організаційні форми підприємств та їх фінансова організація.
4. Опишіть послідовність виконання комплексної планової перевірки.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику фінансової системи та її будови.
2. Проаналізуйте внутрішню структуру фінансової системи.
3. Які ви знаєте основні ланки фінансової системи?
4. Що являє собою організаційна структура фінансової системи України?
5. Назвіть органи управління фінансовою системою України.
6. Які існують функціональні елементи управління фінансовою системою?
7. Що ви знаєте про фінансове планування та фінансовий контроль?

Краще малий достаток праведника за багатство багатьох беззаконників... Був я молодим і постарився, та ніколи не бачив опущеного праведника, або щоб рід його просив хліба.
Книга псалмів (37;16,25.)

Тема 4 Фінансові ресурси та їх використання

- 4.1 Економічна суть фінансових ресурсів.**
- 4.2 Склад фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання і населення.**
- 4.3 Джерела державних фінансових ресурсів та суб'єктів господарювання.**
- 4.4 Напрямки використання фінансових ресурсів.**
- 4.5 Особливості політики управління фінансовими ресурсами.**

4.1 Економічна суть фінансових ресурсів

Для того, щоб визначити економічну суть категорії "фінансові ресурси", потрібно проаналізувати еволюцію поглядів стосовно цього предмета. В попередніх темах зверталася увага на макроекономічні та мікроекономічні функції фінансів і, виходячи з цього посилення можна говорити про макро- і мікропідходи стосовно категорії "фінансові ресурси". В ринковій економіці синонімом категорії "фінансові ресурси" виступає капітал як загальна величина високоліквідних активів.

Тому аналіз фінансових ресурсів в даній ситуації поєднують з аналізом ринку капіталу. Перший найбільш детальний аналіз аспектів фінансових ресурсів централізованої радянської економіки викладено у праці О. М. Бірмана "Нариси теорії радянських фінансів". У ній автор визначив фінансові ресурси як виражену у грошах частину національного доходу, що може бути використана державою (безпосередньо чи через підприємства) з метою розширеного відтворення і на загальнодержавні витрати. За певних обставин до фінансових ресурсів можуть належати оборотні кошти [2].

Це означення дало існування так званого макроекономічного підходу, що існує до цього дня. Для макроекономічного підходу визначальним є те, що походження фінансових ресурсів пов'язане з результатами розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу. Тому макроекономічна концепція фінансових ресурсів має назву розподільчої. Згідно з цією концепцією фінансова система держави забезпечує регулювання фінансових ресурсів через розподіл та перерозподіл на різних рівнях управління економікою. Нижче наведено еволюцію поглядів стосовно цього підходу:

Таблиця 4.1 – Сутність фінансових ресурсів на макрорівні

Сутність фінансових ресурсів (макроаналіз)
Фінансові ресурси народного господарства є сукупністю грошових накопичень, амортизаційних відрахувань та інших коштів, які утворюються в процесі створення, розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту. (Сенчагов В.К.) [16]
Фінансові ресурси – це грошові накопичення і доходи, що створюються у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб. (Василик О.Д., Сичов М.Г.) [12]
Фінансові ресурси держави та підприємств є сукупністю усіх коштів, які є в розпорядженні у певний період, тобто грошові фонди, кредитні ресурси, резерви грошових коштів. Гаретовський Н.В. [7]

Як бачимо з визначень, макроекономічна розподільча концепція фінансових ресурсів передбачає формування та використання державних фінансів, які і еволюційно, і теоретично були і залишаються пока пріоритетними в нашій державі.

Мікроекономічна відтворювальна концепція аналізу фінансових ресурсів передбачає виникнення та рух останніх на всіх стадіях відтворювального процесу.

Таблиця 4.2 – Сутність фінансових ресурсів на мікрорівні

Сутність фінансових ресурсів (мікроаналіз)
Фінанси причетні до всіх стадій процесу відтворення, хоча їхня участь на різних стадіях цього процесу неоднакова: вона еквівалентна частці розподілу в кожній фазі, оскільки розподіл має місце і на виробничій стадії, і на стадії обміну, і на стадії споживання. (Сенчагов В. К.) [16]
Поняття капітал і фінансові ресурси близькі за змістом. Це сума коштів, спрямованих в основні засоби та обігові кошти підприємства. (Опарін В.М.) [10]
Фінансові ресурси підприємства (суб'єкта господарювання) це його ліквідні активи, що забезпечують неперервність руху грошових потоків. Стецюк П.А., автор

Мікроекономічна відтворювальна концепція фінансових ресурсів пояснює суть останніх через їх функції в економічній системі суб'єкта господарювання.

Найбільш важливі їх функції:

- здатність до трансформації;
- здатність до об'єднання для концентрації крупного капіталу;

- здатність до розподілу паїв участі власників.

Фінансові відносини виникають в процесі формування, розподілу та використання його фінансових ресурсів, які є сукупністю власних і зовнішніх грошових надходжень підприємства, і призначені для оплати його зобов'язань, здійснення поточних видатків для забезпечення неперервності процесу відтворення.

Потенційно фінансові ресурси формуються на стадії виробництва, коли створюється нова вартість. Реальне формування фінансових ресурсів починається на стадіях розподілу та обміну, коли товари реалізуються та з виручки від продажу товарів виділяються окремі елементи вартості (фонди заміщення, зарплата та прибуток).

Наявність фінансових ресурсів у необхідних розмірах передбачає фінансовий добробут підприємства, тобто фінансову стійкість та платоспроможність.

Фінансові ресурси підприємств, переважною формою руху яких є фонди грошових коштів, мають такі характерні ознаки:

- фінансові ресурси завжди виражають відношення власності, тобто вони належать або державі, або підприємствам, або населенню;
- фінансові ресурси завжди мають певне джерело створення і певне цільове призначення;
- свідчать про наявні можливості економічного і соціального розвитку;
- виражають не зміну форм власності, а фінансові результати процесу відтворення;
- формування й використання фінансових ресурсів завжди має свою правову сторону і регламентується законодавчими та нормативними актами.

4.2 Склад фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, населення та держави

Фінансові ресурси завжди виступають у грошовій формі. А грошові кошти стають фінансовими ресурсами лише тоді, коли вони акумулюються у відповідних фондах, які мають певний порядок створення і використання.

За напрямками використання фінансові ресурси поділяються на:

- витрати на економічний розвиток підприємства;
- витрати на соціально-культурні заходи;
- витрати на розвиток науки;
- надання благодійної допомоги;
- витрати на обслуговування залучених фінансових ресурсів;
- інші витрати підприємства.

У кінцевому підсумку, напрямки використання фінансових ресурсів можна поділити на три групи:

- 1) поповнення фонду відшкодування;
- 2) формування фонду споживання;
- 3) формування фонду нагромадження.

Загальна сума фінансових ресурсів кожного підприємства складається з таких елементів: статутний фонд; резервний фонд; амортизаційний фонд; спеціальні фонди; нерозподілений (тимчасово не використаний) прибуток; кредиторська заборгованість усіх видів, включаючи заборгованість з бюджетних платежів, із відрхувань на соціальне страхування, з оплати праці; короткострокові і довгострокові кредити комерційних банків; кошти для фінансування капітальних вкладень та інші кошти, відображені в пасиві бухгалтерського балансу підприємства.

До фінансових ресурсів суб'єктів господарювання належать і засоби населення або домогосподарств. Це, перш за все, ті грошові кошти та інші цінності, що можуть бути джерелом прибутків, які знаходяться в розпорядженні громадян. Ці кошти формуються за рахунок надходжень від роботодавців, з державного і місцевого бюджетів, пенсійних фондів, страхових компаній, банківських установ, у результаті володіння цінними паперами і нерухомістю.

З фінансових ресурсів народонаселення формується споживчий бюджет сімей, який використовується для задоволення потреб їх членів. Кінцеві доходи споживчого бюджету сім'ї (домогосподарства) формують споживчий попит населення на споживчі товари і послуги, й, таким чином, є провідним фактором формування й розвитку економіки країни.

Фінансові ресурси домогосподарств - грошові кошти, цінні папери та інші цінності, що знаходяться в розпорядженні домогосподарства — низової ланки суспільного виробництва, яка складається з однієї людини, що веде господарство, отримує доходи та здійснює витрати на задоволення своїх потреб, або групи людей, які сумісно проживають і ведуть господарство, отримують доходи та здійснюють витрати для задоволення своїх особистих потреб та колективних потреб домогосподарства.

Розмір фінансових ресурсів населення прямо залежить від загальнооекономічної ситуації в країні: наявність високої інфляції, зростання цін на товари та послуги знижує розміри реальної заробітної плати й інших джерел формування фінансів населення. Як наслідок — знижується рівень купівельної спроможності, що приводить до зменшення обсягів споживання товарів і послуг, продовольства в абсолютному розмірі.

Системи відносин домашнього господарства та джерела його фінансових ресурсів подані в таблиці 4.3.

Рух фінансових ресурсів населення значним чином сам впливає на загальноекономічну ситуацію в країні, забезпечує послідовність і визначає характер економічного відтворення.

Державні фінанси це:

- центральна підсистема фінансової системи країни, через яку здійснюється вплив на економічні та соціальні процеси, що відбуваються в країні;
- сукупність економічних відносин, пов'язаних з первинним та вторинним розподілом ВВП з метою утворення грошових фондів, необхідних для виконання державою властивих їй функцій;
- сукупність фінансових інститутів, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність.

Таблиця 4.3 – Фінансові ресурси домашнього господарства

Домашнє господарство		
Означення	Партнери	Джерела фінансових ресурсів
Господарство, яке здійснює діяльність однією або декількома особами, які проживають разом і мають спільний бюджет.	Інші домогосподарства; роботодавці; комерційні банки; держава; страхові організації; інші організації.	- власні засоби, зароблені кожним членом (заробітна плата, підсобне господарство, прибуток від комерційної діяльності); - засоби, мобілізовані на фінансовому ринку (кредити, дивіденди, проценти); - соціальні трансферти; - інші ресурси.

Отже, державні фінанси - це фінансові ресурси, зосереджені в руках держави і призначені для забезпечення виконання притаманних їй функцій, а також сукупність форм і методів, за допомогою яких ці функції реалізуються. Слід зазначити, що держава розпоряджається не всіма фінансовими ресурсами, створеними в країні за певний період часу. У розпорядженні держави знаходяться лише централізовані фінансові ресурси:

- бюджетної системи;
- державних фінансових інститутів;
- централізованих і децентралізованих фондів цільового призначення.

За економічною сутністю державні фінанси - це грошові відносини з приводу розподілу та перерозподілу ВВП і національного доходу, що пов'язані з формуванням фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні держави та її підприємств, використанням цих ресурсів на розширене відтворення, управління, соціальні та культурні потреби, оборону країни.

Суб'єктами цих відносин виступає з одного боку держава (в особі відповідних владних структур), а з іншого - юридичні й фізичні особи.

Система фінансових відносин, які складають зміст державних фінансів, знайшла своє відображення у таких ланках:

1. Бюджетна система:

- а) державний бюджет;
- б) місцеві бюджети.

2. Централізовані грошові фонди цільового призначення:

- а) пенсійний фонд;
- б) фонд соціального страхування;
- в) фонд сприяння зайнятості населення;
- г) державний інноваційний фонд;
- д) фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;
- е) інші фонди загальнодержавного та регіонального призначення.

3. Державний кредит.

4. Страхування.

5. Фінанси державних підприємств.

Державні фінанси функціонують на тих же засадах, що й фінансова система в цілому. Так, усі ланки державних фінансів мають власну сферу функціонування, і водночас вони тісно пов'язані між собою. Основу державних фінансів становлять фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності. Тут створюється майже 35 відсотків валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансового розподілу.

Державному бюджету належить центральне місце в системі державних фінансів. Він охоплює всі сфери економічної діяльності держави. За своєю сутністю бюджет характеризує фінансове становище держави.

Централізовані грошові фонди цільового призначення включають Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості населення, Фонд конверсії, Валютний фонд, позабюджетні фонди місцевих органів самоврядування. Вони певною мірою доповнюють державний бюджет, проте специфіка їх полягає у тому, що ці фонди мають суто цільове призначення і на інші цілі не використовуються.

Державний кредит являє собою заборгованість держави перед своїми громадянами і господарськими структурами. Його величина свідчить про раціональність і ефективність фінансової політики держави та регулюється законодавством.

Державне майнове й особисте страхування є одним з методів створення страхових фондів для збереження майна громадян і господарських структур. Держава виступає страховиком і розпорядником страхових фондів. Останнім часом все більша роль щодо створення

страхових фондів належить недержавним страховим компаніям, хоча вони й працюють за системою обов'язкового страхування.

За рівнями державні фінанси поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні фінанси призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави в цілому. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади та управління, а з іншого виступають у їх руках інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП з метою збалансованого розвитку окремих регіонів. За їх допомогою здійснюється також структурна політика, яка покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Місцеві фінанси виступають фінансовою базою місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах. Їх внутрішньотериторіальний перерозподіл.

Основне призначення місцевих фінансів - забезпечення відносної фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, районів) та поселень.

Головне призначення державних фінансів - сприяти через різноманітні фінансові інституції успішному економічному і соціальному розвитку держави, забезпеченню прав і свобод людини.

4.3 Джерела державних фінансових ресурсів та суб'єктів господарювання

Головним джерелом формування державних доходів є Національний дохід, але іноді, особливо в надзвичайних обставинах, і національне багатство (золотий запас, державне майно тощо).

Всі джерела державних доходів можна поділити на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх відносять національний дохід та національне багатство, що створюється всередині країни.

До зовнішніх - національний дохід, як виняток, і національне багатство іншої країни, якщо вони отримуються у формі державних позик або надходять у вигляді репараційних платежів.

Основними методами мобілізації державних доходів є податки, позики та емісії. Емісія є останнім засобом, до якого звертається держава, коли перші два методи не дають достатньої кількості надходжень, оскільки вона провокує інфляцію.

В цілому обсяг фінансових ресурсів держави залежить від величини валового внутрішнього продукту, його внутрішньої структури, динаміки складових його частин.

Фінансові ресурси за джерелами формування розподіляються на внутрішні (власні) та зовнішні (запозичені та залучені).

У складі внутрішніх джерел основне місце належить виручці від реалізації; також важливу роль для розширеного відтворення відіграють амортизаційні відрахування, які є грошовим виразом вартості основних засобів та нематеріальних активів, і чистий прибуток.

До складу залучених відносять грошові кошти, отримані від додаткової емісії цінних паперів, додаткових внесків в грошовій формі у додатковий капітал, фінансова допомога, бюджетні асигнування. До речі, у проекті Державного бюджету 2007 передбачено фінансування національної програми підтримки підприємництва обсягом 1,8 млн. грн., (лише 1% від середніх потреб).

Бюджетні асигнування можуть надаватися підприємствам (як правило, державним) у таких формах:

- бюджетні інвестиції;
- державні дотації;
- державні субсидії.

Бюджетні інвестиції являють собою виділення коштів державного або місцевого бюджетів на розвиток виробництва, насамперед у вигляді капітальних вкладень. Вони спрямовуються у пріоритетні галузі й проекти, які визначають розвиток економіки країни в цілому.

Державні дотації - це виділення коштів з бюджету на покриття збитків підприємства, як правило, у разі, коли збитковість є наслідком певної політики держави, наприклад цінової.

Державні субсидії - це виділення коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на вирішення певних завдань у рамках різного роду державних програм.

Надходження з державних цільових фондів за своїм змістом ідентичні бюджетним асигнуванням. Вони здійснюються у формі державних інвестицій і субсидій. Ці надані ресурси мають цільовий характер, що впливає із сутності даних фондів.

До запозичених відносять позички банків, кошти від випуску облігацій, бюджетні позички тощо. Чим вища питома вага зовнішніх фінансових ресурсів, тим вища вартість їх обслуговування і складніше повернення, що посилює фінансову залежність. Проте зовнішні фінансові ресурси дозволяють прискорити оборотність капіталу, збільшувати, коли необхідно, об'єми господарських операцій для отримання додаткової вигоди.

Основним джерелом формування фінансових ресурсів населення є заробітна плата, що нараховується і виплачується за місцем роботи працюючих громадян. У липні 2006 року середня заробітна плата

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА

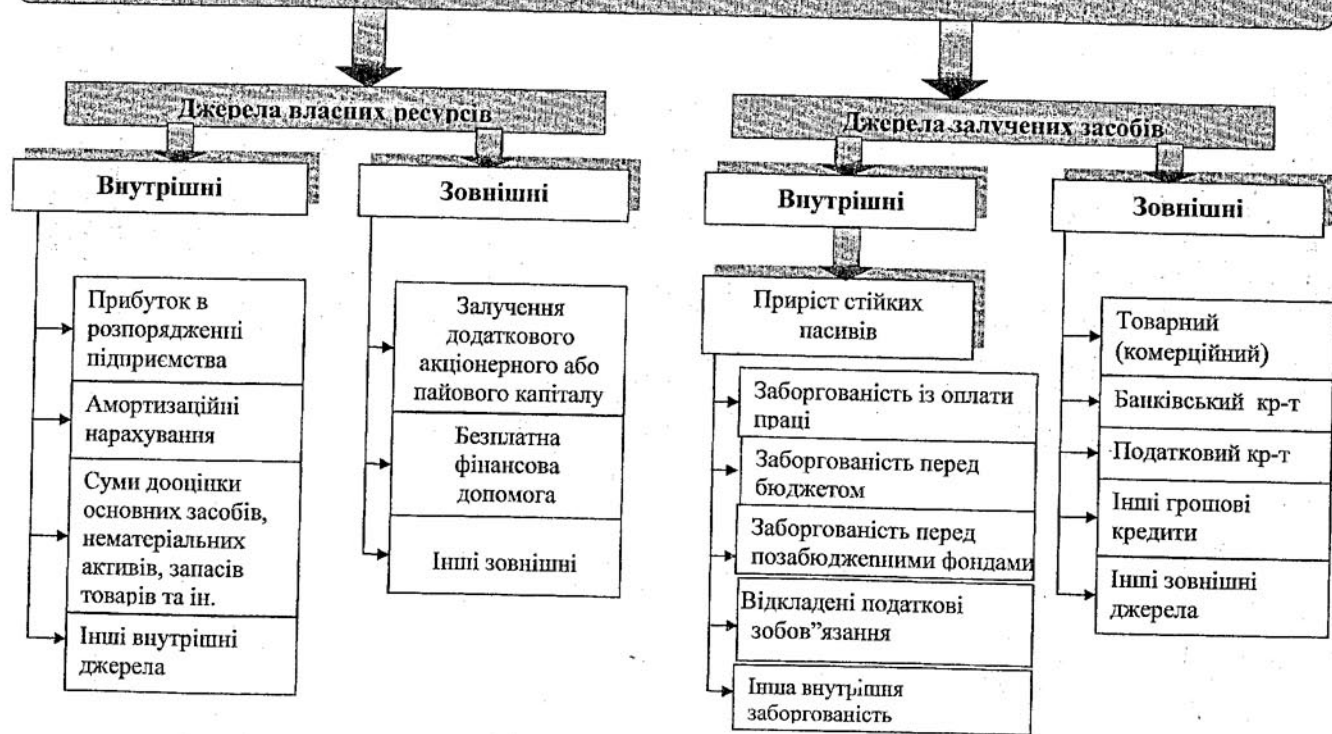

Рисунок 4.1 - Джерела фінансових ресурсів підприємства

збільшилася на 1,4% у порівнянні із червнем до 1 078,86 гривні на місяць, повідомляє Державний комітет статистики.

Найвищий рівень зарплат зареєстрований у Києві, де середня зарплата склала 1 784,44 гривні, істотно не змінившись у порівнянні із червнем. Найменше заробляють у Тернопільській області, де середня зарплата склала 731,16 гривні на місяць, зменшившись на 10,6% у порівнянні із червнем.

У порівнянні з липнем 2005 року середня зарплата в липні 2006 року виросла на 28,8%, або на 241,41 гривні з 837,45 гривні).

Також джерелами формування ресурсів громадян можуть бути:

- пенсії;
- „декретні” виплати;
- пенсія з інвалідності;
- „лікарняні” виплати;
- стипендії;
- процентні ставки комерційних банків з депозитів;
- дивіденди, у випадку володіння акціями;
- орендна плата;
- кошти, отримані в результаті ломбардних операцій;
- виграти від участі в лотереях, азартних іграх, комерційних теле- та радіопередачах, акціях товаровиробників тощо;
- доходи в натуральному вимірі від особистих підсобних господарств та садово-городніх (дачних) ділянок.

Усі перераховані вище джерела фінансових ресурсів населення відносяться до легальних. У той же час, існують так звані *„тіньові” доходи* громадян України, тобто доходи, одержувані в готівковій (в основному) або безготівковій формі і не оподатковувані податками й зборами (акцизом, митом тощо). Враховуючи високий рівень розвитку тіньової економіки України, достатньо поширеним явищем є те, що доходи великої кількості громадян формуються, окрім нарахованої заробітної плати, також і з джерел так званих *„тіньових” доходів*.

Типовими їх прикладами є:

- торгівля без дозволу на цей вид діяльності;
- виробництво товарів та послуг у кількості, що перевищує офіційно задекларовану;
- використання транспортних засобів для перевезення пасажирів та вантажів без дозволу та реєстрації підприємницької діяльності; нелегальна організація грального бізнесу), інших послуг, непередбачених або обмежених законодавством;
- виробництво товарів-підробок (фальсифікованих горілчаних, тютюнових виробів);
- незаконна конвертація безготівкових грошей у готівку;
- контрабанда.

Джерелом незаконних доходів громадян можуть бути і неекономічні злочини (розкрадання грошей та матеріальних цінностей, шахрайство тощо).

Точний облік розмірів доходів, отриманих з названих джерел є утрудненим. Однак, "тіньова" економіка частково допомагає врятувати населення від зубожіння. Зокрема, за оцінками експертів, у виробництві в "тіні" беруть участь 75% економічно активних громадян України. Для 2,5 мільйонів громадян — вона є основним джерелом доходу. Також до "тіньових" доходів громадян відносяться доходи у вигляді заробітної плати, отриманої за місцем роботи, але більшої за офіційно нараховану за платіжною відомістю суму, або отримані не за місцем основної роботи та не задекларовані ніяким чином у податковій службі.

За оцінками експертів, близько 3 млрд. грн. наявних доходів громадян щорічно не враховується офіційною статистикою. Як мінімум третина від суми зарплат найбільш високооплачуваних співробітників видається "в конвертах", тобто є більшою за суму, вказану в офіційній звітності.

За даними Держкомстату, доходи громадян у січні 2002 р. склали 10,4 млрд. грн. З них на зарплату припало лише 5,7 млрд. грн. Інші джерела (пенсії, виплати з безробіття тощо) дали, таким чином, 4,7 млрд. грн. Разом з тим, за даними Національного банку, обсяг готівки за цей же час складав 18,1 млрд. грн. Це ті гроші, що не контролюються банками і знаходяться винятково на руках у населення. За офіційними даними того ж Держкомстату, витрати громадян у цей період склали 11,7 млрд. грн. Таким чином, близько 6,4 млрд. грн. практично виявилися неврахованими.

За оцінками експертів, ще більшим був розрив у рівнях споживання і доходів населення в середині 90-х років. Тоді рівень середнього споживання населення у 2,5 рази перевищував середні грошові доходи. 75% населення або іноді, або постійно одержували продукти зі своїх присадибних ділянок: 19% — виїжджали на заробітки за рубіж, а 23% мали можливість додаткового заробітку в Україні.

Основною проблемою формування фінансових ресурсів населення є їхня обмеженість. На сьогоднішній день основним джерелом фінансових ресурсів населення є заробітна плата, яка не дозволяє працюючим громадянам забезпечити фінансування найнеобхідніших потреб.

4.4 Напрями використання фінансових ресурсів

Напрями використання фінансових ресурсів держави:

1) поповнення основного і оборотного капіталу державного сектора економіки:

- капітальний ремонт;
- дотації планово-збитковим державним підприємницьким

структурам;

- поповнення нестачі оборотних коштів.

2) формування фонду споживання:

- виплати з фонду соціального захисту населення;

- видатки на соціально-культурні заходи;

- задоволення соціальних потреб працівників виробничої та невиробничої сфери;

- соціальна підтримка окремих верств населення;

- видатки на оборону і управління.

3) формування фонду нагромадження державного сектора економіки:

- капітальні вкладення;

- придбання обладнання та інвентарю в бюджетних установах;

- приріст нормативу власних оборотних коштів;

- витрати на зовнішньоекономічні зв'язки;

- створення резервних фондів.

Під функціями державних фінансів розуміють два тісно пов'язаних процеси:

- 1) мобілізацію фінансових ресурсів у розпорядження держави;

- 2) використання акумульованих коштів на різноманітні державні потреби.

Перший знаходить своє відображення в державних доходах, а другий в державних витратах.

Форми мобілізації ресурсів можуть бути різні. Так, держава отримує фінансові ресурси для своїх потреб у формі податків і платежів. Витрачаються ж ресурси через асигнування на різні заходи загальнодержавного значення, тобто оборону, утримання органів влади й управління, забезпечення громадською порядку, збереження навколишнього середовища, надання громадянам безплатних послуг у сфері освіти, медичної допомоги, оволодіння професією, а також грошових виплат у формі допомоги.

На даний момент державі в напій країні все ще належить значна частина власності на засоби виробництва, саме цим визначається провідна роль держави в системі фінансових відносин, які пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів.

Державні доходи подані тією частиною фінансових відносин, яка з формуванням фінансових ресурсів залишається у розпорядженні держави та держпідприємств.

При цьому акумульовані державою фінансові ресурси є централізованими, а ті, що лишаються в розпорядженні підприємств - децентралізованими. Перші формуються в основному за рахунок податків, доходів від зовнішньоекономічної діяльності, платежів населення, інші за рахунок грошових доходів безпосередньо підприємств.

В складі централізованих державних доходів основне місце займають доходи держави. Централізація значної частини державних доходів у бюджетах різних рівнів дає можливість провадити єдину фінансову політику, забезпечувати перерозподіл коштів на користь прогресивних галузей та виробництв, що дає змогу задёвольняти приблизно в однакових межах погребі невиробничої сфери, незалежно від території її функціонування.

Друга частина фінансових ресурсів являє собою частину фонду споживання, що перерозподіляється за допомогою фінансів. Сюди входять прямі й непрямі податки з населення, в їх числі прибутковий податок з громадян, податок на додану вартість, акцизний збір, плата за земло, податок з власників транспортних засобів, місцеві податки й збори.

Третю частину фінансових ресурсів становлять різні відрахування, що включаються до собівартості продукції. В їх числі і амортизаційні відрахування, відрахування на геологорозвідування, плата за воду, плата за земло тощо.

Напрями використання централізованих фінансових ресурсів:

- розвиток економіки, структурна перебудова її галузей;
- фінансування невиробничої сфери;
- соціальний захист населення;
- зовнішньоекономічна діяльність;
- охорона навколишнього природного середовища;
- створення резервів і страхових фондів;
- державне управління;
- національна оборона;
- обслуговування державного боргу.

Напрямки використання децентралізованих фінансових фондів:

- сплата податків;
- інноваційно-інвестиційна діяльність;
- соціальна сфера;
- матеріальне стимулювання працівників;
- створення фінансових резервів;
- задоволення інших потреб.

Складовою частиною фінансових ресурсів є фінансові резерви, які характеризуються:

- як особлива група фондів грошових коштів держави чи підприємства, які тимчасово не беруть участі в обороті коштів свого власника, але продовжують рух у загальному грошовому обігу, зберігаючи потенційну можливість повернення в оборот власника;
- виступають необхідною умовою стабільного і збалансованого розвитку.

Напрямки використання фінансових ресурсів підприємства подані в таблиці 4.4.

В основі економіки ринкового типу на мікрорівні знаходиться п'яти-елементна система використання фінансових ресурсів або система фінансування. Це – самофінансування, пряме фінансування через ринки капіталу, банківське кредитування, бюджетне фінансування, взаємне фінансування та фінансова оренда.

Процес самофінансування здійснюється за рахунок генеруючого прибутку. Зміст його в тому, що власники виробництва завжди мають вибір між : а) повним використанням прибутку з метою його інвестування в інші проекти; б) реінвестуванням прибутку в повному обсязі в діяльність того ж напрямку; в) комбінацією двох перших варіантів – розподілу доходу на реінвестування прибутку і дивіденди.

Процес самофінансування здійснюється за рахунок генеруючого прибутку. Зміст його в тому, що власники виробництва завжди мають вибір між : а) повним використанням прибутку з метою його інвестування в інші проекти; б) реінвестуванням прибутку в повному обсязі в діяльність того ж напрямку; в) комбінацією

Таблиця 4.4 – Джерела та напрямки використання фінансових ресурсів

Джерела фінансових ресурсів	Прямі інвестиції	Венчурний капітал	Портфельні інвестиції	Невиробнича сфера	Витрати на споживання	Резерв
Прибуток	+			+	+	+
Аморт. відрахування	+			+		+
Кредит. заборгованість	+	+		+	+	
Кошти, отримані від продажу цінних паперів		+	+			+
Пайові внески фіз. осіб	+			+	+	+
Кредит і займи	+	+		+	+	
Кошти від реалізації заставних свідоцтв			+			

двох перших варіантів – розподілу доходу на реінвестування прибутку і дивіденди. В останньому випадку здійснюється компроміс між поточним і відкладеним споживанням, нарощуються об'єми фінансово-господарчої діяльності.

Самофінансування – найбільш доступний спосіб фінансування. Його недолік в неспроможності здійснення прогнозування в довгостроковому періоді та обмеженість фінансових ресурсів в об'ємі.

Фінансування через механізм ринку капіталу здійснюється двома способами:

- 1) дольовим;
- 2) борговим фінансуванням.

В першому випадку компанія виходить на ринок зі своїми акціями, отримує фінансові ресурси від вкладників. Другий випадок пов'язаний з випуском строкових цінних паперів (облігацій), які дають право утримувачам на довгострокове одержання поточного доходу і повернення капіталу.

Банківське кредитування має недоліки складності в реалізації, недоступності для малого та середнього бізнесу.

Бюджетне фінансування здійснюється на умовах бюджетних планів.

Взаємне фінансування являє собою дебіторську і кредиторську заборгованість або засоби, "змертвілі" в розрахунках.

Фінансова оренда (лізинг) – це специфічна операція, що передбачає інвестування тимчасово вільних або запозичених фінансових ресурсів в придбання майна з наступною передачею його клієнту на умовах оренди.

Лізинг схожий на оренду тільки тим, що являє собою організовану діяльність передачі майна в оренду. Але відміна в тому, що оренда – це вимушена міра, передається те, що не використовується. В даному випадку лізинг виступає як кредит.

Для оператора операція лізингу є однією із форм фінансування придбання активів. В результаті контракту фінансового лізингу в активі балансу орендатора з'являється великий об'єкт, а в пасиві – довгострокова заборгованість перед лізингодавцем за сумою наступних платежів.

Балансоутримувачем об'єкта фінансової оренди може виступати як лізингодавець, так і лізингоотримувач, тоді як в міжнародній практиці об'єкт фінансового лізингу відображається на балансі лізингоотримувача за Міжнародними стандартами).

Загальна схема договорів за лізингом:

- 1) перша особа – лізингоотримувач, який зацікавлений в придбанні товару. Він заключає договір з продавцем майна, тобто визначає продавця;
- 2) лізингоотримувач заключає договір з лізинговою компанією, згідно з яким вона придбаває у власність вказане майно і здає його в оренду;
- 3) для фінансування лізингодавець використовує власні кошти або звертається в кредитну організацію;
- 4) майно застраховується лізингодавцем у страховій компанії.

4.5 Особливості політики управління фінансовими ресурсами

Правильне й науково обґрунтоване управління фінансовими ресурсами, шляхами їх використання - одна з основних передумов активізації впливу фінансів на економічний і соціальний розвиток держави та підприємства.

З цією метою щорічно розробляється баланс фінансових ресурсів та витрат держави. Це система показників, які характеризують величину створюваних і використаних фінансових ресурсів у державі за відповідний період. Головними функціями балансу фінансових ресурсів та витрат є;

- забезпечення узгодженості вартісних і натуральних показників ресурсів за джерелами створення і напрямками використання;
- виявлення можливостей зростання фінансових ресурсів на основі підвищення ефективності господарювання;
- посилення впливу фінансового механізму на підвищення аціонального використання всіх видів ресурсів;
- обґрунтування централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті та інших ланках фінансової системи.

Зведений фінансовий баланс держави - це система фінансових планів, яка включає:

- фінансові плани підприємств (баланс доходів та видатків) усіх форм власності;
- кошториси господарських організацій, які повністю фінансуються за рахунок Державного бюджету;
- єдиний кошторис доходів та витрат невиробничої сфери (освіта, охорона здоров'я та інше);
- фінансові плани організацій, які займаються страхуванням;
- державний і місцеві бюджети.

Структура зведеного фінансового балансу:

- фінансові ресурси всіх секторів економіки не залежно від форм власності;
- обов'язкові та добровільні платежі населення;
- довгострокові кредити банків;
- доходи від зовнішньоекономічної діяльності.

У видатковій частині балансу наводять загальну суму витрат, здійснюваних підприємницькими структурами, державою, а також іншими фінансовими інститутами. Однак основним призначенням балансу є забезпечення інформацією процесу розробки зведеного бюджету держави, державного бюджету й місцевих бюджетів.

Державні витрати - це частина фінансових відносин, що обумовлена використанням централізованих та децентралізованих доходів держави.

Їх специфіка полягає в забезпеченні потреб державної сфери діяльності. Тому зміст і характер витрат безпосередньо пов'язані з функціями держави: економічною, соціальною, управлінською та оборони.

Державні витрати безпосередньо складаються з прямих витрат держави, що здійснюються через систему бюджетних та позабюджетних фондів та витрат держпідприємств, організацій.

Організаційна будова державних витрат базується на дотриманні таких принципів:

- цільового спрямування коштів;
- безповоротності;
- дотримання режиму економії.

За роллю в суспільному виробництві розрізняють поточні витрати і витрати на розвиток. В окремих випадках це закріплюється в офіційному поділі бюджету на дві частини: поточний бюджет і бюджет розвитку.

Фінансування держвитрат здійснюється у формах:

- самофінансування (на госпрозрахункових підприємствах);
- бюджетного (фінансування для забезпечення загальнодержавного значення);
- кредитного забезпечення (банківський та державний кредит).

А тому за формами фінансування розрізняють такі державні видатки: інвестиції, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії й виплати, кошторисне фінансування.

Система державних витрат призначена забезпечити раціональне розміщення та ефективне використання державних коштів. Структура державних витрат подана в таблиці 4.5.

Організаційна будова державних витрат базується на дотриманні таких принципів:

- цільового спрямування коштів;
- безповоротності;
- дотримання режиму економії.

За роллю в суспільному виробництві розрізняють поточні витрати і витрати на розвиток. В окремих випадках це закріплюється в офіційному поділі бюджету на дві частини: поточний бюджет і бюджет розвитку.

Фінансування держвитрат здійснюється у формах:

- самофінансування (на госпрозрахункових підприємствах);
- бюджетного (фінансування для забезпечення витрат загальнодержавного значення);
- кредитного забезпечення (банківський та державний кредит).

А тому за формами фінансування розрізняють такі державні видатки: інвестиції, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії й виплати, кошторисне фінансування. А тому за формами фінансування розрізняють такі державні видатки: інвестиції, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії й виплати, кошторисне фінансування.

А тому за формами фінансування розрізняють такі державні видатки: інвестиції, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії й виплати, кошторисне фінансування.

Система державних витрат призначена забезпечити раціональне розміщення та ефективне використання державних коштів. Вона характеризує державну політику фінансового забезпечення та соціально-економічного розвитку країни.

За рахунок державних витрат держава має гарантувати своїм громадянам мінімум соціальних і матеріальних благ через такі механізми:

- відновлення фінансового забезпечення на державному рівні мінімальних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, пенсій за віком, стипендій тощо);

- здійснення зв'язку з ціновою лібералізацією превентивних соціальних заходів, адресного вибіркового надання соціальної допомоги та компенсаційних виплат;

- захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян через щомісячний перегляд середньодушового сукупного доходу, що дає право на допомогу, та цільової грошової допомоги відповідно до зміни індексу цін.

При розробці програм соціально-економічного розвитку обов'язково враховуються державні соціальні стандарти і нормативи.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою:

- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах, послугах та фінансових ресурсах для їх реалізації;

- визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист, забезпечення соціальних гарантій населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій, мінімальні розміри заробітної плати та пенсій за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, якщо інше не передбачено Конституцією й законами України.

Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Політика управління фінансовими ресурсами підприємства включає:

- 1) управління витратами;
- 2) управління амортизаційними нарахуваннями;
- 3) управління дебіторською та кредиторською заборгованостями;
- 4) дивідендне управління;

- 5) управління активами;
- 6) облікове управління;
- 7) податкове управління;
- 8) інвестиційне управління.

Основні терміни і поняття для вивчення

Фінансові ресурси, джерела фінансових ресурсів, прибуток, амортизаційні парахування, дооцінка основних засобів, пайові внески, управління фінансовими ресурсами.

Теми реферативних виступів

1. Структура фінансових ресурсів сучасного підприємства (на конкретному прикладі).
2. Достатність фінансових ресурсів – реальний оптимум, чи метафора?
3. Управління власними фінансовими ресурсами підприємства

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає мікроаналіз фінансових ресурсів?
2. Що ви знаєте про сутність фінансових ресурсів з точки зору мікроаналізу?
3. Назвіть основний склад фінансових ресурсів держави, господарюючих суб'єктів та населення.
4. Охарактеризуйте джерела фінансових ресурсів.
5. Проаналізуйте політику управління фінансовими ресурсами.

“..ось які будуть права царя,
який буде царювати над вами:
синів ваших він візьме...і зро-
бить вершниками своїми”
Царів (8;11)

ТЕМА 5 Бюджет та бюджетна система

ПЛАН

- 5.1 Державний бюджет як сукупність бюджетних відносин.**
- 5.2 Бюджетна система України: становлення і розвиток.**
Структура бюджетної системи в Україні.
- 5.3 Принципи бюджетної системи.**
- 5.4 Розподіл податкових надходжень між ланками бюджетної системи.**
- 5.5 Організаційні засади складання проекту державного бюджету.**
- 5.6 Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету.**
- 5.7 Видатки державного бюджету.**
- 5.8 Збалансування бюджетів та бюджетне регулювання.**

5.1 Державний бюджет як сукупність бюджетних відносин

Budget – в перекладі сумка, гаманець, відіграє роль централізованого грошового фонду, який формується на різних рівнях для забезпечення функцій і задач відповідних органів влади. Централізація грошових засобів в бюджетах не тільки дозволяє маневрувати фінансовими ресурсами і зосереджувати їх на рішення задач соціально-економічного характеру, але й забезпечує проведення державної економічної фінансової політики.

Наявність державного бюджету як економічної категорії об'єктивно зумовлена існуванням інституту держави та товарно-грошових відносин. Як економічна категорія, державний бюджет – система економічних відносин між державою, економічними суб'єктами і населенням з приводу перерозподілу частини вартості суспільного продукту. Державний бюджет – це форма утворення і використання фонду державних засобів.

Це так звані чисті суспільні блага, до яких в економічній науці відносять державне управління, національну оборону, забезпечення охорони правопорядку тощо і які повністю оплачуються з бюджету. Ринкова система неспроможна забезпечити суспільство такими благами взагалі. Адже до них неможливо застосувати принцип винятку, притаманний приватним благам. Чисті суспільні блага характеризуються неподільністю, безальтернативністю у їх використанні. Кожен без винятку громадянин користується цими благами незалежно від свого бажання або

платоспроможності.

Існують також такі суспільні блага та послуги, які можуть вироблятися і використовуватися відповідно до ринкових умов, але наслідки такого процесу з суспільно-політичної або економічної точки зору небажані.

Якщо такі блага та послуги продавалися б за цінами, що покривають витрати на їх виробництво, це виключило б з числа споживачів значні верстви населення. До таких благ відносять так звані змішані суспільні блага або соціальні блага (послуги освіти, охорони здоров'я, культуру, спорт, забезпечення житлом та комунальними послугами тощо), їх постачає як приватний сектор, так і держава за рахунок коштів бюджету.

Важливу роль відіграє державний бюджет у забезпеченні перерозподілу доходів з метою підтримання сприятливого соціального клімату в державі, здійснення соціального захисту населення, соціального забезпечення найвразливіших верств населення.

Однак державний бюджет слід розглядати не лише як засіб акумулювання коштів, необхідних для фінансування державних заходів, а як інструмент перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення соціальної справедливості. Бюджет є також знаряддям впливу держави на економічні, соціальні, національні, регіональні процеси, економічним важелем здійснення державної влади.

За допомогою державного бюджету держава виконує свою регуляторну функцію. В ринкових умовах державне регулювання реальної економіки спрямовується насамперед на створення сприятливих умов для юридичних та фізичних осіб в інтересах суспільства в цілому, але не у власних інтересах окремих верств населення та осіб, з використанням таких потужних важелів, як податки та бюджетні витрати.

Державний бюджет є активним чинником господарських перетворень і дійовим інструментом регулювання економічних, соціальних, демографічних, екологічних процесів як на макро-, так і на мікрорівні.

Державний бюджет є основним знаряддям економічного планування, макроекономічної стабілізації і економічного зростання. Надходження до державного бюджету безпосередньо залежать від стану виробництва. У свою чергу, можливість утримувати соціальну сферу, забезпечувати соціальний захист населення залежить від стану надходжень до бюджету. Формування дохідної та видаткової частин державного бюджету пов'язане з основними макропоказниками економічного й соціального розвитку на відповідний рік.

В деяких дослідженнях бюджет це сукупність доходів і витрат, приведена у відповідну систему для певного проміжку часу. Це бюджетний розпис державних витрат і доходів для їх покриття на певний період часу, складений фінансовим управлінням, розглянутий в законодавчій установі і підтверджений представником вищої влади.

Цей підхід характеризує бюджет як фінансовий план країни, який формується і виконується у встановленому порядку, і є документом.

Бюджет закріплює юридичні права і обов'язки учасників бюджетних відносин, координує і організовує діяльність всіх ланок фінансової системи.

Державний бюджет – це річний план державних витрат та джерел їх фінансового покриття. Проект бюджету щорічно обговорюється і приймається законодавством – парламентом країни. Після закінчення фінансового року уповноважені представники виконавчої влади звітують про свою діяльність із мобілізації доходів та здійснення витрат відповідно з прийнятим в минулому році законом про бюджет.

Державний бюджет – це завжди компроміс, який відображає систему інтересів різних груп населення.

Структура бюджетних витрат, доходів та питома вага окремих статей в державному бюджеті країн з ринковою економікою мають приблизно такий вигляд:

1) витрати на соціальні послуги : охорону здоров'я, освіту, соціальну допомогу, субсидії бюджетам місцевим органам влади - 40-50 %;

2) витрати на господарські потреби: капіталовкладення в інфраструктуру, дотації держпідприємствам, субсидії сільському господарству, витрати на здійснення держпрограм - 10-20 %;

3) витрати на озброєння та матеріальне забезпечення зовнішньої політики, в тому числі утримання дипломатичних служб та позики іноземним державам – 10-20 %;

4) адміністративно-управлінські витрати: утримання поліції, юстиції та інших служб – 5-10 %;

5) сплата державного боргу - 7-8 %.

Доходи:

1) податки – 78-85 %;

2) неподаткові надходження: доходи від державної власності, державного сектору в економіці, державної торгівлі – 5-8 %;

3) внески в державні фонди – 10-12 %.

5.2 Бюджетна система України: становлення і розвиток. Структура бюджетної системи в Україні

Етапи становлення бюджетної системи України:

I. Загальновійськова казна запорізького козацтва, до якої надходили доходи від промислів, скотарства, рибацтва, псування. Видатки здійснювалися на військове спорядження, будівництво монастирів та інше.

II. Після об'єднання України з Росією майже 50 років Україна зберігала атрибути державності, у тому числі і самостійність фінансів.

III. 1918-1922 рр. Українська Центральна рада протягом 14 місяців, а потім більшовицький уряд намагалися оволодіти бюджетним процесом, але спроби виявилися марними.

IV. 1922-1992 рр. Україна виконувала у бюджетному процесі підпорядковану роль. (У ці роки приблизно 25% НД, створеного в Україні, перерозподілялося через бюджет України, а понад 40% НД - через союзний бюджет).

V. 1992 р. Україна вперше склала Державний бюджет як незалежна держава. (Через нього розподілялося більше ніж 60% НД і 70% фінансових ресурсів Української держави. Дефіцит бюджету становив приблизно 3%). [1]

VI. У 1990 р. було прийнято Закон «Про бюджетну систему Української РСР» (від 05.12.1990 р.), згідно з яким Державний бюджет складається з двох самостійних ланок загальнодержавного бюджету і місцевих бюджетів.

VII. У 1995 р. Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону «Про бюджетну систему України» (29.06.1995 р.).

VIII. 1996 р. Конституцією України було закріплено основні принципи побудови бюджетної системи України, визначені нові принципи побудови міжбюджетних відносин, встановлено право територіальних громад самостійно затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролювати їхнє виконання, встановлювати місцеві податки та збори відповідно до законодавства.

IX. У 1997 р. прийнято Закон «Про місцеве самоврядування (від 27.05.1997), який розширив основні положення Конституції щодо організації бюджетної системи та міжбюджетних взаємовідносин в Україні,

X. 2001 р. ознаменувався прийняттям Бюджетного кодексу України (21.06.2001).

Бюджетна система - це сукупність бюджетів усіх рівнів, які врегульовані правовими нормами, і формуються на єдиних принципах під впливом державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни.

Бюджетна система України складається з:

- Державного бюджету України;
- місцевих бюджетів (11 785 самостійних місцевих бюджетів).

Місцевими бюджетами визнаються: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

До бюджетів місцевого самоврядування відносяться бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Зведений бюджет України - це сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України та використовуються для аналізу і прогнозування соціально-економічного розвитку держави.

Державному бюджету України належить провідне місце в бюджетній системі. Через нього здійснюється:

- фінансування витрат на:
- соціальну сферу;
- економіку;
- оборону;
- науку;
- управління та виконання інших функцій держави;
- перерозподіл частини фінансових ресурсів між Автономною

Республікою Крим, областями і містами республіканського підпорядкування.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим об'єднує республіканський бюджет та бюджети районів і міст республіканського підпорядкування Автономної Республіки Крим.

До місцевих бюджетів належать:

- обласні бюджети;
- районні бюджети в містах;
- селищні бюджети;
- сільські бюджети.

Зведений бюджет області об'єднує:

- обласний бюджет;
- зведені бюджети районів і міст обласного підпорядкування.

Зведений бюджет району містить:

- районні бюджети;
- бюджети міст районного підпорядкування;
- селищні і сільські бюджети.

Усі бюджети зведеного бюджету України мають самостійний характер. Самостійність бюджетів усіх рівнів забезпечується наявністю власних джерел доходів і правом визначення напрямів використання коштів відповідно до чинного законодавства.

Бюджетний устрій - це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

5.3 Принципи бюджетної системи

- **принцип єдності** означає існування єдиного розрахунку доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи. Він

забезпечується єдиною правовою базою, бюджетною класифікацією, формуляром бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу, грошовою системою, соціально-економічною політикою;

- **принцип збалансованості** - це повноваження на здійснення витрат бюджету, які повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

- **принцип самостійності** - Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами Державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи влади місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави.

Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів та правом відповідних органів державної (місцевої) влади визначати напрями використання коштів відповідно до законів України, а також самостійно і незалежно один від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

- **принцип повноти** полягає у відображенні в бюджеті усіх надходжень та витрат бюджету, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади та місцевих органів;

- **принцип обґрунтованості** - формування бюджету на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави на основі розрахунків надходжень та витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

- **принцип ефективності** - при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягти запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та отримати максимальний результат при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

- **принцип субсидіарності** - розподіл видатків між бюджетами різних рівнів, повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

- **принцип цільового використання бюджетних коштів** - кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

- **принцип справедливості і неупередженості** - бюджетна система України будується на засадах справедливості і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

- **принцип публічності та прозорості** - Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;
- **принцип відповідальності учасників бюджетного процесу** - кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

5.4 Розподіл податкових надходжень між ланками бюджетної системи

Відповідно, всі доходи поділяються на закріплені та регульовані. Загальні принципи розмежування доходів визначені Бюджетним Кодексом, а фактичний їх склад затверджується при прийнятті Закону „Про державний бюджет на поточний рік” [13].

5.5 Організаційні засади складання проекту Державного бюджету України

I. Кабінет Міністрів України розробляє проект закону про Державний бюджет України.

II. Міністр фінансів відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних запитів і розробки пропозицій проекту Державного бюджету України.

III. Міністр фінансів на основі прогнозованих макропоказників економічного та соціального розвитку на наступний бюджетний рік визначає загальний рівень доходів та видатків бюджету для складання пропозицій проекту Державного бюджету України.

IV. Не пізніше 1 червня у Верховній Раді України відбувається слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. З доповіддю про основні напрями бюджетної політики виступає Прем'єр-міністр або за його дорученням Міністр фінансів України.

Проект основних напрямів бюджетної політики містить пропозиції Кабінету Міністрів щодо:

> граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету у відсотках до ВВП;

> частки прогнозованого обсягу ВВП, що перерозподіляється через зведений бюджет України;

> граничного розміру державного боргу і його структури; питомої ваги міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;

> питомої ваги у видатках та напрямів використання капітальних вкладень;

> перелік головних розпорядників коштів;

> захищених статей видатків бюджету;

> обґрунтування поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди.

V. За результатами парламентських слухань Верховна Рада приймає постанову про схвалення або взяття до відома основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Для пропозиції проекту Державного бюджету України Міністерство фінансів розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції щодо підготовки бюджетних запитів.

Бюджетний запит - це документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів. Він містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для діяльності розпорядників на наступний бюджетний період.

Розпорядники бюджетних коштів - це бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету.

За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Кошти бюджету, які отримують фізичні і юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи (одержувачі бюджетних коштів), надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів.

Бюджетна установа - орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної або місцевої влади, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного або місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими.

Бюджетна установа не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним або фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України.

На основі аналізу бюджетних запитів, що подаються головними розпорядниками бюджетних коштів, Міністерство фінансів України готує проект закону про Державний бюджет України, який подається в Кабінет Міністрів для розгляду.

Кабінет Міністрів України приймає постанову щодо схвалення проекту закону про Державний бюджет України та подає його не пізніше 15 вересня року, що передує плановому, до Верховної Ради України.

Після прийняття до розгляду проекту закону про Державний бюджет не пізніше 1 жовтня, він розглядається народними депутатами

України, а також у комітетах, депутатських фракціях та групах Верховної Ради України.

Комітети Верховної Ради України формують свої пропозиції до проекту закону про Державний бюджет і передають їх до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та призначають представників для участі у роботі цього комітету. Після 1 жовтня прийняття пропозицій Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету припиняється.

Розгляд проекту закону про Державний бюджет України може пройти три читання.

Верховна Рада України приймає проект закону про Державний бюджет України у першому читанні не пізніше 20 жовтня року, що передусє плановому.

Після цього Кабінет Міністрів України у двотижневий термін готує і не пізніше 3 листопада подає доопрацьований відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради проект бюджету України і порівняльну таблицю щодо їх врахування з вмотивованими поясненнями неврахованих позицій.

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету протягом трьох днів після внесення доопрацьованого проекту закону про Державний бюджет, підготовленого Кабінетом Міністрів України до другого читання, готує висновки щодо його розгляду у другому читанні.

При розгляді проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні пропозиції народних депутатів, комітетів Верховної Ради України, депутатських груп та фракцій щодо його змін не розглядаються, крім висновків Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо врахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради при підготовці проекту закону про Державний бюджет до другого читання. Друге читання проекту закону про Державний бюджет України передбачає в першу чергу затвердження загального обсягу дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету з подальшим постатейним голосуванням проекту закону про Державний бюджет України.

Друге читання проекту закону про Державний бюджет України завершується не пізніше 20 листопада року, що передусє плановому. При цьому загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходів та видатків Державного бюджету на наступний бюджетний період, обсяг міжурядових трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, повинні бути прийняті у другому читанні в обов'язковому порядку і не підлягають розгляду у третьому читанні.

У тижневий термін після ухвалення закону про Державний бюджет України в другому читанні Кабінет Міністрів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад

положення та показники міжбюджетних відносин (обсяги міжбюджетних трансфертів для відповідних бюджетів і текстові статті, що визначають особливості міжбюджетних відносин на наступний бюджетний період), які були проголосовані Верховною Радою України при прийнятті проекту закону про Державний бюджет України в другому читанні.

Статті проекту закону про Державний бюджет, не прийняті у другому читанні, переносяться на розгляд у третьому читанні, яке повинно відбутися не пізніше 25 листопада року, що передує плановому. У третьому читанні Верховна Рада України проводить голосування за пропозиціями Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо статей проекту закону про Державний бюджет України, які не були прийняті у другому читанні та по проекту закону в цілому.

Закон про Державний бюджет України приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України, Кабінет Міністрів має право здійснювати витрати Державного бюджету з такими обмеженнями:

1) витрати можуть здійснюватися лише на цілі, визначені у законі про Державний бюджет на попередній бюджетний період і одночасно передбачені у проекті закону про Державний бюджет України на наступний період;

2) щомісячні видатки не можуть перевищувати $1/12$ обсягу видатків попереднього Державного бюджету;

3) капітальні видатки здійснювати забороняється, крім випадків, пов'язаних із введенням воєнного чи надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

4) запозичення можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу. До прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період податки, збори (обов'язкові платежі) та інші надходження справляються відповідно до закону про Державний бюджет України на попередній бюджетний період та інших нормативно-правових актів.

Державний бюджет повинен сприяти забезпеченню необхідними фінансовими ресурсами заходи економічного розвитку країни.

Державний бюджет України приймається Верховною Радою України.

Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим затверджується рішенням її Верховної Ради.

Місцеві бюджети затверджуються відповідно обласною, міською, районною, районною в місті, селищною, сільською радами.

Дослідники бюджетних проблем виділяють сьогодні два головні завдання при аналізі бюджетного процесу:

- 1) збільшення сум бюджетних надходжень;
- 2) ефективне використання коштів.

Розв'язання другого завдання вважається важчим через відсутність загальноприйнятих вартісних показників оцінки ефективності державних витрат.

Обрані офіційні особи при здійсненні бюджетного процесу повинні визначити такі напрямки використання бюджетних коштів, які найкраще відповідали б державним цілям, з максимальною віддачею використовували б обмежені державні фінансові ресурси. Тобто, розробники процедури і методів складання бюджетів різних рівнів повинні нести відповідальність за їх ефективне виконання. Одним із головних недоліків роботи урядових інститутів, які беруть участь у бюджетному процесі, є відсутність системи оцінки прийнятих рішень.

5.6 Сутність, джерела формування і класифікація доходів бюджету

Оскільки функціонування бюджету відбувається за допомогою особливих економічних форм - доходів і видатків, розглянемо економічну сутність цих категорій і форми їх прояву. Але перш за все необхідно вияснити відмінності в поняттях "державні доходи" і "доходи державного бюджету", а також відповідно "державні видатки" і "видатки державного бюджету".

Державні доходи охоплюють ту частину фінансових відносин, яка пов'язана з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави і державних підприємств. При цьому акумульовані державою фінансові ресурси належать до централізованих (концентруються в бюджеті держави і фондах цільового призначення), а ті, що залишаються у розпорядженні державних підприємств, є децентралізованими. Доходи бюджету займають головне місце у складі централізованих державних доходів, але це поняття більш вузьке, ніж доходи держави.

Державні видатки - це частина фінансових відносин, обумовлена використанням централізованих і децентралізованих доходів держави. Складаються державні видатки з прямих витрат держави, які здійснюються через систему бюджетних і позабюджетних фондів, і витрат державних підприємств, організацій, установ. Отже, видатки державного бюджету це лише частина державних видатків.

Доходи і видатки бюджету - це об'єктивні категорії, кожна з яких має специфічне суспільне призначення: доходи служать фінансовою базою діяльності держави, видатки задовольняють загальнодержавні потреби. Для забезпечення прозорості в організації залучення коштів та їх розподілу доходи і видатки Державного бюджету України (аналогічно і місцевих бюджетів) включають загальний і спеціальний фонди.

Доходи загального фонду державного бюджету призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Як економічна категорія доходи бюджету виражають економічні відносини, які виникають у держави з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни. Доходи бюджету - це грошові засоби, що поступають безоплатно і безповоротно, відповідно до законодавства України, в розпорядження органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Існує бюджетна класифікація, згідно з якою доходи групуються за джерелами і способами їх отримання.

Формою прояву категорії "доходи бюджету" служать різні види платежів підприємств, організацій і населення в бюджет, а їх матеріальним втіленням - грошові кошти, які мобілізуються в бюджет. Характеризуючи економічну сутність категорії доходи бюджету, необхідно звернути увагу на те, що бюджетні доходи, з одного боку, є результатом розподілу вартості валового внутрішнього продукту між різними учасниками відтворювального процесу, а з іншого - об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в руках держави вартості.

Головне матеріальне джерело доходів бюджету - валовий внутрішній продукт. Якщо для покриття фінансових потреб його недостатньо, держава залучає національне багатство (сукупність матеріальних благ, створених працею попередніх і нинішніх поколінь і залучених в процес відтворення природних ресурсів, яким розпоряджається суспільство на певний момент часу), а саме, доходи від приватизації державного майна, від продажу золотовалютного запасу та інших національних цінностей.

Поповнення ресурсів бюджетного фонду може здійснюватись також на основі внутрішніх і зовнішніх позик і за рахунок емісії паперових грошей. Кошти, що залучаються державою на відплатній основі, - тимчасово вільні грошові кошти юридичних осіб, заощадження населення, іноземний капітал (шляхом продажу на фінансовому ринку державних облігацій; отримання кредиту під заставу пакета акцій великих підприємств; отримання державних позик від окремих держав або від міжнародних фінансово-кредитних установ) відображають кредитний метод формування бюджетних ресурсів, що передбачає поворотність запозичень і платність за їх використання.

Виходячи з цього, кошти мобілізовані на основі державних позик, необхідно розглядати не як джерело формування доходів бюджету, а як спосіб тимчасового поповнення бюджетного фонду.

Аналогічно слід характеризувати і емісію паперових грошей, до якої держава вдається за надзвичайних обставин, коли отримання доходів і

позик є затрудненим, а фінансування бюджетних витрат - невідкладним. Це найбільш непопулярний захід, оскільки він посилює інфляційні процеси і має негативні соціально-економічні наслідки. Разом з тим, за своїм змістом кредитні надходження та емісійні доходи - це сума фактичної незбалансованості доходів та видатків бюджету.

Таким чином, доходами бюджету є ті грошові кошти, що надходять у розпорядження держави на безвідплатній і безповоротній основі у відповідності із діючим бюджетним і податковим законодавством. Співвідношення способів формування бюджетного фонду - на основі справляння бюджетних доходів, залучення позик і грошової емісії - різняться по країнах і у часі, залежить від конкретної економічної ситуації, від стану самої фінансової системи та ін.

Склад бюджетних доходів, їх структура органічно пов'язані з обсягами вартості валового внутрішнього продукту і визначаються фінансовою політикою держави.

Доходи бюджету класифікують за різними ознаками. Залежно від методів мобілізації доходи бюджету поділяють на податкові та неподаткові. Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують, в основному, за рахунок податків.

У доходах центральних бюджетів розвинутих країн вони досягають 80-90 %, а в США - більше 95 %.

Неподатковими доходами бюджету є:

- доходи від використання майна, що перебуває у державній власності (орендна плата від здачі в оренду державного майна; відсотки за залишками бюджетних коштів на рахунках у кредитних організаціях; дивіденди за акціями, власником яких є держава; повернення державних та бюджетних кредитів та ін.);

- доходи від продажу, або іншого платного відчуження майна, що перебуває у державній власності;

- проценти і дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;

- доходи від платних послуг, що надаються органами державної влади, а також бюджетними установами;

- кошти, отримані в результаті застосування заходів громадянсько-правової, адміністративної і кримінальної відповідальності (штрафи, конфіскації, компенсації і інші суми примусового вилучення);

- інші неподаткові доходи.

У доходи бюджету можуть зараховуватись трансфери - перерахування від фізичних і юридичних осіб, міжнародних організацій і урядів іноземних держав, інших органів державної влади на безоплатній та безповоротній основі.

В Україні до числа офіційних трансфертів, які надходять з-за кордону, належать поточні надходження від секретаріату ООН за

український контингент. До інших трансфертів належать специфічні гранти цільового призначення, а також генеральні гранти, що не обумовлені конкретними цілями їхнього витрачання.

Доходи бюджету класифікують і за іншими ознаками, наприклад:

- залежно від державного устрою держави розрізняють:

а) в унітарній державі - доходи центрального (державного) бюджету і доходи місцевих бюджетів;

б) в федеративній державі - доходи федерального бюджету, доходи бюджетів членів федерації і доходи місцевих бюджетів;

- залежно від рівня бюджетної системи, за яким закріплюються доходи, вони поділяються на закріплені та регулюючі;

- залежно від джерел надходження виділяють доходи, що надходять від юридичних осіб і від населення;

- залежно від конкретних видів прямих і непрямих податків (податок на прибуток підприємств, податок на доходи громадян, податок на додану вартість, акцизний збір та ін.);

- залежно від громадянства суб'єктів оподаткування - сплачувані резидентами або нерезидентами.

Доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави, їх склад, форми мобілізації залежать від системи і методів господарювання, а також від економічних завдань, які вирішує суспільство в той чи інший період.

Склад доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законами про державний бюджет на відповідний бюджетний рік.

Починаючи з 2000 року державний бюджет поділено на дві складові частини: загальний фонд та спеціальний фонд, що має забезпечити прозору та реальну систему оцінки усіх джерел доходів і визначених пріоритетів їх витрачання.

Доходи загального фонду державного бюджету (загальні доходи) призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету.

Доходи спеціального фонду державного бюджету (спеціальні доходи) включають доходи, призначені на конкретну мету.

До доходів загального фонду державного бюджету зараховуються у повному обсязі:

- податок на додану вартість;

- акцизний збір;

- ввізне мито;

- платежі за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення;

- збір за спеціальне використання водних ресурсів загальнодержавного значення та збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту;

- платежі за користування надрами загальнодержавного значення;
- плата за ліцензії на певні види господарської діяльності, крім тих, що видаються Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчими органами місцевих рад та місцевими органами виконавчої влади;
- державне мито в частині, що відповідно до закону зараховується до державного бюджету;
- адміністративні штрафи та інші грошові стягнення, крім адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад, районними державними адміністраціями або утвореними в установленому порядку адміністративними комісіями;
- кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, скарбів, майна, одержаного державою в порядку спадкоємства чи дарування, безхазяйного майна;
- податок на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств комунальної власності, 50 відсотків податку на прибуток підприємств, що сплачується платниками за місцезнаходженням у місті Києві та податку на прибуток підприємств, визначеного відповідним пунктом Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств");
- суми перевищення розрахункової величини фонду оплати праці на підприємствах монополістах;
- частина надходжень, визначена законом про державний бюджет, від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, до розмежування земель державної та комунальної власності;
- кошти, що надійдуть в рахунок сплати реструктуризованої податкової заборгованості;
- кошти, отримані за вчинення консульських дій на території України, та частина коштів, встановлених законом про державний бюджет за вчинення консульських дій за межами України;
- надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України;
- дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, які є у державній власності, крім підприємств паливно-енергетичного комплексу;
- рентна плата за нафту, що видобувається в Україні;
- збори, що стягуються Державною автомобільною інспекцією України;
- плата за оренду цілісних майнових комплексів;
- митні збори;
- єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- збір за використання радіочастотного ресурсу;
- плата за користування позиками, наданими за рахунок коштів,

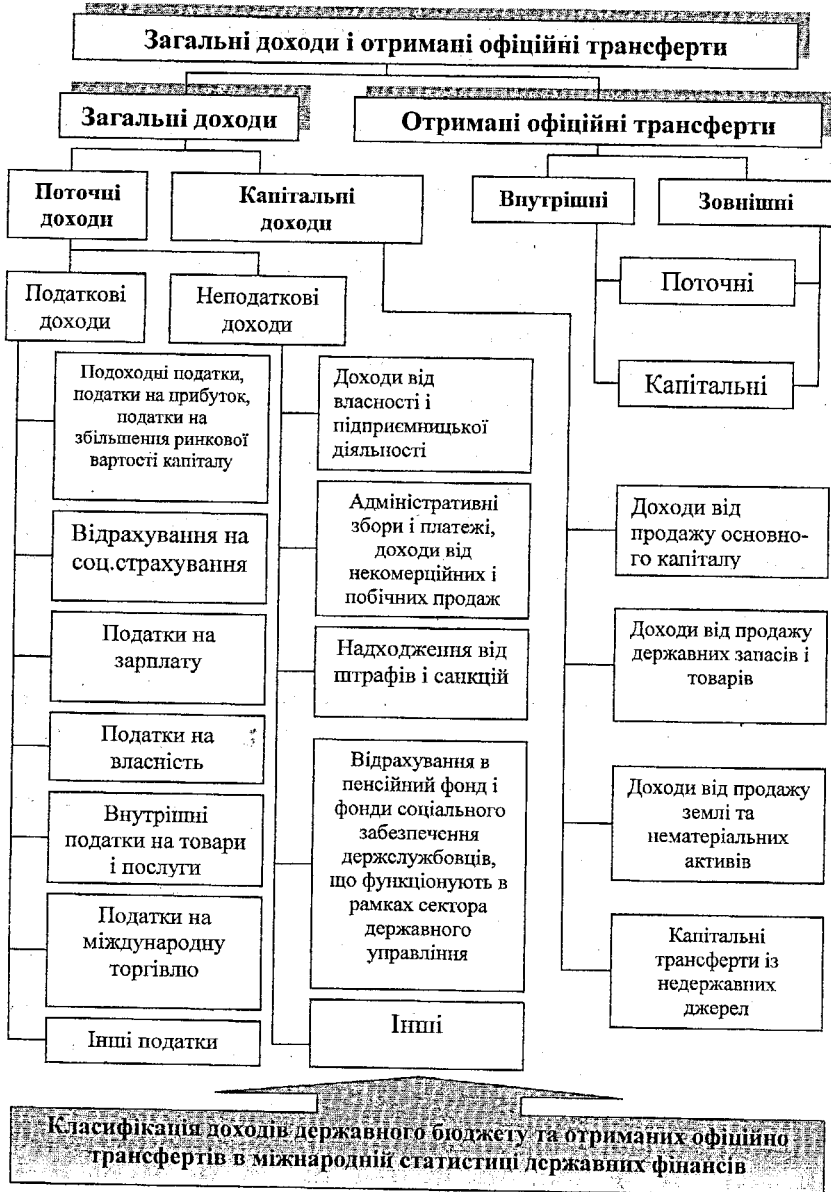

Рисунок 5.2 - Класифікація доходів державного бюджету та отриманих офіційно - трансфертів в міжнародній статистиці державних фінансів.

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ

Грошові засоби, що на безоплатний і безповоротний основі відповідно до законодавства поступають в розпорядження органів.

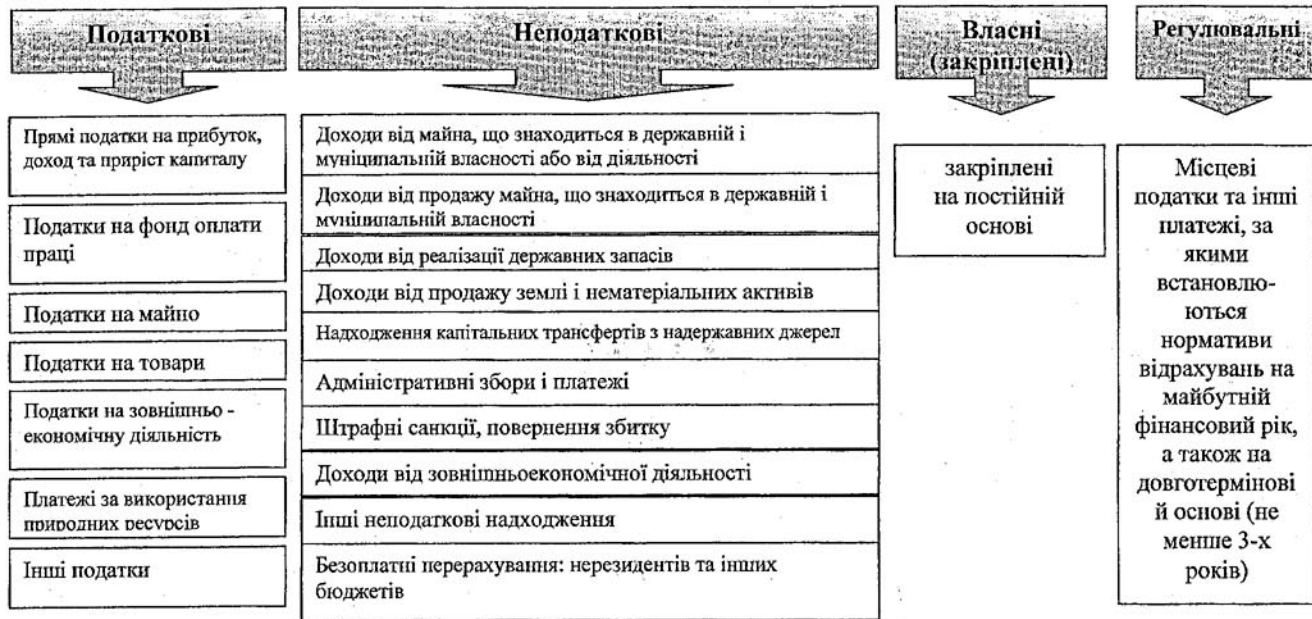

Рисунок 5.3 - Доходи бюджету

залучених державою;

- інші доходи, що зараховуються до загального фонду державного будівництва (реконструкцію) житла;

- надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, включаючи надходження коштів від НАК "Нафтогаз України", в рахунок погашення заборгованості за передані до Російської Федерації важкі бомбардувальники, крилаті ракети та обладнання;

- рентна плата за природний газ, що видобувається в Україні;

- відрахування від плати за транзит природного газу через територію України;

- надходження до страхового фонду безпеки авіації;

- частина надходжень до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях, встановлена законом про державний бюджет на поточний рік;

- власні надходження бюджетних установ, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України (в тому числі надходження від платних послуг, що надаються бюджетними установами, кошти на виконання окремих доручень, благодійні внески);

- збори на обов'язкове пенсійне страхування, що відповідно до закону сплачуються, з купівлі-продажу валют, торгівлі ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння та при відчуженні легкових автомобілів, з виробництва та імпорту тютюнових виробів, з операцій купівлі-продажу нерухомого майна, послуг стільникового рухомого зв'язку (додаткові збори на виплату пенсій), у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

- надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву;

- надходження від секретаріату ООН за участь українського контингенту в миротворчих операціях;

- надходження до Фонду України соціального захисту інвалідів;

- збір за забруднення навколишнього природного середовища до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища;

- платежі, пов'язані з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, відповідно до укладеної міжурядової угоди;

- кошти, що надійдуть від рекламодавців алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

- кошти, що надійдуть в рахунок відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва;

- дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) підприємств і

господарських товариств паливно-енергетичного комплексу, які є у державній власності;

- зарубіжні гранти;

- кошти, що надійдуть від позичання матеріальних цінностей державного матеріального резерву;

- надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву понад обсяги, визначені законом про державний бюджет на поточний рік;

- інші надходження, що зараховуються до спеціального фонду державного бюджету згідно із законодавством.

У 1992 році доходи державного бюджету (без доходів Пенсійного фонду) склали 12,8 відсотка до ВВП. У 1993 році цей показник підвищився до 18,3 відсотка, а в 1994 році — до 29,6 відсотка ВВП. З 1995 року спостерігається тенденція до поступового скорочення частки ВВП, що перерозподіляється через доходи державного бюджету. Так, у 1995 році така частка становила 22,5 відсотка, у 1996 році — 24,1 відсотка, у 1997 році -18,2 відсотка, у 1998 році — 15,4 відсотка, у 1999 році — 15,7 відсотка, 2002 році — 20,1 відсотка.

Таблиця 5.1 - Динаміка і структура доходів Державного бюджету України за 1999—2007 роки (млрд.грн.)

Показники держбюджету	1999	2001	2003	2005	2007
1.1.Доходи бюджету	23,89	41,99	50,02	86,52	147,89
2.2.Видатки бюджету	2 55,13	41,99	52,05	95,50	161,82
3.Дефіцит бюджету	1,24	0	2,03	8,57	13,93

В цілому слід звернути увагу на значні коливання частки доходів державного бюджету у ВВП. Так, протягом 1992—1994 років ця частка збільшилась на 16,8 відсотка, а протягом 1994—1997 років впала на 11,4 відсотка. Такі стрибкоподібні коливання частки доходів державного бюджету у ВВП негативно вплинули на соціально-економічні процеси в державі, оскільки економіка пристосовується до певного обсягу доходів, які мобілізуються до державного бюджету. Тільки в 1998—1999 роках частка доходів державного бюджету у ВВП відносно стабілізувалася.

У 1992—2007 роках структура доходів Державного бюджету України значно змінилась, що зумовлено як зміною політики доходів, зокрема податкової політики (зміна податкових ставок, бази оподаткування, податкових пільг тощо), так і розподілом

загальнодержавних доходів між різними ланками бюджетної системи, а також зміною економічної ситуації в цілому.

Найбільшим джерелом доходів державного бюджету є податок на додану вартість. У 1992—2007 роках спостерігалися різкі коливання надходжень від цього податку. Так, якщо в 1992 році його частка в доходах державного бюджету становила 43,2 відсотка, то в 1993 році вона зменшилась до 32,9 відсотка, тобто на 10,3 відсотка; в 1995 році знову дещо зросла — до 35 відсотків. Найнижчою була частка ПДВ в доходах державного бюджету в 1995 році — 19,4 відсотка, що було спричинено зниженням ставки ПДВ з 28 до 20 відсотків. У 1996 році така частка знову дещо збільшилась — до 22,9 відсотка.

З 1997 року спостерігається стрибкоподібне зростання надходжень ПДВ, що стало наслідком зарахування цього податку в повному обсязі до доходів державного бюджету, в той час як раніше він розподілявся між ланками бюджетної системи. Так, питома вага ПДВ у доходах державного бюджету в 1997 році склала 51,6 відсотка, у 1998 — 2002 роках вона знизилась і стала у 2007 році — 32,5 відсотка.

Другим за величиною джерелом надходжень до державного бюджету є податок на прибуток (доходи) підприємств. Найбільш значною була його частка в 1992—1994 роках: у 1992 році — 19,4 відсотка, у 1993 році — 21,9 відсотка, у 1994 році — 19,2 відсотка. У 1995—1996 роках його частка зменшилась і стала в 1995 році — 16,8 відсотка, у 1996 році — 12 відсотків, що було спричинено зростанням числа збиткових підприємств, зниженням рентабельності продукції.

У зв'язку з законодавчими змінами цього податку в 1997 - 1998 роках він став зараховуватись до доходів місцевих бюджетів. Але з 1999 року знову став розподілятися між державним і місцевими бюджетами, і його частка в доходах державного бюджету в цьому році становила 7,8 відсотка, у 2007 році — 19,7 відсотка.

Третє за значенням дохідне джерело державного бюджету - акцизний збір. У 1992—1997 роках його частка в доходах державного бюджету була відносно стабільною: у 1992 році — 4,3 відсотка, у 1993 році — 4,4 %, 1994 році — 4,7 %, у 1995 році - 3,9 %, у 1996 році - 4,5 %, у 1997 році - 4,6 %. У 1998 році питома вага його значно зросла і склала 8 відсотків, у 2007 році вона дещо збільшилась і становила 9,4 відсотка.

Прибутковий податок з громадян був важливим дохідним джерелом державного бюджету в 1994—1996 роках, а також в 1999 році. Так, в 1994 році його частка становила 4,5 відсотка, в 1995 році — 9,4 відсотка, в 1996 році — 10,3 відсотка, а в 1999 році — 6,7 відсотка. У 1992—1993 роках, а також в 1997—2007 роках цей податок повністю зараховувався до місцевих бюджетів.

Доходи від зовнішньоекономічної діяльності (в основному це ввізне мито) також мають чималу питому вагу у надходженнях державного бюджету, хоча спостерігається їх значне коливання за роками. Так, якщо в

1992 році їх частка становила 1,1 відсотка, то в 1993 році вона збільшилася до 7,6 відсотка, а в 1994 році скоротилась більше ніж наполовину — до 3,5 відсотка. У 1995 році така частка зросла до 5,2 відсотка, а в 1996 році знову зменшилася до 3,5 відсотка. У 1998—2007 роках мало місце поступове зростання питомої ваги цих доходів.

Останніми роками підвищується роль неподаткових джерел формування державного бюджету, зокрема надходжень коштів від приватизації державного майна, рентної плати за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні, та різниці в цінах за природний газ, відрхувань від плати за транзит природного газу через територію України та інших. В цілому частка неподаткових надходжень державного бюджету в 1998 році становила 13,2 відсотка, а в 2007 році — 27,9 відсотка.

Частка державних цільових фондів у загальній сумі надходжень до державного бюджету поступово зменшується. У 1998 році вона становила 20,8 відсотка, у 2007 році — 0,5 відсотка.

Збільшення доходів державного бюджету має відбуватися не за рахунок посилення податкового навантаження на економіку, а шляхом глибокої лібералізації податкового законодавства, розширення бази оподаткування, створення сприятливих умов для розвитку виробництва, приватного підприємництва, скорочення нелегального тіньового обігу.

Необхідною умовою зміцнення дохідної бази бюджетів усіх рівнів є невідкладне прийняття податкового кодексу, проведення на його основі радикальної податкової реформи. Метою реформи є реалізація триєдиного завдання:

- відчутно послабити податковий тиск;
- спростити процедури податкового адміністрування;
- створити надійний захист прав платників податків.

5.7 Видатки державного бюджету

Видатки бюджету - це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави.

Формою прояву цих відносин є конкретні види видатків, кожний з яких може бути охарактеризований з кількісної і якісної сторони. Якісна характеристика дає змогу установити економічну природу і суспільне призначення кожного виду бюджетних видатків, а кількісна - їх величину.

Витратна частина бюджету вирізняється різноманітністю, але в більшості країн призначена для фінансування загальнодержавних програм (інвестиційні, економічні, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури та ін.). Бюджетні асигнування направляються у вигляді субсидій, кредитів, державних гарантій і поручительств для фінансової підтримки фермерських господарств, малих підприємств, житлового господарства тощо. Бюджет відіграє також важливу роль в соціальному

захисті громадян, розвитку невиробничої сфери. Частину бюджетних коштів держава направляє на оборону, утримання правоохоронних органів, апарату управління та ін.

Видатки державного бюджету за своєю економічною сутністю є інструментом досягнення вищого критерію справедливості і корисності для кожного члена суспільства. На досягнення цієї мети повинно бути зорієнтоване бюджетне законодавство. Мова насамперед йде про те, що видатки бюджету повинні бути спрямовані на вирівнювання доходів окремих верств населення. Однак вирівнювання доходів виправдане тільки тоді, коли поліпшується становище найбідніших верств населення. Досягти вказаної мети можна тільки в умовах економічного зростання і розвинених демократичних засад. На сучасному етапі бюджетне законодавство відповідає розстановці політичних сил в Україні і стану трансформації економіки.

Бюджетним кодексом України передбачено, що з Державного бюджету України здійснюються видатки на:

- 1) державне управління: законодавчу владу; виконавчу владу Президента України;
- 2) судову владу;
- 3) міжнародну діяльність;
- 4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;
- 5) національну оборону;
- 6) правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави;
- 7) освіту:
 - загальну середню освіту: спеціалізовані школи (в тому числі школи-інтернати), засновані на державній формі власності;
 - загальноосвітні школи соціальної реабілітації;
 - професійно-технічну освіту (навчальні та інші заклади освіти, засновані на державній формі власності);
 - вищі навчальні заклади, засновані на державній формі власності;
 - післядипломну освіту;
 - позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;
 - інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;
- 8) охорону здоров'я:
 - первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрофільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);
 - спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та

стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані медико-санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

- санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для хворих на туберкульоз, загальнодержавні спеціалізовані санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів Великої Вітчизняної війни);

- санітарно-епідеміологічний нагляд (санітарно-епідеміологічні станції, дезінфекційні станції, заходи боротьби з епідеміями);

- інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення:

- державні спеціальні пенсійні програми (пенсії військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їх сімей, пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, пенсії, призначені за іншими пенсійними програмами);

- державні програми соціальної допомоги (грошова допомога біженцям; компенсації на медикаменти; програма протезування; програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду України соціального захисту інвалідів; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України; щорічна разова грошова допомога ветеранам Великої Вітчизняної війни; довічна стипендія для учасників бойових дій; кошти, що передаються до Фонду соціального страхування на випадок безробіття; часткове покриття витрат на виплату заборгованості з регресних позовів шахтарів);

- державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;

- державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

- державну підтримку молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

- державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

10) культуру і мистецтво:

- державні культурно-освітні програми (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, заповідники національного значення, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи);

- державні театральні-видовищні програми (національні театри,

національні філармонії, національні та державні музичні колективи й ансамблі та інші заклади і заходи мистецтва, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

- державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних;

- державні програми розвитку кінематографії;

- державну архівну справу;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидавання, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру і спорт:

- державні програми підготовки резерву та складу національних команд і забезпечення їх участі у змаганнях державного і Міжнародного значення (утримання центральних спортивних шкіл вищої спортивної майстерності, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, формування команд, проведення навчально-тренувальних зборів державного значення з традиційних та нетрадиційних видів спорту, підготовка і участь національних збірних команд в Олімпійських та Параолімпійських іграх, у тому числі фінансова підтримка баз олімпійської підготовки);

- державні програми з інвалідного спорту та реабілітації, участь у міжнародних змаганнях з інвалідного спорту, навчально-тренувальні збори до них);

- державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури державного значення та ін.

5.8 Збалансування бюджетів

Ідеальне виконання бюджету - це повне покриття видатків доходами.

Реально існує два види збалансування бюджетів: дефіцитний та профіцитний. Профіцитний бюджет - перевищення доходів над видатками. В сучасних умовах явище профіциту не завжди є свідченням про ефективність використання бюджетних коштів. Так в Росії прийнятий закон про уникнення від профіциту бюджету. На випадок появи профіцитних явищ включається механізм скорочення поступлення доходів від продажу державної власності.

Найбільш поширене явище - дефіцитний бюджет.

Існує три види дефіцитного бюджету: тимчасовий - не більше 3% ВВП; допустимий - до 10% ВВП, критичний - до 20% ВВП.

Для забезпечення стабільності в економіку вбудований антиінфляційний запобіжник: конституційно закріплена в більшості країн

незалежність емісійного банку від виконавчої та законодавчої влади.

Джерела фінансування дефіциту бюджету, крім емісійних, можуть бути як внутрішні, так і зовнішні. До внутрішніх належать: кредити від кредитних організацій, державні займи внутрішньої позики, бюджетні позики інших бюджетів. До зовнішніх джерел фінансування дефіциту бюджету належать зовнішні кредити та державні займи в іновалюті.

Державні позики менш негативні, ніж емісія, але і вони мають протиріччя в тому, що вони звужують наявність вільного капіталу в системі, збільшення позик призводить до збільшення вартості за кредит.

Для вирішення питань зі збалансування бюджету використовується політика доходів та витрат.

Політика доходів:

- 1) збільшення податкової бази, а не податку;
- 2) зменшення пільг;
- 3) контроль над використанням бюджетних ресурсів.

Політика витрат включає інвентаризацію та оцінку ефективності витрат і зобов'язань центрального бюджету.

Основні поняття

Бюджетна класифікація, бюджетна система, бюджетна установа, бюджетне регулювання, бюджетний запит, бюджетний процес, бюджетний устрій, доходи бюджету, економічна структура видатків, зведений бюджет, принципи бюджетної системи, розпорядники бюджетних коштів, функціональна структура видатків, збалансування бюджетів.

Теми реферативних виступів

1. Питома вага статей доходів в дохідній частині поточного бюджету.
2. Питома вага статей видатків у витратній частині поточного бюджету.
3. Методи фінансування дефіциту бюджету.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність та охарактеризуйте структуру бюджетної системи України.
2. Чим визначається структура бюджетної системи України?
3. Що таке «бюджетний устрій»?
4. Чим відрізняються поняття «бюджетна система» і «бюджетний устрій»?
5. Дайте визначення поняття «бюджетна класифікація».
6. Хто здійснює бюджетне регулювання?
7. Охарактеризуйте методи бюджетного регулювання.

ТЕМА 6 Податки та податкова система

ПЛАН

- 6.1 Податкова політика держави
- 6.2 Економічна суть податків, їх класифікація
- 6.3 Пряме оподаткування та його роль в формуванні доходної частини бюджету
- 6.4 Економічна суть податку на прибуток підприємств
- 6.5 Механізм оподаткування прибутку підприємства
- 6.5.1 Платники і ставки податку
- 6.5.2 Об'єкт оподаткування та обчислення оподатковуваного прибутку (доходу)
- 6.5.3 Пільги щодо податку на прибуток (доход)
- 6.5.4 Порядок обчислення і строки сплати
- 6.5.5 Надання податкового кредиту
- 6.6 Непряме оподаткування та його реформування
- 6.7 Контроль податкових інспекцій за розрахунками з бюджетом

6.1 Податкова політика держави

Податкова політика являє собою діяльність держави у сфері встановлення і стягнення податків. Головними критеріями податкової політики є економічна ефективність і соціальна справедливість. Ключовим питанням податкової політики України в сучасних умовах є формування податкової системи, орієнтованої на економічне зростання. Висновки економічної теорії та історичний досвід різних країн показують, що економічному зростанню сприяє така податкова система, яка забезпечує доходи держави, але, по можливості, менше торкається ринкового механізму. З точки зору впливу на економічне зростання, важливими є такі характеристики податкової системи:

- загальний рівень оподаткування (для його оцінки звичайно використовується показник частки доходів сектора державного управління у ВВП країни, розрахований як відношення (%) суми податків, обов'язкових платежів у бюджет і внесків за обов'язкове соціальне страхування до ВВП країни);
- нейтральність оподаткування з точки зору впливу на розподіл обмежених народногосподарських ресурсів як у часі, так і між різними секторами економіки.

Держава, виражаючи інтереси суспільства в різних сферах життєдіяльності, виробляє та впроваджує відповідну політику: економічну, соціальну, екологічну, демографічну тощо. При цьому як засоби взаємодії об'єкта і суб'єкта державного регулювання соціально-економічних процесів використовуються фінансово-кредитні та цінові механізми.

Визначивши свою економічну політику, держава визначає напрямок розвитку, а також стратегію і тактику досягнення встановленої мети. Ось чому податкова політика і податкова система мають чітку цілеспрямованість на вирішення конкретних завдань і проблем.

Податкова політика держави є складовою частиною економічної політики, яка базується на сукупності юридичних актів, що встановлюють види податків, зборів та обов'язкових платежів, а також порядок їх стягнення та регулювання.

Кожна конкретна податкова система є відображенням податкової політики, яка проводиться державою.

Історія розвитку системи оподаткування свідчить про те, що податки можуть бути не лише джерелом наповнення бюджетів різних рівнів, а й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів – перерозподілу доходів між членами суспільства, стимулювання окремих видів господарської діяльності та обмеження розвитку інших. Свідоме використання державою податків для досягнення певної мети проходить у рамках її податкової політики.

Суть, структура та роль системи оподаткування визначаються податковою політикою, яка є виключним правом держави, яка самостійно проводить цю політику в країні, виходячи із завдань соціально-економічного розвитку. Через податки, пільги та фінансові санкції, а також обов'язки із сплати податків і відповідальність за порушення норм податкового законодавства, які виступають невід'ємною частиною системи оподаткування, держава висуває єдині вимоги до ефективного ведення господарства в країні[1].

Стратегія проведення податкової політики в Україні повинна опиратись на ґрунтовну теоретичну базу, максимально враховувати відмінність перехідного стану економіки держави.

Якщо податки економічно не обґрунтовані, то вони гальмують розвиток підприємств і стимули до праці та спричиняють несправедливий перерозподіл доходів між соціальними групами.

Податкова політика являє собою систему заходів, які провадяться Урядом країни щодо вирішення певних короткострокових та довгострокових завдань, які стоять перед суспільством, за допомогою системи оподаткування. До довгострокових завдань належать досягнення економічного зросту, максимального рівня зайнятості населення, росту рівня його благополуччя. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути наповнення державного бюджету, досягнення його збалансованості, стимулювання інвестиційної діяльності тощо.

Податкова політика держави являє собою діяльність держави у сфері встановлення та стягнення податків, зборів та обов'язкових платежів.

Загальна стратегія податкової політики повинна включати пріоритетні цілі, пов'язані з функціонуванням системи оподаткування, та методи їх досягнення.

Перспективнішою є така податкова політика, яка здатна викликати й майбутній ефект, тобто реалізація певних заходів сьогодні дасть можливість забезпечити в майбутньому реалізацію інших заходів.

Найважливішим напрямом діяльності уряду є створення сприятливих умов для розвитку економіки, забезпечення стабілізації фінансового стану держави, недопущення дефіциту бюджету, регулювання інфляційних процесів, забезпечення збалансованості бюджету, а також оживлення ділової активності та підтримка підприємств матеріальної сфери.

Податкова політика повинна передусім сприяти росту обсягів накопичення, створення умов, які полегшують оновлення капіталів підприємств.

При провадженні податкової політики держава обов'язково враховує інтереси кожного підприємства, кожного члена суспільства.

Однією з головних цілей формування системи оподаткування повинно бути поліпшення фінансового стану підприємств усіх форм власності і, особливо, пріоритетних напрямів виробництва.

З одного боку, податки зобов'язані забезпечити стабільну фінансову базу держави, а з іншого – залишити достатньо коштів підприємствам та громадянам з метою збереження максимальної зацікавленості у результатах їх діяльності.

Регулювання нових економічних відносин потребує гнучкої податкової політики, яка б дала змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами платників податків.

Вся історія податкової політики зводиться до пошуків ідеалів оптимального оподаткування. При цьому держава не може задовольнятися лише загальними пропорціями розподілу ВВР.

Вона повинна враховувати інтереси кожного підприємства, кожного члена суспільства. Іншими словами, податкова політика повинна влаштовувати і державу, і платників податків.

При переході до суто ринкової економіки повинні змінюватись як система оподаткування, так і методи розрахунків та сплати податків, а відповідно, і порядок їх адміністрування.

При цьому в питаннях оподаткування не повинно бути сліпого копіювання досвіду окремих країн світу. Не можна накладати податкову систему будь-якої країни на нашу дійсність.

Будь-які новації в податковому законодавстві повинні знаходити відображення лише після проведення глибокого вивчення існуючої проблеми та досвіду окремих елементів системи оподаткування країн з ринковою економікою, проведення ґрунтовного аналізу доцільності

зазначеної норми та можливості її застосування в українському податковому законодавстві.

Важливою умовою ефективної податкової політики є її стабільність і передбачуваність, завдяки чому у підприємств виникає можливість планувати господарську діяльність та правильно оцінювати ефективність прийнятих рішень.

Податкову політику розглядають у широкому і вузькому планах.

У широкому плані вона охоплює питання формування державних доходів за рахунок постійних (податків) і тимчасових (позик) джерел.

Оскільки кожна держава не може встановлювати надто високий рівень оподаткування, бо цьому протидіє суспільство, то вона змушена використовувати державні позики для покриття державних видатків.

Однозначно оцінювати політику широкого використання позик неможливо. Все залежить від конкретної ситуації.

Головне при цьому полягає в тому, що позики треба повертати, а повертати їх можна тільки за рахунок додаткових надходжень тих же податків. Отже, державні позики – це не що інше, як відкладені на майбутнє податки.

Головною метою формування податкової системи повинно бути поліпшення фінансового стану підприємств усіх форм власності, особливо пріоритетних напрямів виробництва.

Регулювання нових економічних відносин потребує гнучкої податкової політики, яка дала б змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами товаровиробників, рядових платників податків.

При переході до ринкової економіки мають змінюватись як податкова система, так і методи розрахунків та сплати податків.

При цьому не варто кидатися від однієї крайності до іншої. Не можна накладати податкову систему країн з розвинутою ринковою економікою на нашу дійсність. У цьому зв'язку необхідно проаналізувати формування доходів бюджету та запровадження нової податкової системи [2].

Введення нових податків, навіть державних, не стимулює діяльності підприємств жодної форми власності. Податковий тиск веде до згорання виробництва і призводить зрештою до значного зменшення доходів бюджетів усіх рівнів.

У вузькому плані податкова політика охоплює діяльність держави лише у сфері оподаткування – встановлення видів податків, зборів та інших обов'язкових платежів, їх платників, об'єктів, ставок (нормативів) оподаткування, податкових пільг, строків та механізму стягнення податків та їх зарахування до бюджету або до державних цільових фондів.

Головним завданням держави при проведенні податкової реформи повинно бути гарантування стабільності податкового законодавства, яке відображається у податковому кодексі.

6.2 Економічна суть податків, їх класифікація

Кожна держава для виконання своїх функцій повинна мати відповідні кошти, які концентруються в державному бюджеті та інших централізованих фондах. Джерелами формування цих коштів можуть бути, по-перше, власні доходи держави, які вона одержує від виробничої та інших форм діяльності або у вигляді надходжень платежів за ресурси, що згідно з діючим законодавством належать державі; по-друге, податки, які сплачують юридичні та фізичні особи із своїх доходів.

Співвідношення між цими джерелами визначається рівнем розвитку державної та приватної власності. За умов, коли домінуюче становище у суспільстві займала державна власність, основу формування доходів бюджету становили доходи державного сектора.

Перехід до ринкових відносин насамперед передбачає зміну форм і відносин власності в напрямі розвитку її приватної та колективної форм. Це означає і втрату державою значної частини власних доходів. Оскільки безпосередньо вилучити доходи у власника держава вже не може, вона повинна законодавчо регламентувати процес формування доходів держави. Основним методом формування доходів держави за провідної ролі приватної та колективної форм власності є податок, що й визначає її місце у ринковій економіці. Встановлення державою податків – це форма прояву її державного суверенітету і здійснення належних їй функцій владності. Адже податки – це не тільки метод формування бюджету, а і інструмент впливу на різні сторони діяльності їх платників. Основними передумовами виникнення податків були:

- перехід від натурального господарства до грошового;
- зародження та формування держави.

Існує періодизація розвитку податкових платежів, залежно від етимологічного значення змісту податків. Тому в терміні, який означає податок, він нараховує сім стадій:

1. На цій стадії панує ідея дару. Індивідуум робить подарунок державі, що відображається в середньовіковому латинському терміні *donum* і в англійському *benevolence*.
2. Друга стадія пов'язує податок з проханням державою народа про підтримку, що відображається в латинському германському терміні *bede*.
3. В третій стадії закріплюється ідея допомоги, яку народ надає державі, англійське *aid*.
4. На четвертій стадії розвитку з'являється ідея про жертву, яку приносить громадянин в інтересах держави. Це видно з старофранцузького *gabelle*, німецького *abgabe*.
5. На п'ятій стадії у платника починає розвиватися почуття обов'язку, зобов'язання. Англійське *duty* спочатку вживалось для позначення податків на ввіз і іноді на дохід.

6. Тільки на шостій стадії зустрічається ідея примусу з боку держави. Це видно в англійському inposition.

7. На останній стадії виникає ідея певної частки чи окладу, які встановлені урядом та не залежать від волі платника. Це англійського термін tax (taxare – визначати, оцінювати).

Щоб все-таки з'ясувати, що являє собою податок, потрібно визначити його принципові ознаки:

- Це вид платежу, який вноситься юридичними та фізичними особами.

- Платіж, який регулюється актом компетентного органу державної влади.

- Сума, яка стягується за допомогою податкового механізму, вноситься до бюджету (державного або місцевого) або до державного цільового фонду.

- Перераховані в бюджет суми не мають цільового призначення. Надходячи до бюджету, фактично втрачається важливість від якого суб'єкта вони надійшли і на які цілі вони будуть використані.

- Податкові платежі перераховуються в бюджет безвідплатно і безумовно, незалежно від отримання будь-яких послуг чи благ зі сторони держави.

- Податок вноситься періодично, в чітко встановлені законом строки.

- Має обов'язковий характер. За ухилення від сплати передбачається відповідальність, можливість примусового виконання платежу.

Отже, податок – це встановлений вищим органом державної законодавчої влади обов'язковий платіж, що сплачується юридичними та фізичними особами до бюджету відповідного рівня або до державного цільового фонду в розмірах і строках, що визначаються законами про оподаткування.

Виділяють різні класифікації податків в залежності від їх характерних ознак:

1. В залежності від об'єкта оподаткування податки поділяються на:

- податки на майно (податок з власників транспортних засобів);
- податки на доходи (прибутковий податок з громадян).

2. За методом стягнення є такі податки:

- прямі - це платежі, які встановлюються на доходи і майно фізичних та юридичних осіб, котрі безпосередньо здійснюють їх сплату.

- непрямі - це податки, закладені в ціні реалізованого товару або наданої послуги. Ці податки сплачуються споживачем.

3. В залежності від органу, який стягує податок і розпоряджається цими коштами податки поділяються на:

- загальнодержавні – ті, які встановлюються і стягуються центральними органами державної влади і управління, і які надходять, в основному, до державного бюджету.

- місцеві - це платежі, які встановлюються органами місцевого самоуправління та надходять до місцевих бюджетів.

4. В залежності від порядку використання поділяються на:

- загальні податки - позбавлені індивідуальності платежу, які надходять в державний бюджет і використовуються на загальнодержавні цілі.

- спеціальні (цільові) податки - надходять до бюджетів різних рівнів і використовуються для певних цілей.

5. В залежності від платника існують:

- податки, які сплачуються фізичними особами;

- податки, які сплачуються юридичними особами;

- податки, які сплачуються і фізичними і юридичними особами.

6. За формою стягнення є такі види податків:

- грошові податки;

- натуральні податки (на даний момент в Україні не існує).

Розрізняють дві основні функції податків: фінансову і регулюючу.

Фінансова функція полягає в тому, що податки мають забезпечити гарантоване й стабільне надходження доходів у бюджет. Суть регулюючої становить використання податків з метою впливу на різні сторони соціально-економічного розвитку суспільства. Фінансова і регулююча функції податків діють взаємопов'язано, їх не можна протиставити одна одній. Не можна також поділяти податки на чисто фінансові чи регулюючі, бо без фінансової дії не може бути й регулюючої.

Оскільки навряд чи можливо, щоб в одному податку повністю реалізовувались обидві функції, система доходів бюджету насамперед повинна включати такі, які забезпечували б сталу фінансову базу держави. Без таких податків держава не може гарантувати безперервне фінансування своїх видатків.

Кількість податків, на які покладаються насамперед регулюючі функції, повинна бути досить значною. Це пояснюється дуже просто: неможливо за допомогою одного чи двох податків впливати на всі сторони господарської діяльності підприємств, на всі сфери суспільно-економічного життя. Наскільки різноманітне наше життя, настільки ж різноманітною повинна бути система фінансових інструментів.

6.3. Пряме оподаткування та його роль у формуванні доходної частини бюджету

Прямий податок - це обов'язковий платіж, котрий стягується державою безпосередньо з доходів і майна фізичних та юридичних осіб. Прямий податок поділяється на реальний та особистий. До реальних відносять:

- на землю;

- промисловий;
- на цінні папери.

Особисті податки включають:

- прибутковий податок з громадян;
- податок на прибуток підприємств та організацій;
- податок на доходи від грошових капіталів;
- податок на приріст капіталу;
- податок на надприбуток;
- податок з успадкувань.

Прямі податки мають суттєве значення у податковій системі України. Найрозвинутішою є система прибуткового оподаткування. Земельне та майнове оподаткування як за своєю бюджетною роллю, так і за впливом на платників податків поки що недостатньо вагомі. В умовах переходу від планової до ринкової економіки ще не встигла сформуватись досить сильна податкова служба, котра могла б надійно і всебічно контролювати доходи підприємств і громадян. Невизначеність законодавства й відсутність повноцінного податкового апарату значно ускладнюють контроль за доходами, особливо від підприємницької діяльності. В цих умовах майнове і земельне оподаткування може відіграти врівноважувальну роль у системі прямого оподаткування.

Важливим елементом системи прямих податків є прибуткове оподаткування. Залежно від платників податку прибуткове оподаткування класифікується на два види:

- оподаткування фізичних осіб (прибутковий податок з громадян, податок на землю, податок на майно);
- оподаткування юридичних осіб (податок на прибуток підприємств та організацій, податок на землю, податок на майно);

Кожен з указаних видів передбачає різні умови справляння податку. Це пояснюється тим, що доходи юридичних і фізичних осіб, маючи однакову економічну природу — добавлену вартість, розрізняються за характером використання, виконуючи різні функції. Доходи підприємств мають продуктивніший характер. Вони спрямовуються переважно на розвиток виробництва, тоді як основна частина доходів громадян використовується передусім на особисте споживання. Тому виходячи з функцій доходів підприємств, податкове навантаження при оподаткуванні цих доходів повинно бути меншим, ніж при оподаткуванні доходів громадян. Фіскальній функції податку на прибуток юридичних осіб слід надавати другорядного значення. Цю функцію більшою мірою мають виконувати інші податки, зокрема особистий прибутковий податок з громадян. Такий підхід зумовлює й відповідну структуру доходів бюджету, за якою питома вага особистого прибуткового податку з громадян більша, ніж податку на прибуток.

Саме така структура і склалась в країнах з розвинутою ринковою економікою. В Україні спостерігається протилежна ситуація. Порівняно з прибутковим податком із громадян податок на прибуток має у доходах бюджету України більшу питому вагу. Крім того, слід звернути увагу, що частка податку на прибуток у бюджетних надходженнях має тенденцію до збільшення, а прибуткового податку з громадян, навпаки, - до зменшення.

Таке співвідношення двох видів прибуткового оподаткування зумовлені кількома причинами. Протягом багатьох років платежі в бюджет із прибутку підприємств завжди мали високу питому вагу в доходах держави і значно перевищували надходження від прибуткового податку з громадян. Різко змінити таке співвідношення за декілька років просто неможливо. Крім того, об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств набагато більший, ніж прибутковий податок із громадян, що також впливає на загальний розмір цих двох видів податків і забезпечує перевищення частки податку на прибуток підприємств над часткою прибуткового податку з громадян у доходах бюджету [3].

Відповідно до Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" у структурі доходів зведеного бюджету суттєво знижується частка податку на прибуток підприємств.

Плату за землю введено з метою раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, вирівнювання соціально-економічних умов господарювання на землях різної якості, фінансування витрат на ведення земельного кадастру, проведення землеустрою та моніторингу земель, а також розвитку інфраструктури населених пунктів.

Об'єкт плати за землю - земельна ділянка, яка перебуває у власності, користуванні, в тому числі на умовах оренди.

Суб'єктом плати за землю є власник землі та землекористувач, у тому числі орендар.

Плата за землю здійснюється у двох формах:

- земельний податок;
- орендна плата.

До майнових податків, які стягуються в Україні та які тільки передбачається ввести, належать: податок на майно підприємств, податок на нерухоме майно громадян, податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів. Як свідчить назва цих податків, це зумовлено насамперед введенням нового порядку визначення оподатковуваного прибутку як різниці між валовим доходом і валовими витратами, включенням до останніх витрат на утримання соціальної сфери. Водночас підприємства отримують суттєві додаткові кошти на розвиток власного виробництва у вигляді амортизаційних витрат.

Податки з населення - це економічні відносини в грошовій формі, які виникають між державою і населенням із приводу примусового обов'язкового вилучення частини доходу для створення централізованого грошового фонду держави.

Прибуткове оподаткування доходів громадян може здійснюватися за пропорційними і прогресивними (регресивними) ставками. Прогресія (регресія) буває прямою і ступінчастою. При прямій прогресії (регресії) ставки збільшуються (зменшуються) із зростанням доходу, і податок за цими ставками нараховується пропорційно розміру доходу. Як правило, в системі прибуткового оподаткування тут є майно, що перебуває у власності юридичних осіб та громадян, при цьому перший податок стягуватиметься виключно з юридичних осіб, другий - з фізичних осіб (громадян), третій стягується і з юридичних, і з фізичних осіб.

Джерелами сплати цих податків є особистий дохід громадян або дохід (прибуток) підприємств. Податки цієї групи поповнюють дохідну базу бюджетів усіх рівнів. Так, податок із власників транспортних засобів надходить до бюджетів Республіки Крим, областей та міст Києва та Севастополя. Податок на нерухоме майно громадян має надходити виключно до бюджетів місцевого самоврядування. Податок на майно підприємств розподілятиметься між державним бюджетом, бюджетами Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя у порядку, що визначається в Законі України про державний бюджет України на відповідний рік.

Податок на майно підприємств. Платниками передбачуваного податку на майно підприємств є виключно юридичні особи, що розташовані на території України та здійснюють підприємницьку діяльність в Україні, а саме:

а) юридичні особи, створені згідно із законодавством України, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями, а також банки та інші кредитні установи (крім Національного банку України);

б) філії, відділення та інші відособлені підрозділи вказаних суб'єктів підприємницької діяльності, що мають окремий баланс і рахунок в установах банків;

в) міжнародні неурядові організації й міжнародні об'єднання, що здійснюють підприємницьку діяльність в Україні;

г) постійні представництва та інші відособлені підрозділи іноземних юридичних осіб, що розташовані на території України.

Об'єктом оподаткування є майно підприємства у вартісному виразі, яке перебуває на балансі цього підприємства і являє собою сукупність основних засобів, нематеріальних активів, незавершеного будівництва, устаткування, виробничих запасів, тварин на вирощуванні та відгодівлі, малоцінних і швидкозношуваних предметів, незавершеного виробництва, готової продукції і товарів.

Податок на нерухоме майно громадян. Платники податку на нерухоме майно громадян — виключно фізичні особи (громадяни). При цьому громадяни, які постійно проживають на території України (незалежно від їхнього громадянства), виступають платниками податку на нерухоме майно, що перебуває в їх власності й розташоване як на території

України, так і за її межами. Громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які постійно проживають поза межами України, є платниками податку на нерухоме майно, яке перебуває в їх власності, тільки в тому випадку, якщо воно знаходиться на території України.

Об'єктом оподаткування є нерухоме майно, що перебуває у власності громадян: житлові будинки, квартири, дачні (садові) будинки, гаражі, а також інші приміщення та споруди.

Податок з власників транспортних засобів. Платниками податку за транспортні засоби та інші самохідні машини і механізми є як юридичні, так і фізичні особи, у власності яких є транспортні засоби.

Ставки податку встановлюються в частинах мінімальної заробітної плати залежно від виду транспортного засобу та його вантажопідйомності. Для обчислення податку необхідно ставку помножити на показники потужності двигуна, які виражаються в кінських силах або в кіловатах потужності.

Юридичні особи, які за станом на 1 січня 1994 р. мають транспортні засоби іноземного виробництва, придбані за вільно конвертовану валюту, сплачують податок за підвищеними ставками.

Контроль за сплатою податку з власників транспортних засобів здійснюють як податкові інспекції, так і державні автомобільні інспекції. Зокрема, технічний огляд автомобілів, які проводять автомобільні інспекції, не здійснюється без пред'явлення розрахункових документів про сплату податку з власників транспортних засобів. Податкові інспекції мають можливість проконтролювати сплату цього податку тільки в юридичних осіб, причому контроль може здійснюватися у два етапи: камеральна перевірка та документальна.

Камеральна перевірка проводиться в податковому органі, куди платники мають подавати разом з іншими формами звітності і розрахунків податку з власників транспортних засобів. У цьому розрахунку платник наводить такі дані: марки автомобілів, що перебувають на балансі підприємства, та їх кількість; потужність двигунів, на основі яких і обчислюється сума податку, яку слід сплатити в бюджет. Документальна перевірка правильності сплати цього податку проводиться податковим інспектором безпосередньо на підприємстві разом із перевіркою правильності та своєчасності сплати інших податків. Для перевірки використовуються книги чи картки обліку основних засобів та технічні паспорти відповідних транспортних засобів.

Контроль за сплатою податку з фізичних осіб здійснюється лише державними автомобільними інспекціями під час технічного огляду автомобілів, що перебувають у приватній власності, а тому у відповідних платників з'являється можливість ухилення від сплати цього податку, якщо вони своєчасно не здійснюють технічного огляду свого автомобіля.[4]

У процесі реформування податкової політики є дуже важливим визначення подальших напрямків розвитку прямого і непрямого

оподаткування, слід враховувати переваги і недоліки, які мають місце при стягненні цих податків.

Переваги прямого оподаткування:

- дають змогу встановити пряму залежність між доходами платника і його платежами в бюджет,
- пряме оподаткування є важливим фінансовим інструментом регулювання економічних процесів (інвестицій, нагромадження капіталу, сукупного попиту, ділової активності),
- соціальні переваги – пряме оподаткування сприяє розподілу податкового тиску таким чином, що більші податкові витрати припадають на тих членів суспільства, які мають більші доходи.

Існують певні недоліки:

- організаційного характеру – пряма форма оподаткування потребує складного механізму їх стягнення і обліку;
- бюджетного характеру – полягає у тому, що прямі податки не можуть забезпечити стабільні надходження до бюджету,
- контрольного характеру – складний механізм стягнення податку потребує розширення податкового апарату і розробки сучасних методів обліку і контролю.

6.4 Економічна суть податку на прибуток підприємства

На початку західної цивілізації суспільний лібералізм відзначався конкурентною економікою, основаною на принципах приватної власності. Остання формувала безжалісну суспільну мораль. У цих умовах тільки податок, що давав державі можливість коректувати розподіл прибутків, виходячи з критерію справедливості, міг завоювати широкую соціальну підтримку. Під впливом такої суспільної мотивації з'явився податок на дохід (прибуток), тобто законодавче введення прибуткового оподатковування було здійснено під сильним впливом соціалістичного руху. Щоб запобігти небажаним соціально-політичним наслідкам, буржуазія підтримала його.

На зорі існування прибуткового оподатковування його називали втіленням «законів правди і справедливості», вважали найбільш досконалою формою оподатковування.

У умовах західної демократії прибуткове оподатковування має, насамперед, політичні переваги. Цей податок – продукт цілої епохи економічного і політичного розвитку суспільства, фіскальний інститут, властивий високій культурі державності зі витонченим механізмом функціонування, що потребує від платників і збиральників осмисленого відношення до своїх прав і обов'язків. Осмислення того, що накопичення і заощадження приватної власності можливе тільки в суспільстві, робить економічно і морально виправдану передачу частини нагромаджень тому

суспільству, якому платник зобов'язаний усім, чим володіє. Ці, на перший погляд, тривіальні істини, ніколи не втрачають своєї актуальності.

Як уже відзначалося, усякий податок - це податок, що призначається для вирішення як фіскальних, так і економічних задач. Всякий податок обмежує витрати фінансових ресурсів приватним сектором економіки і переміщає фінансовий потенціал у розпорядження держави. У теорії економічної рівноваги прибуткові податки поряд з іншими розцінюються за їх впливом на віддалену перспективу збалансованого економічного росту. Проте податкові коригування господарської діяльності безпосередньо впливають на фінансову практику і поточні потреби бюджету.

Серед різного роду прямих податків (прибуткового, майнового, земельного, на спадщину і дарування, на грошовий капітал, промислового) за своїм фіскальним значенням переважають прибуткові податки, тобто податки, що охоплюють оподатковування прибутку (доходу) підприємств і організацій і оподатковування особистих прибутків громадян.

У структурі податкових систем більшості розвинених країн світу важливе місце належить особистому прибутковому податку.

Надходження від корпоративного прибуткового податку складають незначну частку в дохідній частині бюджетів більшості розвинених країн, проте, цей вид податків відіграє важливу регулюючу роль.

Структурні зміни, що відбулися і відбуваються в податкових системах більшості цивілізованих країн, стосуються в основному перерозподілі ролі таких прямих податків, як прибутковий податок із громадян і податок із прибутку підприємств (корпорацій). Причому їхня роль залежить, головним чином, від рівня економічного розвитку країни.

Розподіл надходжень прибуткових податків між фізичними і юридичними особами в країнах із різноманітними економічними системами неоднаковий.

На Заході податок із прибутку корпорацій (акціонерних товариств) має високий рівень розвитку. З розвитком акціонерної форми власності прибуток став важливим об'єктом оподатковування, а тому вимагав особливих форм обкладення.

При цьому в наш час враховується її подальший розподіл на дивіденди і прибуток, що спрямовується на розвиток корпорації або в резервні фонди. При приватній формі власності як до власника, так і до найманих робітників і службовців застосовується індивідуальний прибутковий податок (відповідно об'єктом оподатковування виступає прибуток власника або заробітна плата робітників і службовців).

Чинний у наш час в Україні податок на прибуток підприємств має значну зовнішню подібність до податку на прибуток корпорацій зарубіжних країн. І дійсно, фактично всі діючі підприємства тепер за організацією несуть у собі більшою мірою ознаки колективної форми власності, тобто їхній прибуток має явні ознаки колективного прибутку.

Проте на відміну від Європейських держав прибуток підприємств, заснованих на приватному капіталі, оподатковується податком із прибутку так само, як і акціонерних товариств. В Україні відношення власності ще не прийняло такого рівня розвитку, щоб можна було чітко визначити об'єкт оподаткування, виходячи із застосовуваного підходу в країнах із розвиненою ринковою економікою.

В основному заходи, проведені як нашою країною, так і більшістю цивілізованих країн, спрямовані на реформування податкової системи і зосередження саме на прибутковому оподаткуванні, тому що воно виконує роль найважливішого фіскального і регулюючого інституту держави.

У країнах із розвиненою ринковою економікою основним прямим засобом централізації ВВП у бюджет є особистий прибутковий податок. Але одним із головних регуляторів виробничо-господарських процесів є податок на прибуток корпорацій. При цьому існує стійка тенденція до зменшення питомої ваги даного податку в загальній сумі податкових надходжень.

Але в багатьох постсоціалістичних країнах Східної Європи і країнах СНД частка податку з прибутку підприємств у дохідній частині бюджету перевищує частку прибуткового податку з громадян.

Аналогічна ситуація спостерігається й в Україні. У порівнянні з прибутковим податком із громадян податок із прибутку підприємств має в прибутках бюджету України більшу питому вагу. Крім того, варто звернути увагу, що частка податку з прибутку і бюджетних надходжень має тенденцію до збільшення, а частка прибуткового податку з громадян, навпаки - до зменшення.

Таке співвідношення двох видів прибуткового оподаткування обумовлюється декількома причинами. Насамперед, протягом багатьох років платежі в бюджет із прибутку підприємств мали високу питому вагу в прибутках держави і значно перевищували надходження від прибуткового податку з громадян. Різко змінити таке співвідношення за декілька років просто неможливо. Крім того, об'єктів оподаткування податком на прибуток підприємств набагато більше, ніж прибутковим податком з громадян, що також впливає на загальний розмір цих двох видів податків і забезпечує перевищення частки податку на прибуток підприємств над часткою прибуткового податку з громадян у доходах бюджету.

Головною перевагою прибуткового оподаткування є пряма залежність розміру податків від розміру отриманого прибутку (доходу). Ніякі інші податки, у тому числі і прямі, не мають такої залежності від кінцевих результатів діяльності суб'єктів, що господарюють, і громадян, як прибуткові податки.

Це необхідно мати на увазі при визначенні ставок прибуткових податків. Так, розмір ставки податку на прибуток необхідно встановлювати

на такому рівні, при якому прибуткове оподаткування не заповодило б перешкод виробництву і не гальмувало б його розвиток. У протилежному випадку податок на прибуток буде втрачати роль регулюючого інструмента.

З огляду на функції доходів підприємств і необхідність використання прибуткового оподаткування як інструмента регулювання розвитку виробництва, очевидно, що фіскальній функції податку на прибуток юридичних осіб варто надавати другорядне значення. Цю функцію більшою мірою повинні виконувати інші податки, зокрема особистий прибутковий податок із громадян. Такий же підхід повинен обумовлювати і відповідну структуру доходів бюджету, при якій питома вага особистого прибуткового податку повина бути більша, ніж податку на прибуток. Саме така структура в доходах бюджету й утворилася в країнах із розвинутою ринковою економікою.

Використання податку на прибуток як регулятора економічних процесів здійснюється шляхом дотримання або порушення критерію його нейтральності щодо прийняття конкретних фінансово-господарських рішень як на мікро-, так і на макрорівні. За допомогою податку на прибуток можна регулювати:

- вибір тієї або іншої правової форми організації бізнесу;
- напрямки розподілу прибутку (накопичення або споживання);
- вибір методів фінансування інвестицій (самофінансування, залучені і позичкові засоби);
- розподіл трудових і матеріальних ресурсів між окремими сферами господарської діяльності;
- розподіл і перерозподіл ВВП;
- темпи економічного зростання на макрорівні.

Значний інтерес викликає оцінка нейтральності податку на прибуток відносно використання прибутку підприємств, тобто впливу на прийняття рішень про напрямок розподілу прибутку на нагромадження або на виплату дивідендів. Так, якщо рівень оподаткування нерозподіленого прибутку є більш низьким, ніж рівень оподаткування розподіленого прибутку і виплаченого у вигляді дивідендів, то з погляду акціонерів підприємства доцільно спрямовувати велику частину прибутку на інвестиції, в активи та в резервні фонди, тобто проводити політику капіталізації прибутку.

Різноманітні податкові ставки на нерозподілений прибуток, розподілений прибуток і прибуток у вигляді процентів можуть впливати на прийняття рішень про вибір джерела фінансування господарської діяльності підприємств і тим самим порушувати критерій нейтральності податку на прибуток підприємств щодо визначення шляхів фінансування. Якщо політика держави спрямована на стимулювання самофінансування розвитку підприємства, то діє рівень оподаткування нерозподіленого прибутку нижче, ніж розподіленого. У випадку надання пріоритетів

фінансування на основі пайової участі граничний рівень оподатковування прибутку, що розподіляється, не повинен перевищувати граничного рівня оподатковування нерозподіленого прибутку і прибутку у вигляді позичкового процента.

Щодо суб'єктів оподатковування «більш справедливими» є прямі податки, найважливіше місце серед яких відіграє податок на прибуток підприємств, оскільки їхній розмір безпосередньо залежить від фінансово-майнового стану і кінцевих результатів діяльності платника. Саме тому в поєднанні значної кількості регулюючих завдань, що вирішують прямі податки із забезпеченням фіскальних інтересів держави, роль прямих податків постійно підвищується в більшості розвинених країн.

Як уже відзначалося, система прямих податків регулює, насамперед, прибутки юридичних і фізичних осіб. Але в той же час прямі податки, як і непрямі податки, ведуть до зростання цін, скорочують споживання і тим самим впливають на баланс попиту і пропозиції.

Прибуткові податки тісно пов'язані з оздоровленням фінансово-кредитних відносин, забезпеченням дохідних частин бюджетів різних рівнів. Водночас вони не повинні зводити нанівець зацікавленість підприємств і населення в економічній активності. Цим і визначається зміст і основні напрямки удосконалення системи прибуткового оподатковування в Україні [1].

6.5 Механізм оподаткування прибутку підприємства

Дослідження основ прибуткового оподаткування підприємств потребує визначення поняття дохід підприємства. З позицій оподаткування слід розрізняти валовий і чистий дохід підприємства. Валовий дохід відображає новостворену вартість і включає заробітну плату і чистий дохід.

Він визначається як різниця між виручкою від реалізації й матеріальними та прирівняними до них затратами. Визначення чистого доходу складніше, бо визначається як рівнем матеріальних і прирівняних до них затрат, так і співвідношенням двох складових валового доходу. На рівні підприємств чистий дохід має форму прибутку.

Існування двох показників доходу - валового та чистого - породжує проблему визначення об'єкта оподаткування. Вирішальним чинником виділення об'єкта оподаткування є відносини власності. З позицій прав власності всіх платників умовно можна поділити на дві групи. Першу складають платники, які одночасно є суб'єктами власності й трудової діяльності. Прикладом можуть служити колективні підприємства, партнерства.

Специфіка цих суб'єктів господарювання полягає в тому, що отриманий ними валовий дохід тільки умовно можна розділити на

заробітну плату й прибуток. Тому й об'єктом оподаткування в даному випадку краще встановити валовий дохід.

Другу групу складають платники, в яких має місце чіткий розподіл валового доходу на заробітну плату й прибуток. Реальність такого розподілу пов'язана з тим, що суб'єкти власності і суб'єкти праці не збігаються. Такими є державні та приватні підприємства. В цьому випадку об'єктами оподаткування повинні бути окремо заробітна плата й прибуток. Саме такий підхід покладений в основу системи прибуткового оподаткування юридичних і фізичних осіб у країнах із розвинутою ринковою економікою.

Слід звернути увагу на те, що об'єктом оподаткування може бути також виручка від реалізації продукції, робіт, послуг. Однак це вже не належить до сфери прибуткового оподаткування. Надходження виручки від реалізації ще не означає отримання доходу, оскільки вона вся може бути спрямована на покриття проведених затрат.

Більше того, затрати можуть перевищувати суму виручки від реалізації, тобто підприємство взагалі понесе збитки. Ця виручка — джерело доходу, а не дохід. Вона може бути об'єктом тільки непрямого, а не прибуткового оподаткування.

Перехід до оподаткування доходу викликаний тим, що внаслідок роздержавлення й приватизації власності, розвитку економічної самостійності і самофінансування суб'єктом управління підприємств (однак поки що не реальним власником) фактично став трудовий колектив. Оскільки нормування заробітної плати з боку держави скасоване, відбувається розмивання чітких меж між фондом оплати праці й прибутком.

Заінтересованість трудових колективів у збільшенні насамперед заробітної плати викликає прагнення до зниження частки прибутку в доході підприємства. Таким чином, у випадку оподаткування прибутку розвиток такої тенденції може призвести до різкого зменшення величини об'єкта оподаткування, а значить, з одного боку, до падіння надходжень до бюджету, а з іншого - до втрати джерела фінансування інвестицій.

Регулювання пропорцій між фондом оплати праці й прибутком - найважливіша сфера економічних відносин. В економіці розвинутих зарубіжних країн оптимальність співвідношення споживання та нагромадження досягається через боротьбу інтересів найманого робітника і власника.

Тому з боку держави не потрібні спеціальні важелі, які підтримували б дані пропорції на підприємствах, хоча опосередковано це досягається через різні ставки оподаткування доходів фізичних і юридичних осіб.

В Україні оподаткування валового доходу підприємств було зумовлене особливостями її економічного розвитку в сучасних умовах. Світовий досвід показує, що при встановленні більш чітких відносин власності об'єктом оподаткування стає прибуток.

6.5.1 Платники і ставки податку

Визначення платників податку в системі прибуткового оподаткування юридичних осіб здійснюється, виходячи з принципу загальності. Суть його полягає в тому, що незалежно від об'єкта оподаткування - доходу чи прибутку - сплачувати податок мають усі юридичні особи, які здійснюють господарську підприємницьку та іншу комерційну діяльність і отримують від неї доходи. У зв'язку з цим відповідно до законодавства України платниками податку на прибуток є:

- будь-які господарюючі суб'єкти незалежно від форм власності, що діють як юридичні особи, банки (крім Національного банку України), інші кредитні установи, фінансово-розрахункові центри, їхні філії, відділення та інші відособлені підрозділи, міжнародні неурядові організації та міжнародні об'єднання, що мають доходи в календарному році;
- організації, що не перебувають на господарському розрахунку, але мають доходи від здійснення комерційної діяльності, надання послуг;
- іноземні юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність в Україні через постійне представництво.

Іноземним юридичним особам необхідно зареєструватися у встановленому порядку за місцезнаходженням постійного представництва.

Реєстрація повинна бути здійснена протягом місяця після початку або за місяць до закінчення господарської діяльності. Відсутність реєстрації іноземної юридичної особи, яка здійснює діяльність в Україні через постійне представництво, розглядається як приховування прибутку (доходу), що підлягає оподаткуванню.

Якщо підприємство повністю належить іноземному інвестору-громадянину, то при оподаткуванні доходи цього підприємства розглядаються як доходи громадянина-власника й оподатковуються відповідно до законодавства України про оподаткування громадян.

Державні підприємства, які належать до основної діяльності залізничного транспорту, цивільної авіації та зв'язку, розрахунки з бюджетом провадять у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Складнішим є питання про ставки податку. При визначенні цього елемента в системі прибуткового оподаткування юридичних осіб необхідно виходити з того, що, з одного боку, розмір ставки повинен забезпечувати певний рівень доходів бюджету й задовольняти таким чином державні інтереси, а з іншого - не перешкоджати інтересам господарюючих суб'єктів і не гальмувати тим самим розвиток виробництва. Одночасно необхідно вирішити питання, якими мають бути ставки податку: єдиними чи диференційованими, і якщо диференційованими, то за якими ознаками? Як правило, ставки податку на прибуток (дохід) диференціюються залежно від: розміру доходу; виду діяльності, від якої одержано дохід.

Можливий і комбінований варіант, коли обидва критерії застосовуються разом.

Розмір ставки податку залежить також від об'єкта оподаткування. Якщо за рахунок прибуткового оподаткування юридичних осіб необхідно забезпечити певний рівень доходів бюджету, то при оподаткуванні валового доходу застосовується нижча ставка податку, ніж при оподаткуванні прибутку. Це пояснюється тим, що валовий дохід являє собою ширший об'єкт оподаткування, оскільки разом із прибутком вклучає фонд оплати праці. Загалом юридичні особи здійснюють сплату податку на прибуток на загальних засадах, які з 2004 року становлять 25%.

Згідно з Законом України "Про оподаткування доходів підприємств і організацій" існують такі ставки податку:

1) доходи підприємств, за винятком вказаних у пунктах 2 - 8, 10 цієї статті, обчислені відповідно до статей 2 і 3 цього закону, оподатковуються за ставкою 22 проценти.

2) доходи спільних підприємств, створених на території України з участю іноземних інвесторів у сфері промисловості, сільського господарства, якщо частка іноземного учасника у статутному фонді перевищує 30 процентів, а також підприємств, які повністю належать іноземним інвесторам, оподатковуються за ставкою, передбаченою пунктом 1 цієї статті із зниженням на три одиниці. Філіали (відділення, представництва підприємств з іноземними інвестиціями), а також створені ними дочірні підприємства оподатковуються за ставкою, передбаченою пунктом 1 цієї статті.

3) доходи дослідних заводів, частка дослідної продукції яких становить не менше 80 відсотків, а також підприємств і організацій агропромислового комплексу із обслуговування сільськогосподарського виробництва, оподатковуються у розмірі 50 відсотків від ставки податку, передбаченої пунктом 1 статті 4.

4) доходи (включаючи доходи від оренди та інших видів використання) від казино, відеосалонів, відеопоказу (незалежно від способу показу), прокату відео- і аудіокасет і запису на них, гральних автоматів з грошовим вигрaшем, а також доходи від проведення масових концертно-видовищних заходів на відкритих майданчиках, стадіонах, у палацах спорту, інших приміщеннях, кількість місць в яких перевищує дві тисячі, підлягають оподаткуванню за ставкою 70 процентів.

Установлений цим пунктом порядок оподаткування не поширюється:

1) на доходи, одержані підприємствами - відеовиробниками, що є власниками відеопроductції, від відеосалонів, відеопоказу, прокату відеокасет і запису на них, а також на доходи від проведення концертно-видовищних заходів фізкультурно-спортивними організаціями в частині доходу, яка відноситься на результати їх діяльності.

2) доходи, одержані вказаними підприємствами та організаціями, оподатковуються на загальних підставах.

3) доходи підприємств від посередницької діяльності, одержувані від робіт (послуг), виконаних за договором підряду тимчасовими творчими колективами чи громадянами, оподатковуються за ставкою 65 процентів.

4) доходи від посередницької діяльності (аукціонно- біржової, торговельно-закупівельної та іншої), а також участь у розрахунках при виконанні угод та додаткові доходи підприємств від продажу на аукціоні товарів, продукції, майна оподатковуються за ставкою 75 процентів.

5) доходи, одержані підприємствами (за винятком іноземних юридичних осіб) від належних їм акцій, облігацій та інших цінних паперів, а також доходи українського учасника, одержані від пайової участі у спільних та у створенні інших підприємств, підлягають оподаткуванню за ставкою 15 процентів.

6) доходи іноземних учасників, що утворюються в результаті розподілу доходу спільних підприємств, при переказуванні за кордон підлягають оподаткуванню за ставкою 15 процентів, якщо інше не встановлено міжнародною угодою України щодо податкових питань.

Сума податку при переказуванні доходів за кордон сплачується у валюті переказу.

7) зазначені у пунктах 7 і 8 цієї статті податки стягуються у джерела доходу. Відповідальність за утримання і перерахування податків до бюджету несе підприємство, що виплачує дохід, а також іноземний учасник спільного підприємства. Доходи, одержані підприємствами від належних їм акцій, облігацій і цінних паперів, випущених підприємствами, знаходяться за межами України, а також доходи від пайової участі спільних підприємств, створених на території інших держав з участю підприємств України, оподатковуються за місцезнаходженням платника, якщо вказані доходи не оподатковуються у джерела створення доходів.

8) іноземні юридичні особи, які одержують доходи, непов'язані з діяльністю в Україні, сплачують податки з доходів від дивідендів (процентів), авторських прав і ліцензій, від фрахту), якщо інше не встановлено міжнародною угодою України з податкових питань. Суми доходів від фрахту, виплачуваного іноземним юридичним особам у зв'язку із здійсненням міжнародних перевезень, оподатковуються за ставкою 6 процентів. Податок із зазначених у цьому пункті доходів іноземних юридичних осіб із джерел в Україні утримується підприємством, організацією, що виплачує дохід іноземній юридичній особі, у валюті переказу з повної суми доходу при кожному перерахуванні платежу.

9) підприємства, що належать до комунальної власності, оподатковуються за ставками, встановленими місцевими Радами народних депутатів, але не більше розмірів ставок, вказаних у пункті 1 цієї статті. Не допускається встановлення ставок залежно від виду діяльності або для окремого підприємства.

10) доходи приватного підприємства, заснованого на власності окремого громадянина України, з правом найму робочої сили, оподатковуються за ставкою, передбаченою пунктом 1 цієї статті.

11. Доходи об'єднань підприємств оподатковуються за ставкою, передбаченою пунктом 1 цієї статті.

12. Нерозподілена серед працівників, акціонерів, пайовиків або кредиторів частина доходу господарських товариств обчислюється із оподатковуваного доходу за типом витрат виробництва, якщо ця частина реінвестується всередині самого підприємства виключно на модернізацію, реконструкцію або розширення виробництва.

6.5.2 Об'єкт оподаткування та обчислення оподатковуваного прибутку (доходу)

Розглянувши основи прибуткового оподаткування підприємств, з'ясували, що об'єктом оподаткування може бути валовий дохід або прибуток. У зв'язку з цим важливим є вивчення чинників, які впливають на розмір зазначених показників доходу, а отже й на величину податку.

З одного боку, розмір валового прибутку (доходу) залежить від рівня цін. В умовах планової економіки ціни встановлювалися державою й підприємства не могли їх змінити. В результаті валовий дохід та прибуток були майже гарантованими величинами. Стосовно до ситуації, що склалася нині в Україні, за відсутності необхідної товарної маси на ринку і переповненні каналів грошового обігу підприємство також має можливість диктувати ціни споживачам і тим самим забезпечувати собі необхідний рівень доходів. В умовах же реальної ринкової економіки підприємства не мають фіксованих цін. У зв'язку з цим їх доходи можуть тільки прогнозуватись.

З іншого боку, розмір валового доходу та прибутку залежить від структури собівартості. Вона повинна відображати ті затрати, без яких неможливий процес виробництва.

Згідно з чинним законодавством до собівартості продукції (робіт, послуг) включаються затрати, які групуються за такими елементами:

- матеріальні затрати;
- затрати на оплату праці;
- відрахування на соціальні заходи;
- амортизація основних фондів;
- інші затрати.

До матеріальних затрат належить вартість:

- сировини та основних матеріалів;
- покупних виробів, напівфабрикатів, допоміжних матеріалів і запчастин;
- палива й енергії;

- зносу інструментів, інвентаря та інших малоцінних і швидко зношуваних предметів;

- робіт і послуг виробничого характеру, які виконуються сторонніми підприємствами чи структурними підрозділами підприємства і не належать до основного виду діяльності, зокрема здійснення окремих операцій з виготовлення продукції, обробки сировини і матеріалів, проведення випробувань з метою визначення якості сировини і матеріалів, які використовуються, контроль за дотриманням установлених технологічних процесів, ремонт основних виробничих фондів, транспортні послуги сторонніх організацій з перевезення вантажу на території підприємства (пересування сировини, матеріалів, інструментів, деталей, заготовок, інших видів вантажу з центрального складу в цехи й доставка готової продукції на склади зберігання, на станцію (порт, пристань) відправлення та ін.;

- природної сировини, а саме: відрахування на геологорозвідувальні і геологопошукові роботи, затрати на рекультивацію земель, плата за деревину, продану на пні, плата за воду, яка забирається промисловими підприємствами з водогосподарських систем у межах установлених лімітів, відшкодування в межах нормативу затрат сільськогосподарського виробництва при вилученні угідь для розширення видобування мінеральної сировини;

- тари й упаковки (за винятком дерев'яної й картонної), отриманих від постачальників матеріальних ресурсів;

- втрат від недостачі матеріальних цінностей у межах норм природної втрати.

Вартість матеріальних затрат оцінюється, виходячи із цін їх придбання, без урахування податку на добавлену вартість, націнок (надбавок), комісійних винагород організаціям-постачальникам і зовнішньоекономічним організаціям, вартості послуг товарних бірж, включаючи брокерські послуги, мита й митного збору, затрат на транспортування, зберігання і доставку, які здійснюються сторонніми організаціями.

Матеріальні ресурси включаються до собівартості продукції (робіт, послуг) за вирахуванням вартості оборотних відходів.

Оборотні відходи - це залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, теплоносіїв та інших видів матеріальних ресурсів, які утворювалися в процесі виробництва продукції (робіт, послуг) і втратили, повністю або частково, споживчі якості початкового ресурсу і внаслідок цього використовуються з підвищеними затратами (зниженням виходу продукції) або зовсім не використовуються за прямим призначенням.

До оборотних відходів не включаються:

- залишки матеріальних ресурсів, які відповідно до встановленої технології передаються в інші цехи, підрозділи як повноцінний матеріал для виробництва інших видів продукції (робіт, послуг);

- попутна продукція, перелік якої встановлюється в галузевих інструкціях з питань планування, обліку й калькуляції собівартості продукції (робіт, послуг).

Оцінка оборотних відходів залежить від характеру їх використання. Якщо відходи можуть бути використані для потреб основного та допоміжного виробництва, виготовлення предметів широкого вжитку (товарів культурно-побутового й господарського призначення) чи реалізовані стороннім підприємствам і організаціям, то вони оцінюються за зниженою ціною вихідного матеріального ресурсу — ціною можливого використання. У випадках реалізації відходів стороннім підприємствам і організаціям для використання у виробництві іншої продукції вони оцінюються за повною ціною початкового матеріального ресурсу.

До затрат на оплату праці, належать:

- заробітна плата працівників за виконану роботу, вирахована за встановленими розцінками, тарифними ставками і посадовими окладами відповідно до прийнятих на підприємстві систем оплати праці;

- вартість продукції, що видається працівникам у порядку натуральної оплати в межах, які не перевищують тарифної частини оплати праці і відповідно до чинного законодавства належать до основної заробітної плати;

- надбавки і доплати до тарифних ставок і окладів у розмірах, передбачених законодавством, у тому числі за роботу в нічний час, за понаднормову роботу, за сумісництво професій, розширення зон обслуговування робіт у тяжких, шкідливих умовах праці, роботу в багатозмінному режимі та ін.;

- вартість комунальних послуг, харчування, продуктів, а також витрати на оплату житла (суми грошової компенсації за ненадання безкоштовного житла, комунальні та інші послуги), які відповідно до чинного законодавства безкоштовно надаються працівникам окремих галузей;

- вартість предметів, включаючи обмундирування, формений одяг, які згідно з чинним законодавством видаються безкоштовно й залишаються в особистому постійному користуванні або сума пільг у зв'язку з їх продажем за зниженими цінами;

- оплата відповідно до чинного законодавства щорічних відпусток (компенсація за невикористану відпустку), оплата праці працівників, молодших за 18 років, при скороченні тривалості їх робочого дня, оплата перерв у роботі матерів для годування дитини, оплата часу, пов'язаного з проходженням медичних оглядів, виконанням державних обов'язків;

- одноразові винагороди за вислугу років (надбавки за стаж роботи за професією на даному підприємстві) відповідно до чинного законодавства;

- виплати працівникам, звільненим з підприємств та організацій у зв'язку з реорганізацією, скороченням штатів;

- оплата відпустки перед початком роботи випускникам професійно-технічних училищ і молодим спеціалістам, які закінчили вищий навчальний заклад;

- оплата відповідно до чинного законодавства навчальних відпусток, які надаються працівникам, що успішно вчаться на вечірніх і заочних відділеннях вищих навчальних закладів, у заочній аспірантурі, вечірніх (позмінних) професійно-технічних навчальних закладах, вечірніх (позмінних) і заочних загальноосвітніх школах, а також тим, хто вступає до аспірантури;

- оплата виконання роботи, що нижче оплачується у випадках, передбачених законодавством;

- установлені чинним законодавством доплати до фактичного заробітку при тимчасовій втраті працездатності;

- оплата роботи у вихідні й святкові (неробочі) дні, а також роботи в понаднормовий час відповідно до чинного законодавства;

- різниця в окладах, які виплачуються працівникам, прийнятим на роботу з інших підприємств і організацій, із збереженням відповідно до чинного законодавства на певний час розмірів посадового окладу за попереднім місцем роботи, а також при тимчасовому заміщенні;

- плата працівникам за дні відпочинку (відгулу), які надаються їм у зв'язку з роботою у понаднормовий час при вахтовій організації робіт, при підсумковому обліку робочого часу та в інших випадках, установлених законодавством;

- суми, які при виконанні робіт вахтовим методом виплачуються в розмірі тарифної ставки, окладу за дні перебування в дорозі від місця розташування підприємства (пункту збору) до місця роботи й назад, передбачені графіком роботи на вахті, за дні затримання працівників у дорозі через метеорологічні умови, а також плата працівникам підземних гірничодобувних підприємств за нормативний час їх пересування у шахті від ствола до робочого місця й у зворотному напрямку;

- суми, нараховані за роботу, яка виконана особами, залученими на підприємства і в організації відповідно до спеціальних угод з державними організаціями (з метою надання робочої сили), видані безпосередньо цим особам (виконавцям робіт) або перераховані державним організаціям;

- заробітна плата за основним місцем роботи працівникам підприємств та організацій за час їх навчання з відривом від виробництва в системі підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів;

- плата працівникам-донорам за дні обстеження, здавання крові й відпочинку, які надаються після кожного дня здавання крові;

- оплата праці студентів вищих навчальних закладів і учнів професійно-технічних училищ, які проходять виробничу практику на підприємствах, а також оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл у період їх професійної орієнтації;

- внески у Пенсійний фонд для покриття витрат на виплату пенсій на пільгових умовах відповідно до ст. 13 Закону України "Про пенсійне забезпечення" (з коштів, які призначені на оплату праці);

- оплата праці студентів вищих навчальних закладів і учнів професійно-технічних училищ, які працюють у складі студентських загонів;

- оплата праці позаштатних працівників за виконання робіт, пов'язаних із виробничою діяльністю підприємств, відповідно до укладених угод цивільно-правового характеру, включаючи договір підряду, якщо розрахунки з працівниками за виконану роботу проводяться безпосередньо самим підприємством. При цьому розмір коштів на оплату робіт за договорами підряду визначається, виходячи з кошторису на виконання цих робіт (послуг) і платіжних документів;

- інші витрати, які згідно з установленим порядком включаються до основної заробітної плати, за винятком витрат на оплату праці, які фінансуються за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, та інших цільових надходжень.

У випадку застосування безтарифної системи оплати праці витрати на оплату праці включаються в собівартість продукції (робіт, послуг) у частині (процентне співвідношення), яка визначається підприємством за даними про фактичний склад фонду оплати праці за три місяці, що передували переходу на безтарифну систему оплати праці. До собівартості продукції (робіт, послуг) не включаються, а здійснюються за рахунок прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства, чи інших спеціальних коштів такі виплати:

- додаткова оплата праці (включаючи натуральну оплату) у вигляді премій, винагород, інших заохочувальних і компенсаційних виплат, а також надбавок і доплат, які не передбачені законодавством чи виплачуються понад розміри, встановлені законодавством, у тому числі премії за виробничі результати, економію конкретних видів матеріальних ресурсів, винагорода за річні підсумки роботи, виплата одноразових заохочень окремим працівникам за виконання особливо важливих виробничих завдань, винагороди за вислугу років, не передбачені законодавством, премії за підсумками змагань, оглядів і конкурсів, спрямованих на пошук і використання резервів виробництва, матеріальне заохочення працівників, організацій, які обслуговують трудовий колектив тощо;

- оплата додаткових (понад установлену законом тривалість) відпусток, у тому числі жінкам, які виховують дітей, а також оплата додаткових відпусток у частині витрат на оплату праці за рахунок прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства;

- матеріальна допомога працівникам, у тому числі для першого внеску на кооперативне житлове будівництво, на часткове погашення кредиту, наданого на кооперативне й індивідуальне житлове будівництво, а

також безпроцентна позика на поліпшення житлових умов, обзаведення домашнім господарством та інші спеціальні потреби, витрати на благоустрій колективних садіб;

- надбавки до пенсій, одноразова допомога ветеранам праці, які виходять на пенсію, оплата житла, доходи (дивіденди, проценти), які виплачуються за акціями та внесками трудового колективу, компенсаційні виплати понад установлені законодавством розміри індексацій доходів, витрати на здешевлення вартості харчування в їдальнях, буфетах, профілакторіях, крім спеціального харчування для окремих категорій працівників відповідно до законодавства, а також на посилене харчування дітей у дитячих дошкільних закладах і оздоровчих комплексах (таборах) літнього відпочинку;

- цінові різниці на продукцію (роботи, послуги), які надаються працівникам підприємства чи відпускаються допоміжними господарствами для громадського харчування, витрати на відшкодування різниці в цінах на паливо, покупні електро- і теплоенергію, інші цінності, які реалізуються робітникам підприємства;

- внески у Пенсійний фонд для покриття витрат на виплату пенсій за пільговими умовами, призначеними відповідно до ст. 13 Закону України "Про пенсійне забезпечення";

- оплата праці працівникам соціально-культурних установ, які перебувають на балансі підприємства, включаючи премії, стимулюючі та компенсаційні виплати, в тому числі компенсації на оплату праці у зв'язку з індексацією доходів, а також стипендії стипендіатам підприємства; витрати на проведення оздоровчих заходів та організацію відпочинку трудящих, у тому числі придбання медикаментів для лікувально-профілактичних установ, які перебувають на балансі підприємств, путівок на відпочинок і лікування, на екскурсії й подорожі по місцевих маршрутах вихідного дня, на проведення культурно-освітніх і фізкультурних заходів, передплату періодичних видань і товарів для особистого користування працівників, а також суми компенсації на відшкодування витрат працівників на службові відрядження понад установлені законодавством норми;

- оплата проїзду до місця роботи транспортом загального користування, спеціальними маршрутами, відомчим транспортом, за винятком сум, які повинні зараховуватись на витрати виробництва (обігу);

- виплати, пов'язані із зменшенням тривалості робочого часу за рішенням трудового колективу (понад установлені законодавством);

- інші види виплат, не пов'язані безпосередньо з основною заробітною платою.

Витрати на соціальні заходи включають обов'язкові відрахування:

- на державне соціальне страхування;

- до Пенсійного фонду;

- у Державний фонд сприяння зайнятості населення;

- на фінансування заходів із реалізації Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи".

Відрахування провадяться за встановленими законодавством нормами від витрат на оплату праці працівників, зайнятих у виробництві відповідної продукції (робіт, послуг), незалежно від джерел фінансування витрат на оплату їх праці.

До амортизації основних фондів належить сума амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних фондів. Вона розраховується, виходячи з їх балансової вартості відповідно до затверджених у встановленому порядку норм, включаючи прискорену амортизацію їх активної частини.

Застосування прискореної амортизації активної частини основних фондів, але не більше ніж у два рази порівняно з діючими нормами, дозволяється у випадках, пов'язаних з конверсією виробництва, охороною навколишнього природного середовища, а також відносно основних фондів, які використовуються для розширення експорту продукції (робіт, послуг), збільшення випуску нових прогресивних видів матеріалів, приладів і обладнання, товарів народного вжитку та послуг для населення.

Малі підприємства разом із застосуванням прискореної амортизації для стимулювання відновлення машин і обладнання можуть у перший рік експлуатації нараховувати амортизаційні відрахування до 30% початкової вартості основних виробничих фондів із терміном служби понад три роки. У випадку припинення діяльності малого підприємства до закінчення одного року сума додатково нарахованої амортизації підлягає зарахуванню на збільшення балансового прибутку підприємства.

На підприємствах, які здійснюють свою діяльність на умовах оренди, елемент "амортизація основних фондів" включає амортизаційні відрахування на повне їх відновлення як за власними, так і за орендованими основними фондами.

До цього елемента належать також амортизаційні відрахування на повне відновлення основних фондів (приміщень), які надаються безкоштовно організаціям (структурним підрозділам підприємства) громадського харчування для обслуговування трудових колективів, а також від вартості приміщень та інвентарю, які надаються медичним установам для організації медпунктів безпосередньо на території підприємства.

Підприємства з іноземними інвестиціями, філії спільних підприємств, створені на території інших держав з участю підприємств України, провадять амортизаційні відрахування на повне відновлення основних виробничих фондів за нормами і в порядку, встановленими для підприємств України, якщо інше не передбачено міжнародними і міждержавними договорами та законодавством.

До інших затрат належать:

1) платежі на обов'язкове страхування майна підприємств, яке входить до складу основних виробничих фондів, а також окремих категорій працівників, зайнятих на виробництві відповідних видів продукції (робіт, послуг) безпосередньо на роботах із підвищеною небезпекою для життя і здоров'я;

2) виплата процентів за короткострокові кредити й позики банків, одержання яких пов'язане з поточною виробничою діяльністю, крім процентів за прострочені і відстрочені кредити та позики, одержані на покриття недостачі власних оборотних коштів і на придбання основних засобів та нематеріальних активів;

3) витрати на сертифікацію і збут (реалізацію) продукції, включаючи вивіз (експортне) мито;

4) витрати на відрядження за нормами, встановленими законодавством;

5) виплата стороннім підприємствам за пожежну і сторожову охорону;

6) витрати на організований набір працівників, підйомні;

7) обов'язкові відрахування за встановленими нормами в позабюджетні фонди сприяння конверсії, на будівництво, ремонт і утримання автомобільних шляхів, фінансування галузевих і міжгалузевих науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і освоєння нових технологій та виробництва нових видів продукції (інноваційні фонди);

8) витрати на гарантійний ремонт та обслуговування;

9) оплата послуг зв'язку, обчислювальних центрів, банків (відкриття і ведення рахунків, вкладів: виконання операцій за рахунками, а також поштово-телеграфні та інші витрати, пов'язані з виконанням банками доручень підприємства);

10) оплата оренди окремих об'єктів основних виробничих фондів у межах норм амортизаційних відрахувань на їх повне відновлення, при цьому плата за оренду нежитлових приміщень для забезпечення основної виробничої діяльності у склад витрат включається за ставками, затвердженими місцевими органами державної виконавчої влади;

11) плата за землі сільськогосподарського призначення, а також зайняті під об'єкти й споруди виробничого призначення;

12) платежі за викиди й скиди / забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інших видів шкідливого впливу в межах лімітів;

13) податок із власників транспортних засобів;

14) знос нематеріальних активів;

15) інші витрати, які включаються у собівартість продукції (робіт, послуг), але не належать до раніше перерахованих елементів витрат.

При визначенні валового доходу (прибутку) враховуються:

- виручка від реалізації продукції (робіт, послуг), інших матеріальних цінностей і майна (включаючи основні фонди), нематеріальних активів і брокерських місць (крім реалізації біржами);

- доходи від позареалізаційних операцій, зменшені на суми витрат з цих операцій;

- кошти, одержані від підприємств-постачальників (підрядчиків) і не враховані підприємствами на рахунку реалізації.

Слід зазначити, що внески, паї, а також кошти від добровільних пожертвувань не є доходами (прибутком) підприємства і не оподатковуються. Але дохід (прибуток), одержаний від використання вказаних коштів, підлягає оподаткуванню.

До складу доходів (витрат) від позареалізаційних операцій включаються:

- доходи, одержувані від пайової участі в спільних підприємствах;

- доходи від здачі майна в оренду;

- дивіденди (проценти) з акцій, облігацій та інших цінних паперів, що належать підприємству;

- доходи (проценти), одержані від комерційного кредиту (виданої позички).

Суми, внесені до бюджету та іншим організаціям у вигляді економічних санкцій, які відповідно до чинного законодавства відносяться на рахунок, що залишається в розпорядженні підприємства, не включаються до складу витрат від позареалізаційних операцій. До таких санкцій, зокрема, належать витрати на сплату в бюджет штрафних санкцій (включаючи пеню) і відшкодування збитків, завданих унаслідок недотримання вимог з охорони навколишнього середовища, забруднення та інших шкідливих впливів, використання природних ресурсів понад установлені ліміти, недотримання санітарних норм і правил, сдержання необґрунтованого прибутку шляхом завищення цін на продукцію (роботи, послуги), приховання (заниження) прибутку та інших об'єктів оподаткування, інших видів штрафних санкцій, суми яких підлягають внесенню в бюджет.

При встановленні об'єктом оподаткування валового доходу його розмір визначається вирахуванням із загальної виручки спочатку встановлених платежів до бюджету, а потім суми матеріальних та прирівняних до них затрат.

Визначення сум доходу (прибутку) від деяких видів діяльності має свої особливості.

Якщо підприємство здійснює торгівлю купленими товарами й матеріалами, дохід визначається як різниця між купівельною і продажною вартістю товарів і матеріалів. Від аукціонного продажу дохід також може визначатись як різниця між цінами на куплені і продані товари або як різниця між вартістю виробленої продукції за діючими державними чи

вільними цінами й вартістю продажу її на аукціоні. При цьому вільні ціни визначаються за даними підприємства, яке реалізує продукцію.

При товарообмінних операціях шляхом прямого обміну або виконанні робіт (послуг) у рахунок бартерної угоди оподатковувана виручка від реалізації визначається розрахунково, виходячи із цін на продукцію (роботи, послуги), що діяли на дату виписування відвантажувальних документів, або вартості товарів, придбаних для проведення товарообмінних операцій.

Якщо підприємство реалізує продукцію (роботи, послуги) власного виробництва за цінами, нижчими від собівартості або ціни придбаних товарів, то оподатковувана виручка від їх реалізації також визначається розрахунково, виходячи із ціни реалізації аналогічної продукції (робіт, послуг), але не нижче за собівартість її виробництва або ціну придбання.

Доходом від посередницької діяльності є сума комісійних винагород (процентів) від виконання угод або дохід від посередницьких операцій. Прибуток від посередницької діяльності - це різниця між доходом від цієї діяльності й пов'язаними з нею витратами.

При визначенні об'єкта оподаткування для іноземних юридичних осіб враховуються доходи (прибуток), одержані лише із джерел в Україні, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні. Для підприємств України об'єктом оподаткування є доходи (прибуток), отримані з вищевказаних джерел, а також за межами України.

Доходи підприємств одержані в іноземній валюті, підлягають оподаткуванню за сукупністю з доходами, одержаними в національній валюті, на загальних підставах. При цьому доходи в іноземній валюті перераховуються в національну грошову одиницю України за курсом Національного банку України, що діяв на дату одержання доходу.

Для організацій, які не перебувають на господарському розрахунку, але одержують доходи від здійснення господарської (комерційної) діяльності (надання послуг), оподаткуванням доходом є сума перевищення доходів над витратами, пов'язаними з цією діяльністю.

Оскільки різні частини доходу оподатковуються за різними ставками, то валовий дохід необхідно розкласти на окремі частини, вилучивши з нього суми:

- 1) доходів (дивідендів, процентів) від акцій, облігацій та інших цінних паперів, що належать підприємству;
- 2) доходів, одержаних від пайової участі в діяльності інших підприємств, створених на території України;
- 3) прибутку, не розподіленого серед працівників, акціонерів, пайовиків або кредиторів господарського товариства, якщо він реінвестується всередині самого підприємства виключно на модернізацію, реконструкцію або розширення свого виробництва;
- 4) доходів від посередницької діяльності;

5) доходів від казино, відеосалонів, відеопоказу, прокату відео- й аудіокасет, запису на них, гральних автоматів із грошовим виграшем, від проведення масових концертно-видовищних заходів;

6) додаткових доходів від продажу товарів, продукції, майна на аукціоні.

При визначенні оподатковуваної частини доходу враховуються також пільги, якими можуть користуватися підприємства згідно з чинним законодавством. Склад пільг буде розглянуто нижче.

З метою усунення подвійного оподаткування сума прибутку або доходу, одержана за кордоном, включається до загальної суми доходу, що підлягає оподаткуванню в Україні, і враховується при визначенні розміру податку.

Обчислення оподатковуваного прибутку (доходу) іноземних юридичних осіб має деякі особливості. Так, при визначенні оподатковуваного прибутку необхідно враховувати лише валовий прибуток іноземної юридичної особи, який одержано у зв'язку з її діяльністю в Україні через постійне представництво, якщо таке постійне представництво веде окремий баланс та має рахунок у банку в Україні. У разі, коли іноземна юридична особа здійснює свою діяльність не лише в Україні, але й за її межами, і при цьому не веде окремого обліку прибутку, який дає змогу визначити суму прибутку від діяльності, здійснюваної нею через постійне представництво в Україні, сума прибутку, що підлягає оподаткуванню, може бути визначена на основі розрахунку, узгодженого платником податку з податковим органом, що контролює його платежі до бюджету. Якщо немає можливості прямим підрахуванням визначити прибуток, одержаний іноземною особою від діяльності в Україні, він може бути визначений податковим органом, виходячи з валового доходу або проведених затрат і норми рентабельності 30 %.

Іноземні юридичні особи можуть одержувати як компенсацію, за здійснювану в Україні через постійне представництво діяльність, оплату у вигляді продукції чи майна. У цьому випадку для визначення оподатковуваного прибутку використовуються договірні (контрактні) ціни, ціни основних організацій-експортерів або ціни, обчислені на базі світових цін на одну і ту ж або аналогічну продукцію чи майно [6].

6.5.3 Пільги щодо податку на прибуток (дохід)

Пільги щодо податку на прибуток (дохід) умовно можна поділити на чотири групи:

- 1) звільнення від сплати податку. При цьому можуть звільнитися від оподаткування як окремі суб'єкти, так і окремі види доходів;
- 2) звільнення від сплати податку на певний строк;
- 3) зменшення оподатковуваного прибутку (доходу);

4) зменшення розміру ставки податку.

Склад кожної з указаних груп залежить від того, на досягнення якої мети спрямована система пільг.

Пільги можуть установлюватися з метою стимулювання розвитку:

- науки й виробництва;
- технічної бази підприємств;
- окремих форм господарювання і виробництва окремих видів продукції;
- соціальної та культурної сфери;
- благодійної діяльності;
- соціального захисту деяких категорій працівників.

Стимулювання розвитку науки й виробництва здійснюється шляхом звільнення від оподаткування на певний строк, наприклад на п'ять років, доходів, одержуваних:

а) підприємством - власником патенту від використання винаходу у власному виробництві, а також від продажу на нього ліцензії в межах строку дії патенту;

б) підприємством від використання винаходу в результаті придбання ліцензії - з дати початку використання винаходу;

в) підприємством або новим виробництвом, створеним спеціально для виготовлення нової техніки з використанням запатентованого винаходу, - з дати введення підприємства або нового виробництва в експлуатацію.

Крім того, можна звільняти від оподаткування увесь або частину (наприклад, 50 %) прибутку, який спрямовується підприємством на проведення власними силами або науковими організаціями науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, підготовку й освоєння нових прогресивних та екологічно чистих технологій і видів продукції, здійснюваних за рахунок прибутку (доходу), що залишається в розпорядженні підприємства.

З метою розвитку технічної бази виробництва оподатковуваний дохід (прибуток) зменшується на суму прибутку, використаного на реконструкцію і модернізацію активної частини виробничих фондів, на нове будівництво, розширення, введення і освоєння нових потужностей з виробництва товарів (робіт, послуг). Але вказана пільга надається за умови повного використання на дані цілі амортизаційних відрахувань, що є в підприємства, а також залишків невикористаного прибутку минулих років.

Для розвитку соціальної та культурної сфери можуть установлюватися такі пільги, як зменшення оподаткованого доходу (прибутку) на:

а) суму затрат, здійснюваних за рахунок прибутку (доходу) відповідно до кошторисів затрат на утримання об'єктів охорони здоров'я, будинків для престарілих та інвалідів, дитячих дошкільних закладів, дитячих таборів відпочинку, закладів освіти, об'єктів культури й спорту,

житлового фонду та комунального господарства, що перебувають на їхньому балансі, а також затрат на дані цілі за пайової участі в утриманні вказаних об'єктів, що перебувають на балансі інших підприємств;

б) суму прибутку (доходу), перерахованого підприємствам, установам, організаціям культури, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, фізкультури й спорту та громадським організаціям інвалідів;

в) суму доходу закладів культури, фізичної культури й спорту, в тому числі прикладних видів, культурно-освітніх закладів, що спрямовується ними на будівництво й розвиток матеріально-технічної бази;

г) суму доходу підприємств громадських організацій і об'єднань (крім професійних спілок, молодіжних політичних організацій, політичних партій і рухів), релігійних організацій, що спрямовується ними на виконання статутної діяльності вказаних організацій і об'єднань, крім витрат на капіталовкладення (за винятком капіталовкладень, спрямованих на розвиток освіти, лікувальних закладів, закладів культури, фізкультури й спорту), утримання органів управління, матеріальне заохочення членів громадських організацій;

д) доходи підприємств громадського харчування, які перебувають на балансі промислових підприємств та обслуговують працівників цих підприємств.

Крім того, звільняються від оподаткування:

а) творчі спілки (письменників, художників, композиторів, театральних діячів, кінематографістів, журналістів, фотохудожників, архітекторів, майстрів народного мистецтва, дизайнерів), Всеукраїнська музична спілка, національно-культурні товариства, а також доходи належних їм підприємств від виконання робіт (виробленої продукції), передбачених статутною діяльністю спілок;

б) заклади культури й спорту, навчально-виховні заклади системи освіти, організації соціального обслуговування населення, діяльність яких частково фінансується з державного бюджету;

в) доходи, одержані від проведення заходів, що здійснюються за програмою міжнародних, міждержавних, всеукраїнських фестивалів, конкурсів, оглядів, які проводяться державними культурно-освітніми закладами і є економічно збитковими;

г) доходи видавництва, що здійснюють випуск літератури українською мовою та малотиражних видань мовами національних меншин, якщо ця література становить не менше 70 % загального обсягу їх виробництва.

Розвиток благодійної діяльності можна забезпечувати шляхом зменшення оподаткованого доходу (прибутку) на суму доходу (прибутку), перерахованого у благодійні фонди.

Зменшення оподаткованого доходу (прибутку) також можна застосовувати для стимулювання розвитку виробництва окремих видів продукції. Наприклад, зменшувати оподатковуваний прибуток можна на:

а) суму в розмірі 35 % доходу підприємств пенітенціарних закладів;

б) суму доходу, одержаного від виробництва медикаментів та сировини всіх видів походження для їх виготовлення, за умови збільшення обсягів виробництва порівняно з минулим роком;

в) суму прибутку (доходу), одержаного підприємствами від реалізації виготовлених ними протезно-ортопедичних виробів і спеціальних технічних пристосувань для інвалідів, тифлотехнічних засобів друкування та озвучування книг, журналів, підручників, іншої літератури для інвалідів через вади зору, а також виготовлення нестандартного обладнання, технологічної оснастки для навчально-виробничих підприємств товариства інвалідів;

г) суму доходу, використаного на проведення заходів щодо збільшення виробництва медичної апаратури;

д) суму доходу, одержаного підприємствами від реалізації продукції, виготовленої з використанням відходів виробництва, якщо їх частка в загальній вартості сировини та матеріалів, використаних на виробництво цієї продукції, становить не менше 75 %.

Для стимулювання розвитку окремих видів діяльності можна зменшувати розмір ставки податку. Наприклад, для малих підприємств зменшувати ставку податку на 75 % у перший рік і на 50 % - у другий рік діяльності. При цьому якщо кошти, звільнені від оподаткування, не спрямовуються на будівництво, оновлення та освоєння нової техніки, формування статутного фонду, то малі підприємства слід оподатковувати на загальних підставах.

На соціальний захист деяких категорій громадян спрямовані такі пільги, як звільнення від оподаткування:

а) установ навчально-виробничих підприємств та об'єднань громадських організацій інвалідів, де інваліди становлять більш як 50 % загальної чисельності працюючих;

б) лікувально-трудових майстерень, підсобних підприємств при психіатричних лікарнях і протитуберкульозних закладах, будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів; виховно-трудових колоній для неповнолітніх, лікувально-трудових профілакторіїв та сільськогосподарських підприємств, пенітенціарних закладів, що використовують працю інвалідів I і II груп диспансерного обліку, якщо їх чисельність становить не менше за 50% загальної чисельності осіб, які утримуються в цих закладах;

в) учнівських та студентських підприємств за умови, що чисельність учнів та студентів у загальній чисельності працюючих становить не менше 80 %, а також зменшення оподаткованого доходу (прибутку) на суму заробітної плати, виплаченої учням та студентам або працівникам-інвалідам, якщо на підприємстві створено учнівські та студентські цехи, бригади, дільниці й кількість студентів та учнів менша 80 % працюючих

або якщо підприємство використовує працю інвалідів, кількість яких становить не менше 50 % загальної чисельності працюючих.

Можуть застосовуватися також інші пільги, наприклад звільнення від оподаткування доходів від державних облігацій, а також доходів у вигляді процентів за кредитами, наданими уряду України, Національному банку України.

Склад пільг може уточнюватися й змінюватися постановами Кабінету Міністрів України. Це залежить від того, на досягнення якої мети спрямована система пільг на кожному конкретному етапі економічного розвитку.

Звільняються від сплати податку:

а) підприємства громадських організацій інвалідів, де інваліди становлять більше 50 % загальної чисельності працюючих в основному виробництві. Оподатковуваний дохід інших підприємств, які використовують працю інвалідів, зменшується на суму заробітної плати, сплаченої своїм працівникам-інвалідам;

б) підприємства з доходу, одержаного від виробництва сільськогосподарської продукції за винятком продукції квітково-декоративного рослинництва та звіроводства;

в) заклади освіти, культури й спорту, діяльність яких частково фінансується з державного бюджету;

г) доходи у вигляді процентів за кредитами, наданими іноземними юридичними особами уряду України, Національному банку України, а також дивіденди (проценти), одержані від державних облігацій та інших державних цінних паперів.

Оподатковуваний дохід зменшується на:

а) суму доходу, одержаного підприємствами від реалізації виготовлених ними протезно-ортопедичних виробів і спеціальних технічних пристосувань для інвалідів, тифлотехнічних засобів друкування та озвучування книг, журналів, підручників, іншої літератури для інвалідів через вади зору, а також виготовлення нестандартного обладнання, технологічної оснастки для навчально-виробничих підприємств товариства інвалідів;

б) суму доходу, одержаного від реалізації продукції, виготовленої лікувально-трудовими майстернями, підсобними підприємствами при психіатричних лікарнях і протитуберкульозних закладах, будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів, виховно-трудовими колоніями для неповнолітніх, лікувально-трудовими профілакторіями;

в) суму в розмірі 60 % доходу підприємств пенітенціарних закладів;

г) суму доходу, перерахованого будинкам-інтернатам для престарілих та інвалідів, школам-інтернатам, а також підприємствам, установам, організаціям культури, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізкультури й спорту, фізкультурно-спортивним

товариствам; дитячим громадським організаціям, але не більше за 2 % оподатковуваного доходу, який визначається у встановленому порядку.

Місцеві Ради народних депутатів можуть надавати окремим категоріям платників додаткові пільги щодо податку на доходи (прибуток), але в межах сум податку, що зараховуються до місцевих бюджетів.

6.5.4 Порядок обчислення і строки сплати

Обчислення податку на дохід (прибуток) за таким алгоритмом. Спочатку визначається розмір об'єкта оподаткування. Потім його сума розкладається на елементи, для яких встановлено різні ставки. Нарешті вираховуються ті суми, для яких передбачено пільги. Протягом кварталу всі платники, за винятком підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних юридичних осіб, провадять авансові внески податку до бюджету. Авансові платежі вносяться не пізніше 15 і 28 числа кожного місяця.

Згідно із законодавством розмір авансового платежу визначається як $\frac{1}{6}$ фактичної суми податку, сплаченої за відповідний період (квартал) попереднього року.

Приклад 1. Фактична сума податку на дохід, сплачена в I кварталі попереднього року, становить 500 млн. грн. Розмір авансових платежів, які необхідно вносити до бюджету 15, 28 числа кожного місяця, у I кварталі поточного року—83,3 млн. грн. ($500:6$).

Якщо платник вносить незначну суму податку, то за його заявою податковий орган за місцезнаходженням платника може встановити один строк сплати авансових платежів — не пізніше 20 числа кожного місяця в розмірі $\frac{1}{3}$ квартальної суми податку.

Приклад 2. Платник вносить авансові платежі податку з доходу один раз на місяць. Квартальна сума податку за фінансовим планом підприємства становить 150 млн. грн. Сума авансового платежу, яку необхідно сплачувати підприємством кожного місяця кварталу,— 50 млн. грн. ($150 : 3$).

Розмір авансових платежів може визначатися трьома способами.

По-перше, на підставі даних за відповідний період (квартал) попереднього року.

По-друге, на підставі даних про суми податку, фактично сплачені за попередній квартал. Такий підхід в умовах інфляції є доцільнішим. Він забезпечує менший розрив між сумами авансових платежів і фактичною сумою податку, належною до сплати в бюджет.

По-третє, на підставі прогнозних розрахунків фінансових результатів господарської діяльності на рік, але не менше розміру фактично нарахованого податку за попередній квартал.

У разі заниження платниками авансових платежів податковими органами застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу в розмірі суми заниженого платежу за кожний термін сплати.

Підприємства з іноземними інвестиціями сплачують авансові платежі щоквартально, не пізніше 15 числа останнього місяця кожного кварталу, а саме 15 березня, 15 червня, 15 вересня й 15 грудня, у розмірі 1/4 річної суми платежів. Авансова сума податку на поточний рік визначається підприємством з урахуванням річного фінансового плану. Обчислення податку на прибуток (дохід), фактично одержаний платником у минулому році, провадиться цими підприємствами не пізніше 15 березня року, що настає за звітним, на основі бухгалтерського звіту (балансу).

Після закінчення першого кварталу, півріччя, 9 місяців і року платник обчислює суму податку з фактично одержаного доходу (прибутку), який підлягає оподаткуванню. При цьому податок визначається за наростаючим підсумком із початку року. Виходячи з обчисленої суми податку на звітну дату й раніше нарахованих платежів, визначається сальдо розрахунків, тобто сума доплати чи переплати.

Доплата податку, що провадиться за квартальними розрахунками, вноситься у 5-денний строк із дати, встановленої для подання бухгалтерських звітів (балансів), а за річними розрахунками - у 10-денний строк з указаної дати. Платіжні доручення на перерахування до бюджету податку на дохід (прибуток), які виконуються в першочерговому порядку, здаються платниками в установу банку до настання строку платежу. Зайві суми податку, внесені до бюджету, зараховуються в рахунок наступних платежів.

З метою усунення подвійного оподаткування суми податків на прибуток або доходи, одержані за межами території України, її континентального шельфу та виключної морської економічної зони, сплачені підприємствами, об'єднаннями та організаціями за кордоном відповідно до законодавства іноземних держав, зараховуються при сплаті ними податку на прибуток (з доходів) в Україні.

Але розмір зарахованих сум не може перевищувати суми податку на прибуток (з доходів), що підлягає сплаті в Україні стосовно доходу, одержаного за кордоном.

Якщо підприємство України, що отримує доходи від діяльності за кордоном, є платником податку на виручку в іноземній валюті, то на всю суму податку на прибуток (дохід), сплачену за кордоном, надається залік за рахунок податку на дохід, вирахований з оподатковуваного доходу, одержаного в Україні.

У випадках, коли сума податку на прибуток (дохід), сплачена за кордоном, перевищує податок на виручку з іноземній валюті, то на суму перевищення (перерахованого в національну грошову одиницю України за курсом Національного банку України) зменшується дохід спільного підприємства, який залишається у його розпорядженні.

Податкова декларація й розрахунки сум податку складаються за формами, затвердженими Головною державною податковою інспекцією України. Разом із бухгалтерськими звітами й балансами вони подаються в податкову інспекцію за місцем свого знаходження для перевірки в порядку та строки, встановлені законодавством.

Якщо підприємство має право на пільги, то воно зобов'язане подати в податкову інспекцію відповідні документи.

Підприємства споживчої кооперації, кооперативи, громадські організації та об'єднання, колгоспи, включаючи рибальські, радгоспи та інші сільськогосподарські підприємства визначають податок щоквартально нарастаючим підсумком із початку року із зарахуванням сум податку, обчисленого за попередні квартали, без сплати авансових платежів.

В аналогічному порядку сплачують податок підприємства, які одержують доходи від посередницької діяльності, та приватні підприємства.

Обчислення податку на доходи (включаючи доходи від оренди та інших видів використання) від казино, відеопоказу (незалежно від способу показу), прокату відео- й аудіокaset і запису на них, гральних автоматів з грошовим виграшем провадиться щомісячно нарастаючим підсумком з початку року, а від масових концертно-видовищних заходів - з кожного окремо взятого заходу, в тому числі із заходу, який триває протягом певного періоду без сплати авансових платежів. Платники податку подають державним податковим інспекціям розрахунок податку на доходи не пізніше 15 числа місяця, наступного за звітним, а із концертно-видовищних заходів - не пізніше 15 днів із дати їх закінчення.

Підприємства з іноземними інвестиціями подають у податкову інспекцію бухгалтерський звіт та баланс, податкову декларацію, розрахунок податку на доходи й документи, які підтверджують право на користування пільгами, не пізніше 15 березня року, що настає за звітним.

Іноземний учасник спільного підприємства, включаючи банки й страхові організації, який відповідно до міжнародної угоди України має право на повне або часткове звільнення від оподаткування доходу, що належить йому в порядку розподілу доходу, подає заяву про зниження або скасування податку.

Певні особливості має порядок обчислення й сплати податку на прибуток (дохід) іноземними юридичними особами, які здійснюють діяльність в Україні через постійне представництво. Податок на прибуток (дохід) іноземних юридичних осіб обчислюється щорічно податковим органом за місцезнаходженням постійного представництва. Сума податку визначається, виходячи з величини оподатковуваного прибутку (доходу) і ставки податку на основі звіту про діяльність в Україні та декларації про доходи. Достовірність декларації повинна бути підтверджена аудиторською організацією, що одержала в установленому порядку ліцензію на право заняття аудиторською діяльністю. Ці документи

подаються у податкову інспекцію не пізніше 15 квітня року, що настає за звітним, за формою, встановленою Головною державною податковою інспекцією.

При припиненні діяльності до закінчення календарного року зазначені документи повинні бути подані протягом місяця з дня її припинення.

На суму обчисленого податку платнику видається платіжне повідомлення. У ньому вказуються строки, в які належить сплатити податок до бюджету.

Підприємства з іноземними інвестиціями та іноземні юридичні особи сплачують податок на прибуток (дохід) у безготівковому порядку в грошовій одиниці України.

Відповідно до податкового законодавства платники податків, які не подали у встановлений строк за затвердженими формами бухгалтерський звіт, баланс, декларацію про доходи й розрахунок податку за відповідний період, сплачують 110% суми податку. Після подання названих документів проводиться перерахунок податку, виходячи з фактично одержаного доходу та інших об'єктів оподаткування. Крім того, на службових осіб, вишних у неподанні, несвоєчасному поданні або поданні за невстановленою формою бухгалтерських звітів, балансів, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків до бюджету, податковими органами накладається адміністративний штраф у розмірі середньомісячної заробітної плати, а за одні і ті ж дії, вчинені повторно протягом року після накладання адміністративного штрафу, - в розмірі двох середньомісячних заробітних плат.

6.5.5 Надання податкового кредиту

Податковий кредит — це термінова відстрочка сплати податку, який належить внести підприємствам до бюджету в календарному році.

Надання податкового кредиту відіграє певну роль у забезпеченні регулюючої функції податку на доходи. Відстрочка сплати податку дає можливість підприємствам спрямовувати тимчасово звільнені кошти на розвиток виробництва. Ефективність функціонування податкового кредиту залежить від того, на які цілі й за яких умов він надається.

Згідно з чинним законодавством податковий кредит надається в таких випадках:

- 1) якщо сума податку на доходи, обчисленого за звітний період, перевищує 50 % суми доходу, який спрямовується до фонду нагромадження, за умови, що підприємство реалізує вироблену продукцію (роботи, послуги) за регульованими цінами в обсязі, що перевищує 70 % усього обсягу реалізації продукції (робіт, послуг);

2) при організації виробництва промислових товарів народного споживання, продуктів харчування, дитячого одягу та взуття, дитячого харчування, медикаментів і медичного обладнання, інвалідної техніки, культурно-побутового та виробничого призначення, будівельних матеріалів, якщо випуск цієї продукції є непрофільним для підприємства;

3) якщо малі підприємства придбали й експлуатують обладнання, що повністю використовується для науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, виконуваних силами самого малого підприємства (в тому числі для реалізації цих робіт), і для захисту природного середовища від забруднення.

Кабінет Міністрів України має право надавати податковий кредит на інші цілі й на інших умовах, ніж це вказано вище, за рахунок сум податку, що зараховуються до державного бюджету, якщо кошти від зменшення податку спрямовуються на фінансування загальнодержавних потреб.

Щоб скористатися правом на одержання податкового кредиту, підприємству необхідно укласти угоду з податковим органом, у якому воно зареєстроване, за формою, встановленою для укладання кредитних угод із комерційними банками. У кредитній угоді обумовлюються:

- строк початку погашення податкового кредиту;
- період погашення;
- розмір процентів на суму наданого податкового кредиту;
- інші умови.

Відповідно до чинного законодавства строк початку погашення податкового кредиту встановлено не пізніше як через два роки після надання кредиту, а розмір процента - не менший за процент інфляції, визначений на період кредитної угоди відповідним органом, і не менший від офіційного індексу інфляції.

Період погашення встановлено не менше 5 років, але за умов, що на інше не погоджується платник.

Інші умови надання податкового кредиту не повинні обмежувати права кредитора, передбачені законодавством, і зменшувати поточні надходження податків до державного бюджету.

Податковий кредит надається платникові із сум авансових платежів, що нараховуються у встановленому порядку, і виплачується протягом року.

Згідно із законодавством сума податкового кредиту не може зменшувати суму авансового платежу більше як на 50 % і перевищувати 50 % річного податку незалежно від того, в якій послідовності та пропорції використовується податковий кредит платником.

Якщо підприємство порушує кредитну угоду, вся сума податкового кредиту стягується податковим органом за рішенням суду або арбітражного суду[8].

6.6 Непряме оподаткування та його реформування

Непряме оподаткування з точки зору вирішення фіскальних завдань завжди ефективніше за пряме. Серед непрямих податків найбільш поширені – податок на додану вартість (ПДВ), акциз та мито.

Джерелом для нарахування ПДВ не є сама додана вартість – податок не повинен її зменшувати. ПДВ нараховується понад калькуляційну ціну реалізації і приєднується до неї виключно для того, щоб цей податок був сплачений не виробником, а кінцевим споживачем. Через офіційно зареєстрованого платника ПДВ, тобто того хто товар продає, суми цього податку надходять до державного бюджету транзитом. Якщо розуміти буквально, то ПДВ – це податок на додану вартість, створену на даному конкретному етапі руху товару, в результаті чого відбувається ліквідація кумулятивного (каскадного) ефекту оподаткування.

Історія ПДВ почалася в 1870 році, коли показник «додана вартість» був використаний в статистичних цілях.

Вперше ідея використати цей показник з метою оподаткування була запропонована в 1919 році Вільгельмом фон Сімменсом. Але практична необхідність запровадження ПДВ виникла в зв'язку з процесом економічної інтеграції в Європі, формуванні Європейського Союзу.

Друга причина пов'язувалась з необхідністю розширення податкової бази і значними масштабами відходу від прямих податків.

Третя причина лежала у психологічній площині: непрямі податки приховані в ціні. В умовах вільного ціноутворення і в умовах інфляції розрахунок ускладнений.

ПДВ створив французький економіст М. Лоре, який у 1954 році дав розписані схеми дії податку, що замінює податок з обороту. ПДВ спочатку був випробуваний експериментом з 1955 року в республіці Кот-д'Івуар. З 1958 року його запровадили у Франції і ФРГ.

На території України в 1930/31р.р. була проведена податкова реформа, коли був запроваджений податок з обороту, що замінив 53 платежі. Він проіснував до 1992 року (61 рік). Податок з обороту фіксувався в ціні високорентабельних товарів в твердих нормах і повністю поступав в держбюджет із реалізацією товару. Ставки податку з обороту подані у таблиці 6.1.

Таблиця 6.1 – Ставки податку з обороту

Рік	Ставка податку %
1940	58,7
1950	55,8
1970	31,5
1975	30,4
1980	31,1

З 01.01.1992 року був запроваджений ПДВ.

Причини зміни суті податку:

- 1) аналогічний податок запроваджений в Росії (01.01.1992р.);
- 2) орієнтування на податкову систему Європи;
- 3) постійне джерело надходжень до бюджету.

Основні недоліки запровадження ПДВ на Україні пов'язані з відсутністю світового досвіду, який свідчить про те, що ПДВ доцільно вводити в період зростання споживацького ринку, через заміну прямих податків.

ПДВ в Україні був впроваджений в період спаду і за великою ставкою 28% на фоні відновлення інших прямих податків. Результат цієї ситуації – переміщення основної маси податкового навантаження підприємства із системи обігу в виробництво.

Платниками податку є всі юридичні й фізичні особи, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України.

В Україні встановлена єдина ставка ПДВ. Вона має два вираження: 20% - включення в ціни товарів, робіт та послуг; 16,667% - визначення суми ПДВ в реалізації товарів, робіт, та послуг за цінами, що включають ПДВ. Крім того, для окремих випадків передбачена так звана нульова ставка.

Включення ПДВ у ціни проводиться за такою формолою (С-собівартість, П- прибуток, АЗ- акцизний збір):

$$ПДВ = (C + П + АЗ) \cdot 20 / 100.$$

Порядок обчислення і сплати податку на додану вартість: ПДВ, що належить до сплати, обчислюється як різниця між податковим зобов'язанням (сумою ПДВ з реалізації товарів, робіт, послуг) і податковим кредитом (сумою ПДВ в придбаних матеріальних ресурсах, енергії, оплачених послугах тощо).

ПДВ сплачується до бюджету місячними і квартальними платежами залежно від річного обсягу оподатковуваних операцій.

Акцизний збір є видом специфічних акцизів, що встановлюються за індивідуальними ставками для кожного товару.

Мито є непрямим податком, що стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон країни.

Визначення оптимальної податкової стратегії – найважливіше питання в непрямому оподаткуванні. Протягом 16 років незалежності України податкова політика носила переважно фінансовий характер, тобто на перше місце ставилося питання наповнення бюджету. Але сьогодні для вирішення стратегічних питань (вступ до Євросоюзу) необхідно розширювати завдання податкової політики. У Конституції України сказано, що Україна соціально спрямована держава, тобто при здійсненні податкового регулювання необхідно враховувати як фактор соціальної

спрямованості, так і фактор ефективності змін податкового законодавства. Після проведення змін у сфері оподаткування доходів як фізичних, так і юридичних осіб виникають питання щодо можливостей впливу важелів податкового регулювання на параметри соціально-економічного розвитку за рахунок змін ставок непрямих податків. Одним із способів у цьому напрямі було б введення диференційованих ставок податку на додану вартість, за умови їхнього зменшення на товари поширеного попиту, країни Євросоюзу застосовують цю практику.

Оподаткування промислово розвинених країн світу пройшло тривалий і складний шлях. Податки зі знаряддя фіскальної політики, що прагнула до наповнення скарбниці, перетворилися в ефективний інструмент регулювання ринкової економіки. Уже з початку ХХ століття податки (що виступали у вигляді внесків на соціальне страхування) стали серйозно коректувати дію ринкового механізму, забезпечуючи більш справедливий, з погляду трудящих, розподіл національного доходу.

На основі аналізу існуючих тенденцій світової економіки помітне суттєве зменшення оподаткування доходів підприємств (корпоративний податок) в останнє десятиріччя в цілому ряді економічно розвинених країн. Однак таке зниження не відбилося на загальній сумі податкових надходжень у бюджети зазначених країн, навпаки, їхня питома вага у ВВП навіть виросла. Це відбулося тому, що зниження податкових ставок на прибуток призвело до розширення податкової бази.

На території України залишається до кінця невизначеним питання реформування податкової системи, тому важливим є аналіз зарубіжного досвіду в сфері непрямого оподаткування.

Загальну тенденцію у формуванні системи оподаткування в промислово розвинених країнах можна виразити приблизно так: у раціональному оподаткуванні потрібно уникати методів і форм, які заважають нагромадженню багатства всіма учасниками відтворювального процесу. Зрозуміло, у кожній окремій країні ця система формується під впливом специфічних, конкретно-історичних умов (економіко-географічних, політичних, релігійних), які визначають її довгостроковий розвиток. Тому податкові системи різних країн, навіть у межах західноєвропейського регіону, відрізняються між собою, хоча прискорений розвиток інтеграційних процесів привів до деякого зближення податкового законодавства в країнах Європейського Співтовариства. У цих країнах склалася багаторівнева система стягування податків. У країнах із федеративним устроєм вона трирівнева, а в державах з унітарним устроєм – дворівнева. Податки тут поділяються на загальнодержавні і місцеві. У федеративних державах до них додаються регіональні податки окремих земель, областей, автономних утворень.

Податок на додану вартість включений до складу податкових систем більшості країн світу. Вперше ПДВ був введений у Франції в 1958 р., зараз його збирають 135 країн світу [14]. З розвинених країн ПДВ відсутній у

США, де замість нього діє податок з продажу за ставкою від 2 % до 11 %. Надходження від ПДВ дорівнюють приблизно 27 % податкових надходжень і в середньому складають понад 5 % ВВП (проте діапазон частки надходжень ПДВ у ВВП серед країн дуже широкий – від 1 до 10 %). У деяких державах використовуються підвищені ставки ПДВ на предмети розкоші. Крім того, окремі країни застосовують декілька ставок оподаткування. Згідно з рішенням ЄС, підвищені ставки в країнах-членах цієї організації не допускаються. Щодо знижених ставок, то вони можуть застосовуватись, але не більше однієї-двох і не нижче 5 %. Стандартну ставку ПДВ рекомендується встановлювати на рівні, не нижче 15 % [6].

Розглянемо ставки податку на додану вартість у країнах Євросоюзу (табл. 6.2) та в інших країнах світу (табл. 6.3).

Якщо характеризувати загальний стан, то можна сказати, що з двадцяти п'яти перерахованих країн лише дві країни застосовують тільки одну ставку – Данія і Словачія, всі інші мають як основну, так і занижену ставку ПДВ. Вісім країн має лише одну занижену ставку, а інші дві і більше. Це в першу чергу характеризує проведення соціальної політики держав, захист малозабезпечених верств населення, адже занижені ставки застосовують найчастіше на товари першої необхідності. Найвища ставка ПДВ 25 % застосовується в Данії та Швеції, а найнижча – в Люксембурзі та Кіпрі. Середня ставка у всіх країнах становитиме 19,4 %, це на 0,6 % нижче від ставки, що застосовує Україна, але необхідно враховувати, що в Україні не використовують диференційовану ставку ПДВ, і податок стягується з усіх видів товарів, робіт послуг, а це говорить про більше податкове навантаження на суб'єктів господарювання. Аналізуючи стан оподаткування в інших країнах світу (табл. 6.3) зазначимо, що з тридцяти восьми країн світу найвищу стандартну ставку (25 %) має Норвегія, а найнижчу – Сінгапур, Малайзія і Японія (5 %).

Середня ставка становить 14,7 %, при цьому двадцять країн використовують лише одну ставку, всі інші мають знижені ставки на товари поширеного попиту. Виходячи з цього можна сказати, що ставка в Україні на 5,3% більша, ніж у країнах світу, за розміром перебуває на п'ятому місці серед перерахованих країн, після Норвегії, Ісландії, Хорватії, Аргентини. Середня частка надходжень ПДВ до бюджету в сумі податкових надходжень становить 26,0 %, якщо порівняти цей показник із показником в Україні, то можна зазначити, що він майже рівний, у ВВП надходження становлять 6,7%, в Україні цей показник за 2005 рік – лише 3,8 %.

Звідси напрашується висновок, що необхідно або зменшувати ставку ПДВ, або вводити більшу сітку диференціації ставки, оскільки порівняно з іншими країнами податкове навантаження ПДВ в Україні значне.

Податок на додану вартість є однією зі складових податкової системи, тому характеризуючи його необхідно враховувати і податкове навантаження від інших податків. Розглянемо ставки із основних податків,

а саме: податку на прибуток підприємств, індивідуального прибуткового податку та відрахування на соціальне страхування (багато з учених вважає це оподаткуванням фонду оплати праці) (табл. 6.4). Аналізуючи загальний стан оподаткування прибутковим податком у запропонованих країнах

Таблиця 6.2 – Характеристика податку на додану вартість в країнах Євросоюзу

Пом ер з/п	Країна	Ставки		Частка надходжень ПДВ до бюджету, %	
		стандартна ставка, %	інші, %	у сумі податкових надходжень	у ВВП
1.	Австрія	20	12; 10	19,1	8,5
2.	Бельгія	21	12; 6	15,1	6,9
3.	Кіпр	15	5	28,4	4,8
4.	Чехія	19	5	18,7	7,0
5.	Данія	25	—	19,2	9,7
6.	Естонія	18	5	23,4	8,5
7.	Фінляндія	22	17; 8	18,1	8,4
8.	Франція	19,6	5,5; 2,1	17,0	7,8
9.	Німеччина	16 (2007 – 19)	7	18,3	6,9
10.	Греція	19	8; 4	22,3	7,5
11.	Угорщина	20	15; 5	22,0	8,1
12.	Ірландія	21	13,5; 4,8; 0	22,2	7,2
13.	Італія	20	10; 6; 4	12,5	5,4
14.	Латвія	18	5	32,1	8,6
15.	Литва	18	9; 5	26,8	8,2
16.	Люксембург	15	12; 9; 6; 3	13,8	5,8
17.	Мальта	18	5	17,5	4,8
18.	Нідерланди	19	6	16,7	16,9
19.	Португалія	21	12; 5	23,3	8,0
20.	Польща	22	7; 3	20,8	7,9
21.	Словаків	19	—	21,5	7,2
22.	Словенія	20	8,5	25,6	10,1
23.	Іспанія	16	7; 4	17,6	6,2
24.	Швеція	25	12; 6	13,9	7,2
25.	Великобританія	17,5	5; 0	18,7	6,8

можна сказати, що тільки в трьох країнах світу з сімнадцяти діє одна ставка (Естонія, Люксембург, Ірландія) в інших використовується шкала. Тобто більшість країн світу, застосовуючи прогресивну шкалу, дотримуються соціальної мотивації при оподаткуванні фізичних осіб. Крім того, є країни, в яких до прибуткового податку додаються так звані „податки солідарності” (аналіз в табл. 6.3 подано з урахуванням „податків солідарності”).

Таблиця 6.3 - Характеристика податку на додану вартість в інших країнах світу

Країна		Ставки		Частка надходжень ПДВ до бюджету, %	
		стандартна ставка, %	інші, %	у сумі податкових надходжень	у ВВП
1.	Аргентина	21	10,5; 0	51,4	6,2
2.	Австралія	10	—	—	—
3.	Боснія та Герцеговина	17	—	—	—
4.	Болгарія	20	—	27,8	8,6
5.	Канада	6; 14	4,5	6,9	2,6
6.	Чилі	19	—	45,0	8,5
7.	Народна Республіка Китай	17	6; 3	27,9	3,9
8.	Колумбія	16	—	28,1	4,9
9.	Хорватія	22	0	34,8	14,1
10.	Домініканська Республіка	6	12; 0	20,9	3,1
11.	Еквадор	12	—	41,6	4,4
12.	Сальвадор	13	—	51,6	53
13.	Ісландія	24,5	14	27,9	9,9
14.	Індія	12,5	4; 1; 0	—	—
15.	Ізраїль	15,5	—	34,9	10,6
16.	Японія	5	—	9,4	2,6
17.	Казахстан	15	—	27,6	4,4
18.	Кенія	16	—	25,9	5,5
19.	Македонська Республіка	19	—	—	—
20.	Малайзія	5	—	—	—
21.	Мексика	15	10; 0	19,7	3,2
22.	Нова Зеландія	12,5	—	25,9	4,2
23.	Норвегія	25	13; 8	21,3	8,9
24.	Парагвай	10	5	39,0	4,5
25.	Перу	19	—	53,2	6,3
26.	Філіппіни	12	—	22,1	3,0
27.	Румунія	19	9	16,1	1,9
28.	Росія	18	10; 0	36,0	4,8
29.	Сербія	18	8; 0	—	—
30.	Сінгапур	5	—	8,4	1,2
31.	Південно-Африканська Республіка	14	7; 4	24,0	5,9
32.	Республіка Корея	10	—	19,2	4,6
33.	Шрі-Ланка	15	—	22,5	3,4
34.	Швейцарія	7,6	3,6; 2,4	11,0	3,9
35.	Таїланд	7	—	20,8	2,8
36.	Туреччина	18	8; 1	20,3	6,5
37.	Венесуела	14	8	25,0	3,2
38.	Україна	20	0	26,4	3,8

Податки солідарності – це податки вирівнювання. Вони мають як регіональний (у Німеччині – 5,5 %, Італії – 4 %), так і соціальний характер (Франція – особи, які мають річний дохід більше ніж 730 тис. євро додатково сплачують 1,5–1,8 %).

Також у деяких країнах, наприклад у Бельгії, до індивідуального прибуткового податку додається 9,5 %, що перераховуються до місцевого бюджету. У Фінляндії до індивідуального податку додається 15–19,75 %, що перераховуються до місцевого бюджету та 1,2–2 % церковного податку (при проведенні аналізу ці платежі не враховувалися). Якщо аналізувати середню ставку по країнах, то вона має розмір від 19,4–40,3 %. Це значно перевищує ставку в Україні.

У більшості країн світу ставки корпоративного податку залежать від отриманих доходів, наприклад в Австрії мінімальний податок 1 750 € сплачується суб'єктами підприємницької діяльності (фізичними особами) та 3 500 € для корпоративного сектора. У Бельгії, крім основної ставки, з 2004 року запроваджено спеціальну шкалу, річний дохід до 25 000 € оподатковується за ставкою 24,98 %, з 25 001–90 000 € – 31,93 %, від 90 001–322 500 € – 35,54 %. У Франції річний дохід до 7 630 тис. € оподатковується за ставкою 15 %, у Нідерландах річний дохід до 22 689 € оподатковується за ставкою 29 %.

Особливу увагу необхідно приділити оподаткуванню корпоративним податком у Великобританії, ставка якого розподілена за шкалою, але не монотонно: дохід більше ніж 1,5 млн. фунтів стерлінгів оподатковується за ставкою 30 %, від 300 тис. – 1,5 млн. – за ставкою 32,75 %, до 300 тис. (малі компанії) – 19 %, від 10 тис. – 50 тис. – 23,75 %, до 10 тис. – 0 %. Так уряд зацікавлює суб'єктів господарювання збільшувати свої доходи та ставки мають вид „сходинок”. Тому для аналізу використовується стандартна максимальна ставка корпоративного податку. Аналізуючи корпоративний податок у Європейських країнах зазначимо, що середня ставка становить 27,8 %, це не набагато більше ніж в Україні – лише на 2,8 %.

Якщо говорити про відрахування на соціальне страхування, то звертає на себе увагу розмежування в Бельгії на службовців та робітників. Так, з фонду оплати праці „білих” комірців сплачується 33–35 %, а „голубих” – 54 %. У різних країнах під цю категорію підпадають різні типи відрахувань.

Наприклад, до соціальних відрахувань у Франції відносять страхування на випадок втрати працездатності, пенсійні відрахування, відрахування від нещасних випадків, відрахування на випадок безробіття, удовинний і родинний платежі, допомога з житлом. Середній показник становить з роботодавців 23,8–25,4 %, з працівників 10,5–10,6 %, загальна ставка 34,3–36 %. В Україні ці показники значно вищі: роботодавці та працівники сплачують у середньому 41 %, а це на 5–6,7 % більше.

Таблиця 6.4 - Ставки основних податків у країнах Євросоюзу

Країни	Основна ставка ПДВ, %	Прибутковий податок (податок з доходів фізичних осіб), %	Корпоративний податок (податок на прибуток підприємств), %	Відрахування на соціальне страхування	
				роботодавці (ФОП), %	працівники (з/п), %
Австрія	20	21–50	34	25	17
Бельгія	21	25–50	33,99	33–54	13,07
Кіпр	15	20–30	10	—	—
Чехія	19	15–32	31	35,25	13,5
Естонія	18	26	26	33	—
Фінляндія	22	12,5–35,5	29	2,9–6,1	—
Франція	19,6	7,05–49,58	33,3	32,55	12,85
Німеччина	16 (2007–19)	6–42	25	2,3	2,3
Угорщина	20	20–40	18	34	12,5
Ірландія	21	20	12,5	6	10,75
Італія	20	23–45	34	40	8–10
Люксембург	15	38	22	13	11
Нідерланди	19	32,9–52	34,5	25	—
Португалія	21	14–40	33	23,75	11
Іспанія	16	9,06–39,6	35	30,8	6,4
Швеція	25	31–56	28	32,82	7
Великобританія	17,5	10–40	32,75	12,2	11
Середній показник	19,3	19,4–40,3	27,8	23,8–25,4	10,5–10,6

Аналізуючи ставки податків в інших країнах необхідно сказати, що в Японії використовується регресивна ставка із сплати прибуткового податку, її розмір становить від 40–5 %. Держава заохочує громадян збільшувати доходи, тим самим підвищує їхній добробут, з одного боку, з іншого – держава намагається легалізувати прибутковий податок. Існує особливість справляння соціальних платежів у Канаді – щомісячний внесок роботодавця і найманого працівника у власний пенсійний фонд повинен складати 1 800 \$ у місяць. До того ж роботодавець сплачує в 1,4 раза більше ніж робітник. За допомогою цих надходжень держави наповнюють свої бюджети.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що податкове регулювання в Україні використовує тільки обмежену кількість засобів державного регулювання, які прийняті в інших країнах світу, тому вважаємо, що необхідно більше використовувати світовий досвід, особливо

тих країн, які продемонстрували високі темпи росту в останні роки. Рівень оподаткування повинен враховувати рівень економічного розвитку, який вимірюється як ВВП на душу населення.

Порівняно з іншими країнами звертає на себе увагу значний рівень оподаткування фонду оплати праці (соціальні платежі) у нашій країні. Крім того, у більшості країн ці платежі розподіляються між роботодавцями та найманими працівниками, тоді як в Україні тільки незначна частка цих платежів сплачується за рахунок працівника. Звичайно, ці витрати в усіх країнах зменшують базу корпоративного податку, але більша їхня частка здійснюється за рахунок роботодавця.

Введення диференційної шкали ПДВ (зменшення ставок на товари поширеного попиту) давно вже стало актуальним завданням для України. Витрати на товари поширеного попиту складають значну частку в бюджеті малозабезпечених верств населення. Немає сумніву, що такий крок призведе до підвищення добробуту більшості членів суспільства.

Також звертає на себе увагу надзвичайно мала частка місцевих податків від загальної кількості для нашої країни. Під місцевими маються на увазі податки, що реально контролюються місцевими органами влади, за кордоном надходження від непрямого оподаткування перерозподіляються між різними рівнями. Таке становище є наслідком існування тоталітарної економіки, в якій усі питання вирішувалися у центральному порядку. Таке становище не дозволяє ефективно функціонувати органам місцевого самоврядування, які не в змозі самостійно забезпечити місцеві общини фінансовими ресурсами і тому не мають можливості реалізовувати свої плани. Лише Дніпропетровська область і місто Київ не отримують дотацій із державного бюджету.

Податкове регулювання є надзвичайно ефективним засобом реалізації пріоритетів національного розвитку, якщо вони правильно встановлені. Податкова система України несе сліди існування тоталітарної системи, наслідком чого є надмірна централізація фінансової системи.

Податкова система – це єдина, взаємопов'язана система, в якій зміна одних податкових ставок неминуче приведе до зміни в усій податковій системі. Податковий кодекс повинен враховувати ці зміни як на бюджет України, так і на всі сфери економічного та соціального життя країни, щоб у майбутньому уникнути введення нескінченних поправок. Оскільки це звіт податкового законодавства, який визначає податкову політику на довготривалому періоді, необхідно визначити базисні принципи його побудови.

6.7 Контроль податкових інспекцій за розрахунками з бюджетом

Попередня (камеральна) перевірка підприємств, об'єднань та організацій з питань дотримання ними податкового законодавства,

правильності обчислення, повноти й своєчасності сплати до бюджету податку на прибуток (дохід) здійснюється безпосередньо в податковій інспекції в присутності головного бухгалтера, який здає звіт. Перевірки підлягають такі питання:

- 1) повнота і своєчасність подання звіту й розрахунку податку на прибуток (дохід);
- 2) наявність у поданих документах усіх необхідних реквізитів;
- 3) узгодженість звітних даних;
- 4) послідовність даних у формах звітності;
- 5) відповідність даних, що використовуються для складання розрахунків податку на прибуток (дохід), даним, відображеним у звітності;
- 6) правильність складання розрахунку податку, визначення сум і строків сплати або повернення з бюджету належних сум.

При перевірці повноти і своєчасності подання звіту й розрахунку податку на прибуток (дохід) необхідно впевнитися, що подано всі передбачені законодавством бухгалтерські документи за встановленими формами й у встановлений строк. На кожному документі повинні бути назва підприємства (організації), його адреса, підписи керівника й головного бухгалтера, кругла печатка і штамп.

Узгодженість звітних даних перевіряється шляхом порівняння однойменних даних у різних формах звітності. При перевірці послідовності звітних даних зіставляються показники на кінець попереднього звітного періоду й на початок нинішнього. Якщо вони збігаються, то послідовність звіту дотримується.

При виявленні порушень за пунктами 1 - 4 звіт може бути не прийнятий податковим інспектором і повернений бухгалтеру на доопрацювання.

Перевіряючи правильність складання розрахунку податку на прибуток (дохід), необхідно звернути увагу на те, щоб дані, відображені в розрахунку, збігалися з відповідними даними, відображеними в декларації.

Документальна перевірка бухгалтерських звітів і балансів - це другий етап контролю податкових органів за правильністю обчислення і внесення до бюджету податку на прибуток (доходи). Вона здійснюється у відповідності з річними планами контрольно-економічної роботи податкових інспекцій і кварталними графіками перевірок, які даються на кожну ділянку роботи. У плани й графіки перевірок насамперед включаються підприємства, об'єднання та організації, які отримують значні суми прибутків або допускають грубі порушення у веденні бухгалтерського обліку й податкового законодавства. Такі перевірки можуть провадитися, як тільки виникає необхідність, але не рідше одного разу на 2 роки.

Для проведення перевірки податковий інспектор повинен мати при собі розпорядження податкової інспекції, в якому вказуються назва й адреса підприємства, що підлягає перевірці, і програму перевірки,

затверджену начальником податкової інспекції. Програма складається, виходячи з головної мети перевірки, яка полягає у виявленні достовірності визначення прибутку (доходу), правильності обчислення податку й виконання зобов'язань перед бюджетом, оцінці стану звітної дисципліни та ведення бухгалтерського обліку. У зв'язку з цим перевіріці підлягають такі питання:

- 1) достовірність обліку затрат на виробництво й витрат обігу, а саме:
 - а) правильність визначення вартості сировини, основних матеріалів, палива й запчастин, списаних на виробництво у звітному періоді;
 - б) дотримання порядку списування на виробництво вартості малоцінних і швидкозношуваних предметів, переданих в експлуатацію;
 - в) правильність нарахування амортизації;
 - г) правильність віднесення на виробництво витрат на рекламу, орендну плату, затрат на виплату процентів за кредитами;
 - д) правильність ведення обліку загальногосподарських і загальновиробничих витрат та їх розподілу між різними видами діяльності (на основне виробництво, житлово-комунальне господарство, незавершене виробництво).
- 2) правильність відображення у звітності даних про фактичну реалізацію готової продукції.

3) достовірність фінансових результатів.

Протягом всієї історії розвитку людства жодна держава не змогла існувати без податків. Не зможе і Україна, особливо без такого податку, як податок на прибуток підприємств. Але, на жаль, регулюючій функції цього податку як інструменту регулювання розвитку виробництва надається другорядне значення. Для нашої держави податок на прибуток підприємств — це насамперед важливе джерело наповнення бюджету. І справді, податок на прибуток впевнено тримає друге місце за сумами зборів після податку на додану вартість. Але Уряд не стоїть на місці і хоче збільшити надходження від цього податку насамперед за рахунок збільшення бази оподаткування.

Удосконалення системи оподаткування в Україні повинно здійснюватися у двох напрямках. По-перше, шляхом створення стимулюючої моделі оподаткування підприємницьких структур. По-друге, через посилення соціального спрямування системи оподаткування у цілому.

Реальні кроки назустріч підприємництву повинні бути зроблені насамперед за рахунок удосконалення оподаткування прибутку підприємств.

Щодо цього слід створити сприятливі умови для самофінансування інвестицій, найважливішими з яких є:

- право вибору методу амортизації,
- можливість прискореної амортизації,

- збільшення норм амортизаційних відрахувань (наприклад, у Німеччині вони у середньому вдвічі більші, ніж в Україні),

- спрощення порядку нарахування амортизаційних відрахувань (ідеється про надання дозволу підприємницьким структурам нараховувати амортизацію з початку податкових періодів).

Варто надати право підприємствам зараховувати поточні збитки до минулих звітних періодів з виплатою раніше сплаченого податку на прибуток підприємств.

Слід збільшити податковий період із кварталу до одного року з тим, щоб надати можливість суб'єктам підприємництва більше уваги приділяти питанням господарської діяльності, а не щоквартальним перерахункам та, як наслідок, оформленню чисельних фінансових документів.

Необхідно розвинути та застосувати такі пропозиції:

- вивільнити від оподаткування ту частину прибутку, яка інвестується у виробництво, а також прибутку від приросту обсягів експортної продукції,

- визначити напрями розвитку системи оподаткування – пряме чи непряме оподаткування повинно бути розвинуто, визначити переваги та недоліки прямого та непрямого оподаткування.

Одною із актуальних проблем є необхідність цілісної податкової системи і законодавства, яке її регулює. Нормативні акти, які визначають податкові надходження, часто протирічать один одному. Складається враження, що про цілісність податкової системи в Україні не може бути мови, не кажучи вже про яку-небудь прив'язку до механізму кредитування і бюджетного регулювання. Вдосконалення податкової системи обмежується зміною лише окремих її елементів (розмір ставок, строки, пільг, об'єктів оподаткування, посилення чи заміна одних видів на інші). Якщо і змінюються якісь принципові моменти, то дуже рідко.

Останнім часом в періодичних виданнях все частіше обговорюється проблема податкового кодексу. Дуже часто з ним пов'язують великі надії на поліпшення податкового законодавства. Але на даний момент тяжко кодифікувати податкові нормативні акти, оскільки іде тільки процес становлення податкової системи. Швидкі зміни господарської ситуації, прогалини в податковому законодавстві, відсутність готових схем та досвіду не дозволяє досягти стійкої системи оподаткування.

Основним напрямом при розробці податкового кодексу повинна бути не більш жорстока відповідальність і тотальна перевірка, а шлях спрощення податкового законодавства, загальнодоступність і зрозумілість норм, що використовуються. Податковий кодекс принципово повинен відповісти на три питання:

- кого виділити як платника податку (юридичні та фізичні, змішані), що виділити як податкові основи (об'єкт, показники виробництва і власності),

- яка величина і механізм стягнення базового показника (ставки, пільги, строки і бюджети надходжень).

Але треба пам'ятати, паралельно йде збільшення кількості збиткових підприємств. При цьому про зменшення податкового тиску на виробників вже майже не згадується. А податковий досвід підказує головний принцип оподаткування : "Не можна різати курку, яка несе золоті яйця", тобто якою б великою не була необхідність держави в фінансових коштах на покриття мислимих і немислимих витрат, податки не повинні підривати зацікавленість платників в господарській діяльності.

На мою думку, одним з елементів вдосконалення податкової системи України є те, що необхідно приймати нові закони, які б були призначені для нормального користування, а не для заплутування користувачів цих законів.

Але попри всі недоліки законодавства, основні його моменти потрібно знати і вміти ними правильно користуватися. Це насамперед необхідно для ефективного господарювання. Треба чітко розуміти і вміти розраховувати базу оподаткування податком на прибуток, яка розраховується зменшенням суми скоригованого доходу звітного періоду на валові витрати платника і суму амортизаційних відрахувань. А для цього потрібно чітко знати, що включати до складу валового доходу та валових витрат, а що ні, та вміти правильно розраховувати суми амортизаційних відрахувань. Тому треба постійно слідкувати за змінами в податковому законодавстві України.

Не можу не відмітити, що часті зміни податкового законодавства дуже часто ставлять наших бізнесменів в глухий кут. Вони ніколи не знають, що чекає їх завтра. Тому говорити про будь-яку постійність в роботі, а тим більше про планування та оптимізацію податків, не приходитьсь.

Основні поняття

Податок, податкова система, прямі податки, непрямі податки реформування податкової системи, податковий кодекс.

Теми реферативних виступів

1. Особливості податкової системи в Росії.
2. Основні протиріччя податкової системи на Україні.
3. Різниця в податковому та фінансовому обліку на території України.
4. Перспективи розвитку податкової системи.
5. Оптимізація оподаткування та ухилення від податків – в чому різниця?

Питання для самоконтролю

1. Поясніть основні складові податкової системи .
2. Сутність прямого оподаткування.
3. Податок на прибуток підприємства як корпоративний податок на Україні.
4. Непряме оподаткування та використання світового досвіду для його реформування.
5. Контроль за сплатою податків.

Тема 7 Формування і використання місцевих бюджетів

План

- 7.1 Система місцевих бюджетів
- 7.2 Доходи місцевих бюджетів
- 7.3 Структура видатків місцевих бюджетів
- 7.4 Бюджетне регулювання
- 7.5 Стан та перспективи вдосконалення бюджету міста Вінниці

7.1 Система місцевих бюджетів

За Конституцією України (ст. 140) *місцеве самоврядування* є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і Законів України.

Фінансові основи інституту місцевого самоврядування визначені:

1. Конституцією України (ст. 7, статті 140-146).
2. Бюджетним кодексом України від 21 червня 2001 р.
3. Законом України «Про місцеве самоврядування» (від 27.05.1997).
4. Законом України «Про систему оподаткування» (від 2 лютого 1994 р.).

Місцеві фінанси - це система формування, розподілу і використання доходів територіальними громадами та місцевими органами влади з метою виконання делегованих та закріплених за ними функцій і завдань.

Структура місцевих фінансів України:

- Самостійні місцеві бюджети (11 785 місцевих бюджетів різного рівня склалися в Україні у 2000 р.);
- Фінанси комунальних підприємств.

Найважливішими передумовами демократичної держави є самостійність і незалежність місцевих органів влади, які започатковані Європейською хартією місцевого самоврядування. На сьогодні до Європейської хартії місцевого самоврядування входять понад 30 країн, до яких у 1996 р. приєдналася Україна.

Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає відокремлення місцевих органів влади від державної влади, повну їхню незалежність і самостійність у виконанні делегованих і закріплених за ними функцій у межах своїх компетенцій і за рахунок власних і закріплених доходів.

Система місцевих бюджетів складається з бюджету Автономної Республіки Крим, обласних, районних бюджетів, бюджетів районів у містах та бюджетів місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування — це бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів.

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного та економічного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством.

Місцевий бюджет може складатися із загального і спеціального фондів.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Спеціальний фонд - це класичний випадок закріплення джерела доходів за статтею видатків, за якого певні види доходів призначаються на фінансування певних видів видатків.

Спеціальні фонди були введені з метою поліпшення звітності за державні кошти, які раніше спрямовувалися до численних позабюджетних фондів, тобто для підвищення прозорості у використанні державних коштів.

Місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень.

Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворення. Поділ місцевих бюджетів на поточний бюджет і бюджет розвитку визначає порядок фінансування за умов наявності дефіциту бюджету у зв'язку з недовиконанням доходів бюджету. У такому випадку першочергово фінансуються видатки, які включені в поточний бюджет.

Таблиця 7.1 - Структура місцевих бюджетів України

Назва	Кількість
Бюджет Автономної Республіки Крим	1
Обласні бюджети	24
Бюджети міст республіканського підпорядкування	2
Районні бюджети неміських районів	486
Бюджети міст обласного підпорядкування	158
Бюджети районів міст	120
Бюджети міст районного підпорядкування	283
Бюджети селищних рад	915
Бюджети сільських рад	9769

Органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих умов і особливостей можуть перерозподіляти між собою на підставі договорів окремі повноваження та власні бюджетні кошти (таблиця 7.2).

Економічна сутність місцевих бюджетів проявляється у формуванні грошових фондів, які є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих рад, та використанні цих фондів на фінансування, утримання й розвиток соціальної інфраструктури, місцевого господарства тощо. Тобто, місцеві бюджети - це фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, покладених на органи місцевого самоврядування. Як складова бюджетної системи держави і основа фінансової бази діяльності органів місцевого самоврядування, місцеві бюджети забезпечують необхідними коштами фінансування економічного й соціального розвитку, що здійснюються органами влади її управління на відповідній території.

Активний вплив місцевого самоврядування на формування нових економічних і соціальних відносин можливий лише в тому разі, якщо воно матиме у своєму розпорядженні достатній обсяг фінансових ресурсів, якими може розпоряджатись у межах своїх повноважень.

Склад доходів місцевих бюджетів, форми мобілізації ресурсів до місцевих бюджетів залежать від системи і методів господарювання, а також від завдань, що вирішуються суспільством у той чи інший період.

Сукупність усіх видів доходів місцевих бюджетів, які формуються різними методами, їх взаємопов'язане застосування, становить систему доходів місцевих бюджетів.

Ця система покликана вирішувати не тільки фіскальні, а й регулюючі завдання: стимулювати зростання виробництва і підвищення його ефективності, забезпечувати соціальний захист

населення та розвиток соціальної сфери. У сучасних умовах переходу до ринкових відносин доходи місцевих бюджетів

Таблиця 7.2—Бюджетні повноваження місцевих органів самоврядування

Відносно до державного бюджету	Відносно до власного бюджету	Відносно до бюджету іншого рівня
<i>право:</i> 1) на одержання в повному обсязі з Державного бюджету фінансування для здійснення делегованих повноважень органів виконавчої влади; 2) виконувати рішення органів державної влади в межах переданих ними ресурсів; 3) одержувати компенсацію з Держбюджету у випадках, коли держава не забезпечує попереднє надходження коштів для виконання рішень державних органів; 4) на одержання з Державного бюджету дотацій вирівнювання та субвенцій окремо для бюджету Автономної Республіки Крим, кожного з обласних бюджетів, бюджетів міст обласного значення та районних бюджетів; 5) на одержання субвенцій з Державного бюджету для компенсації втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою; 6) на одержання субсидій з Державного бюджету на здійснення програм соціального захисту та інвестиційних. Обов'язок органів місцевого самоврядування — передати частину надлишку доходів над видатками, коли доходи від закріплених загальнодержавних податків та зборів перевищують мінімальний розмір місцевого бюджету.	<i>право:</i> 1) затверджувати місцевий бюджет; 2) на гарантовану державою дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб; 3) на власні і закріплені законом загальнодержавні доходи та визначення напрямів їх використання; 4) на формування бюджету розвитку за рахунок частини податкових надходжень, коштів, залучених від розміщення місцевих позик, а також інвестиційних субсидій з інших бюджетів; 5) право встановлювати місцеві податки та збори згідно з законодавством; 6) диференціювати ставки місцевих податків та зборів у межах, установлених законом.	<i>право:</i> 1) сільських, селищних та міських рад самостійно розробляти і виконувати відповідні місцеві бюджети; 2) обласних рад - розподіляти кошти Державного бюджету, що передаються у вигляді дотацій, субвенцій між районними бюджетами і бюджетами міст обласного підпорядкування у розмірах, необхідних для формування дохідної частини не нижче мінімальних розмірів місцевих бюджетів, визначених законодавством; 3) використовувати для фінансування з обласного бюджету спільних проєктів територіальних громад; 4) об'єднувати на договірних засадах на правах спільної власності об'єкти комунальної власності, а також кошти місцевих бюджетів для виконання спільних проєктів; 5) сільські, селищні та міські ради можуть передавати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень районній раді або раді іншої територіальної громади.

повинні дозволяти у повному обсязі вирішувати завдання, покладені на органи місцевого самоврядування.

У сучасних умовах неабиякого значення набуває питання використання місцевих бюджетів як найдійовішого інструменту управління економікою і важливої основи фінансового забезпечення повноважень державних та місцевих органів влади у процесі виконання конституційних зобов'язань. Побудова ефективної моделі розвитку економіки ринкового типу потребує теоретичного переосмислення і практичного дослідження фінансових ресурсів місцевих органів влади, напрямку реструктуризації доходів бюджету і визначення їхньої ролі у збалансованому розвитку зобов'язань та фінансових можливостей держави.

До складу бюджетної системи України входить майже 12 тисяч бюджетів, яким делеговані конкретні повноваження і закріплені джерела їх фінансування, і наявність різних обсягів зустрічних потоків бюджетних коштів потребує державного міжбюджетного регулювання. Кожна країна має власну модель бюджетного регулювання, але саме взаємобідносини між центральними та місцевими органами влади у процесі формування відповідних бюджетів безпосередньо віддзеркалюють наскільки правовою, цивілізованою є країна у виконанні конституційних зобов'язань. Починаючи з 2000 року, побудова ефективної моделі розвитку міжбюджетного регулювання стала одним із стратегічних завдань нашої країни і є нерозривною частиною реформування бюджетного процесу у формуванні бюджетної політики на перспективу.

З прийняттям бюджетного кодексу для усіх ланок бюджетної системи функціонує єдиний порядок підготовки та прийняття бюджетних рішень. Вивірена багаторічною практикою формула "від сильних місцевих бюджетів — до заможної держави" набуває реальних ознак реформування бюджетної системи і формування сучасної активної бюджетної політики в Україні. Це потребує напрацювання нових форм і методів бюджетного регулювання й застосування прогресивних бюджетних технологій та менеджменту на усіх стадіях бюджетного процесу.

Міжбюджетне регулювання, головна мета якого полягає у збалансуванні місцевих бюджетів та забезпеченні відносно однакових за обсягом видатків на душу населення на всій території країни, здійснюється у таких основних формах:

- розмежування і закріплення податків між бюджетами різних рівнів;
- здійснення видатків відповідно до наділених повноважень органів влади;
- дотації;
- вилучення до бюджету вищого рівня;
- субвенції;

- призупинення (скорочення) видатків на здійснення відповідних повноважень;
- реструктуризація зобов'язань держави у здійсненні бюджетних призначень;
- бюджетні позички;
- інші форми регулювання бюджетних відносин.

Проблема удосконалення міжбюджетного регулювання - це головне завдання бюджетної політики, вирішення якого має передбачати узгодженість інтересів органів центральної влади і територіального самоврядування в частині розподілу повноважень та закріплення фінансових ресурсів на здійснення державних видатків. Відсутність наукової економічної бази, яка давала б змогу своєчасно реагувати з приводу доцільності та ефективності надання населенню країни суспільних благ і послуг, є важливою проблемою у побудові системи міжбюджетних відносин на перспективу.

До прийняття Бюджетного кодексу України нормативи відрахувань від загальнодержавних податків і зборів, як одна із форм міжбюджетного регулювання, не були стабільними, щороку змінювалися, що викликало нарікання з боку місцевих органів влади. Щорічна зміна порядку зарахування до місцевих бюджетів частини загальнодержавних податків і зборів не завжди мала об'єктивний підхід. З цих позицій місцеві органи влади не мали можливості реально планувати свою діяльність щодо виконання повноважень у сфері бюджету на перспективу, а діюча практика розмежування податків не зацікавлювала їх у нарошуванні дохідної бази та мобілізації додаткових резервів наповнення бюджету (див. табл. 7.3).

Особливої гостроти набули відносини між обласними радами та органами місцевого самоврядування щодо бюджетів міст обласного значення, на території яких утворюється переважна частина валового внутрішнього продукту та формуються податкові платежі держави. Наприклад, аналіз прийнятих обласними радами рішень, про відповідні бюджети на 2000 рік свідчить, що із 167 міст обласного значення 113 збалансовано з дотаціями з обласних бюджетів, з яких для 23 була можливість не визначати обсяги дотацій, а врегулювати міжбюджетні відносини шляхом закріплення у повному обсязі надходжень від прибуткового податку з громадян.

7.2 Доходи місцевих бюджетів

Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування.

Таблиця 7.3 – Нормативи відрахувань від загальнодержавних податків і зборів, що передаються з державного до місцевих бюджетів України у 1992 – 2005 роках, %

Найменування джерел надходжень	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000-2003	2005
Податок на прибуток підприємств та орг-ій	0	47,2	0	71	70	100	100	73,3	100	0
Податок з доходів під-в, що перебув. у загально-державній власності	42,9	42,9	50	50	50	50	50	50	50	50
Акцизний збір (з 1999 р. з вироблених в Україні товарів)	52,2	54,2	20	26,2	25,8	50	0	30,5	100	0
Податок на додану вартість	42,9	47,2	20	60,4	54	0	0	0	0	0
Прибутковий податок з громадян	0	0	50	52,7	52,5	100	100	70,3	100	100

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних джерел та закріплених загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів. У дохідній частині місцевого бюджету окремо виділяються доходи, необхідні для виконання власних повноважень, і доходи, необхідні для виконання делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.

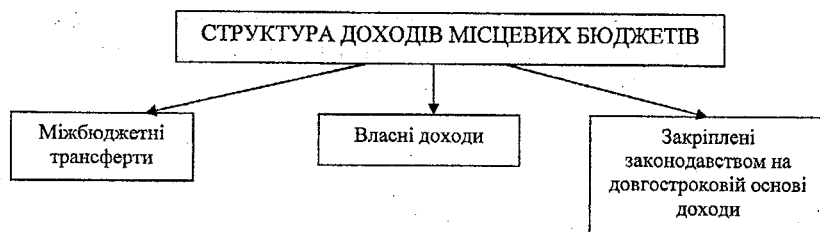

Рисунок 7.1 - Структура доходів місцевих бюджетів

До власних доходів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів органів місцевого самоврядування належать доходи, які визначаються законодавством, формуються і збираються на відповідній території, а саме:

- місцеві податки та збори;
- доходи від майна і підприємств, що належать до комунальної власності та інші доходи, передбачені законодавством.

Закріплені доходи — це ті, що повністю або частково (в %) зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення непотрібне рішення органів влади вищої ради.

Згідно зі статтею 143 Конституції України встановлено, що власних доходів в обласних і районних бюджетах немає, а є в основному закріплені або залучені, якщо фінансується спільна програма. В ці бюджети не включаються як закріплені доходи надходження від комунальної власності.

Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Основними формами надання міжбюджетних трансфертів за Бюджетним кодексом є дотації вирівнювання та субвенції.

Дотації вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності відповідного бюджету.

Субвенція — цільовий міжбюджетний трансферт призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав.

Обсяг міжбюджетних трансфертів затверджується Верховною Радою України в Законі про Державний бюджет на відповідний рік.

Місцеві запозичення

Місцеві запозичення — операції, пов'язані з отриманням коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету.

Запозичення до місцевих бюджетів можуть здійснюватися лише до бюджету розвитку або для покриття тимчасових касових розривів під час виконання загального фонду місцевого бюджету.

Місцеві запозичення виникають у таких випадках:

- запозичення (позики) з бюджетів вищого рівня;
- запозичення в комерційних банках;
- бюджетні гарантії під запозичення комерційних структур, у тому числі на потребу бюджетної сфери (будівництво шкіл, лікарень тощо).
- випуск муніципальних позик.

Запозичення з Державного бюджету надаються місцевим бюджетам для покриття тимчасових касових розривів під час виконання загального фонду бюджету протягом бюджетного року.

Тимчасовий касовий розрив - незбіг у часі фінансування видатків з надходженням доходів.

Дуже часто такі запозичення перетворюються в непряму форму дотування місцевих бюджетів, оскільки вони пролонгуються або взагалі списуються.

Для покриття тимчасових касових розривів, що виникають під час виконання загального фонду місцевого бюджету, виконавчі органи місцевого самоврядування за рішенням відповідної ради можуть отримувати короткотермінові позички у фінансово-кредитних установах на термін до трьох місяців, але у межах поточного бюджетного періоду.

Відсутність широкої практики залучення кредитів для фінансування бюджетних потреб місцевою владою зумовлена високими реальними відсотковими ставками, що призводить до значного додаткового бюджетного навантаження.

Ще однією з форм виникнення зобов'язань місцевих бюджетів є надання ними гарантій під позички комерційних банків. У випадку несвоєчасного погашення кредитів бюджетна гарантія вступає в силу.

Місцеві органи влади можуть проводити цільові муніципальні позички під конкретні заходи, в яких зацікавлена територіальна громада (будівництво доріг тощо). За строками погашення позички поділяються на коротко- (до 5 років) і довгострокові (понад 5 років) позички.

Облігації місцевої позички реєструються Міністерством фінансів України та Державною комісією з цінних паперів, але законодавчих норм щодо обмежень на випуск муніципальних позик не існує, також не проводиться оцінка платоспроможності позичальників. Часто в бюджетах не передбачаються кошти на погашення позик. Це призводить до неможливості повернення коштів.

Невиконання місцевими бюджетами зобов'язань за випущеними позиками, а також фінансова криза серпня 1998 року зумовила призупинення використання цієї форми фінансування бюджетних потреб.

Держава не несе відповідальності із зобов'язань за запозиченнями до місцевих бюджетів.

Видатки з обслуговування боргу місцевих бюджетів здійснюються за рахунок коштів загального фонду бюджету в межах 10 відсотків його обсягів протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування.

Якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів із його обслуговування має місце порушення договору між кредитором і позичальником з вини останнього, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років.

Структура власних доходів місцевих бюджетів

До власних доходів місцевих бюджетів належать доходи, які визначені ст. 69 Бюджетного кодексу України, формуються і збираються на відповідній території, а саме:

1) місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;

2) 100 відсотків плати за землю - для бюджетів міст Києва та Севастополя; 75 відсотків плати за землю — для бюджетів міст республіканського значення, Автономної Республіки Крим та міст обласного значення; 60 відсотків плати за землю - для бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

3) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у частині, що зараховується до відповідного бюджету;

4) надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;

5) податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

6) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що у власності відповідної територіальної громади;

7) плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;

8) кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у комунальній власності;

9) фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

10) плата за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності;

11) надходження від місцевих грошово-речових лотерей;

12) плата за гарантії щодо виконання боргових зобов'язань;

13) гранти та дарунки у вартісному обрахунку;

14) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету;

15) податок на прибуток підприємств комунальної власності;

16) платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;

17) інші надходження, передбачені законом.

Ці доходи не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Верховною Радою України 18 лютого 1997 р. був прийнятий у новій редакції Закон України «Про систему оподаткування» (№ 77/97 - ВР).

У статті 15 цього закону визначені місцеві податки та збори, які мають право встановлювати сільські, селищні та міські ради у відповідності з переліком і в межах граничних розмірів, які встановлені Декретом Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 року № 56-93 «Про місцеві податки та збори».

Органи місцевого самоврядування мають право встановлювати 2 місцевих податки і 15 місцевих зборів.

Місцеві податки та збори є головним атрибутом місцевого самоврядування і в розвинених країнах. Наприклад, у США за рахунок місцевих податків забезпечується 65% доходів місцевих бюджетів, у Франції - 60%, ФРН - 45%, Англії - 36%, Японії - 33%.

У зарубіжних країнах склалася чисельна розгалужена система місцевих податків та зборів:

- у Бельгії - 100 місцевих податків та зборів;
- в Італії - 70;
- у Франції - понад 50.

Але є країни, де застосовується лише кілька або навіть один місцевий податок як у Англії (подушний податок). Такі країни є винятком, бо значна кількість місцевих податків та зборів є гарантією стабільності надходжень у місцеві бюджети.

Незважаючи на значний перелік видів місцевих податків та зборів в Україні їх питома вага у податкових надходженнях місцевих бюджетів незначна. Зокрема, у бюджеті 2001 року місцеві податки і збори склали близько 1% доходів місцевих бюджетів України.

Закріплені доходи місцевих бюджетів

До закріплених законодавством (ст. 140 Конституції, статті 64, 65, 66 Бюджетного кодексу) загальнодержавних податків, зборів і платежів, що надходять до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів і враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, належать:

- 1) 25 відсотків прибуткового податку з громадян, що вилучається на відповідній території;
- 2) 25 відсотків плати за землю, що вилучається на території Автономної Республіки Крим та відповідної області;
- 3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою Міністрів

Автономної Республіки Крим та обласними державними адміністраціями.

До закріплених доходів на рівні районних бюджетів, які використовуються для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад і враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 50 відсотків прибуткового податку з громадян, що стягується на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

2) 15 відсотків плати за землю, що сплачується на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями;

4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що стягується районними державними адміністраціями;

5) надходження адміністративних штрафів, що накладаються районними державними адміністраціями або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

1) прибутковий податок з громадян на основі таких нормативів відрахувань:

- до бюджетів міст Києва і Севастополя зараховується 100% загального обсягу прибуткового податку з громадян;

- до бюджетів міст республіканського та обласного значення зараховується 75% загального обсягу прибуткового податку з громадян;

- до бюджетів міст районного значення, сіл, селищ та їх об'єднань зараховується 25% загального обсягу прибуткового податку з громадян;

2) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;

3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;

4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що стягується виконавчими органами відповідних рад;

5) плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що стягується виконавчими органами відповідних рад;

6) надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

7) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Перераховані податки і збори (обов'язкові платежі), складають кошик доходів, що закріплюються на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

У випадку, коли доходи від закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків та зборів перевищують мінімальний розмір місцевого бюджету держава вилучає із місцевого бюджету до Державного бюджету частину надлишку в порядку, встановленому законодавством.

Роль доходів місцевих бюджетів певною мірою визначається величиною валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через них. У 1992 р. через доходи місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) перерозподілялось 11,5 % ВВП, у 1993 р. - 16,0 %; у наступні роки ця частка мала стійку тенденцію до зниження: у 1994р. - 15,0%; 1995р. - 15,9; 1998 р. - 12,7; 1999 р. - 10,3; 2000 р. - 8,4; 2001 р. - 8,7; 2002 р. - 8,8; 2003 р. - 8,4; 2004 р. - 6,6 (найнижчий рівень); 2005 р. — 7,2 %.

В 1992 р. у місцевих бюджетах зосереджувалося 47,6 % обсягу доходів зведеного бюджету. В подальшому ця частка зменшувалася і становила у 2000 р. - 29,1%; 2001 р. - 32,3; 2002 р. - 31,4; 2003 р. - 30,0; 2004 р. - 24,9; 2005 р. - 22,6 % (табл. 7.4).

Частка місцевих бюджетів за доходами у перерозподілі валового внутрішнього продукту, а також у зведеному бюджеті поряд з економічним і соціальним має важливе політичне значення. Вона свідчить про участь місцевого самоврядування у розв'язанні актуальних проблем розвитку держави, про певну обмеженість функцій центральних органів влади. Така частка є загальним показником, який відображає рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, дає можливість оцінити рівень розвитку місцевих бюджетів.

У розвинених країнах існують різні системи фінансових відносин між рівнями влади, що й спричиняє різний рівень децентралізації фінансових ресурсів. Однак середній рівень частки доходів місцевих бюджетів у ВВП, як свідчать дані таблиці 2.2, у країнах з перехідною економікою на 8,6 % нижчий, ніж у країнах з розвинутою економікою, і становить 8,0 %.

Доходи місцевих бюджетів України згідно з бюджетною класифікацією поділяються на: податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, державні цільові фонди,

офіційні трансфери, їх склад і структура у 1998 - 2005 р.р. наведені у таблиці 7.5.

Податки посідають центральне місце в системі доходів бюджетів, у тому числі й місцевих. Вони є: універсальною і водночас вихідною категорією, яка виражає властивості фінансів, що функціонують у

Таблиця 7.4 – Частка місцевих бюджетів у ВВП та в доходах зведеного бюджету, %

Рік	Частка у доходах зведеного бюджету		Частка у ВВП	
	без урахування трансфертів	з урахуванням трансфертів	без урахування трансфертів	з урахуванням трансфертів
1992	47,6	47,9	11,5	11,7
1993	47,8	48,0	16,0	16,1
1994	42,0	37,6	15,0	16,3
1995	52,4	44,1	15,9	16,7
1996	47,6	40,2	13,4	14,9
1997	43,2	52,0	13,0	15,7
1998	45,7	53,3	12,7	14,8
1999	40,0	49,0	10,3	12,7
2000	29,1	38,1	8,4	11,0
2001	32,3	47,4	8,7	12,2
2002	31,4	46,3	8,8	12,8
2003	30,0	45,6	8,4	12,8
2004	24,9	43,3	6,6	11,5
2005	22,6	40,0	7,2	12,8

розвиненій економіці ринкового типу. Саме в умовах функціонування ринкової економіки податкові методи мобілізації доходів бюджетів є превалюючими у загальній системі фінансових взаємозв'язків. Однак питома вага податкових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів постійно зменшується: з 74,8 % у 1998 р. до 40,2 % у 2004 р. і 44,0 % у 2005 р. (найнижчий рівень).

Цільне місце серед податкових надходжень посідає податок на доходи фізичних осіб, обсяги якого мають стійку тенденцію до зростання. Його частка збільшилася з 23,2 % у 1998 р. до 30,7 % у 2005р. Друге місце у податкових доходах місцевих бюджетів займав податок на прибуток підприємств, але після передачі його надходжень до державного бюджету частка цього податку стала стрімко знижуватися. Нині до місцевих бюджетів надходить податок на прибуток підприємств комунальної власності. Його частка у місцевих бюджетах становила у 2004 р. - 0,3%, у 2005 р. - 0,8%.

Надходження плати за землю дещо зменшилися: з 7,2 % у 1998 р. до 5,8 % у 2004 р. і до 5,1 % у 2005 р. Місцеві податки і збори займають

Таблиця 7.5 – Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП у країнах з перехідною та розвинутою економікою, %

Країна	Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП
<i>Країни з перехідною економікою</i>	
Україна	12,0
Болгарія	6,5
Чехія	8,6
Естонія	7,8
Угорщина	11,1
Латвія	10,8
Литва	7,3
Польща	12,0
Румунія	4,4
Словаччина	2,4
Словенія	5,3
<i>Середнє значення</i>	8,0
<i>Країни з розвинутою економікою</i>	
Данія	30,7
Франція	10,0
Італія	12,0
Іспанія	15,7
Швеція	21,1
Великобританія	9,9
<i>Середнє значення</i>	16,6

Таблиця 7.6 – Структура доходів бюджетів у 1998 – 2005 рр., %

Показник	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Разом доходів	85,7	81,7	76,6	71,0	68,8	65,8	57,5	56,5
1. Податкові надходження:	74,8	68,1	62,9	59,1	58,3	54,2	46,2	44,0
- прибутковий податок з громадян	23,2	19,3	34,1	35,1	38,3	39,4	31,8	30,7
- податок з власників транспортних засобів та ін. самохідних машин	1,3	1,8	2,8	2,2	2,1	1,7	1,7	1,6
- плата за землю	7,2	6,8	7,4	6,5	6,4	5,9	5,8	5,1
- акцизний збір з вироблених в Україні товарів	0,4	3,6	0,8	1,1	0,8	0,3	0,1	0,1
- плата за ліцензії на певні види господарської діяльності	0,9	0,9	0,8	0,1	0,5	0,6	0,8	0,8
- плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності	1,7	1,8	1,4	1,2	1,1	1,1	1,3	1,2
- місцеві податки і збори	2,5	2,7	2,6	2,1	1,9	1,7	1,4	1,1
2. Неподаткові надходження, з них:	3,4	3,4	9,5	8,7	7,3	7,1	5,5	6,6

Продовження таблиці 7.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9
-адміністративні збори та платежі	1,0	0,8	0,8	1,0	1,0	0,9	1,1	0,8
- власні надходження бюджетних установ	0,0	0,0	5,7	5,1	5,8	5,6	5,8	5,1
3. Доходи від операцій з капіталом, з них:	0,1	0,1	0,1	0,4	2,2	3,0	4,3	3,9
- надходження від продажу основного капіталу	-	-	-	-	1,7	2,1	2,7	2,1
- надходження від продажу землі і нематеріальних активів	-	-	-	-	0,5	0,9	1,6	1,8
4. Державні цільові фонди, з них:	7,5	10,1	4,0	2,7	1,0	1,5	1,5	2,1
- збір за забруднення навколишнього природного середовища	0,2	0,3	0,5	0,5	0,4	0,5	0,6	0,5
- відрахування та збір на будівництво, реконструкцію автомобільних доріг	7,1	9,5	2,6	0,8	0,0	0,0	0,0	-
- цільові фонди, утворені ВР АРК, органами місцевого самоврядування	-	-	-	-	0,6	1,0	1,0	1,5
5. Офіційні трансферти від органів державного управління, з них:	14,3	18,3	23,4	29,0	31,2	34,2	42,5	43,5
- кошти, що надходять з інших бюджетів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,01	0,1	0,5	-
- дотації	13,9	12,6	22,1	16,9	16,5	18,9	23,5	26,9
- субвенції	0,1	0,3	0,5	11,9	14,7	15,2	18,5	16,6
- отримання бюджетних позичок	0,4	0,4	0,4	0,1	-	-	-	-
Всього доходів	100	100	100	100	100	100	100	100

незначне місце в податкових надходженнях місцевих бюджетів, причому частка їх зменшилася з 2,5 % у 1998 р. до 1,4 % у 2004 р. і 1,1% у 2005 р.

Неподаткові надходження збільшуються за рахунок зростання власних надходжень бюджетних установ, які утримуються за рахунок коштів місцевих бюджетів (вони стали включатися до складу бюджетів з 2000 р.). У 2005 р. частка неподаткових надходжень становила 6,6 % порівняно з 3,4 % у 1998 р. Зменшується частка таких неподаткових надходжень, як адміністративні збори і надходження від штрафів та фінансових санкцій. Зменшуються також доходи від власності та підприємницької діяльності, в основному за рахунок зменшення доходів від приватизації, що пов'язано із завершенням приватизаційних

процесів і виключенням доходів від приватизації з неподаткових доходів.

Практично не збільшується і є занадто низькою частка дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств та питома вага плати за оренду цілісних майнових комплексів.

Частка податкових і неподаткових доходів у доходах місцевих бюджетів показує стійкість дохідної бази та якість структури цих доходів. В Україні якість структури доходів місцевих бюджетів є дуже низькою порівняно з розвиненими країнами. Співвідношення між податковими і неподатковими доходами в Україні становило: у 1998 р. 74,8 : 3,4; 1999 р. - 68,1 : 3,4; 2000 р. - 62,9 : 9,5; 2001 р. 59,1 : 8,7; 2002р. - 58,3 : 7,3; 2003 р. - 54,2 : 7,1; 2004 р. 46,2 : 5,5; 2005 р. 44,0 : 6,6.

Співвідношення джерел доходів місцевих бюджетів розвинених країн як федеративних, так і унітарних значно відрізняється, що залежить від ступеня самостійності місцевих органів влади. Найвища частка податкових надходжень серед федеративних держав у Німеччині (60 %) і Канаді (59 %), а серед унітарних - у Швеції (74 %), Данії (53 %), Франції (45 %), Норвегії (44 %). Частка неподаткових надходжень у наведених країнах набагато вища, ніж в Україні, і немає такого величезного розриву між часткою податкових і неподаткових надходжень.

В Україні питома вага трансфертів у доходах місцевих бюджетів має стійку тенденцію до зростання: якщо у 1998 р. вони становили 14,3%, то в 2004 р. - 42,5 % і у 2005 р. - 43,5 %. У структурі трансфертів найбільшу частку становлять дотації, які зросли з 13,9 % у 1998 р. до 23,5 % у 2004 р. та 26,9 % у 2005 р., та субвенції, частка яких збільшилася з 0,1 % у 1998 р. до 18,5 % у 2004 р. (у 2005 р. - 16,6 %).

Співвідношення між податковими доходами місцевих бюджетів і трансфертами, що теж відноситься до характеристики фінансової самостійності та стабільності доходів місцевих органів влади, становило: у 1998 р. - 74,8 : 14,3; 1999 р. 68,1 : 18,3; 2000 р. 62,9 : 23,4; 2001 р. 59,1 : 29,0; 2002 р. 58,3 : 31,2; 2003 р. 54,2 : 34,2; 2004 р. 46,2 : 42,5, 2005 р. - 44,0 : 43,5.

Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів розвинених країн та більшості країн з перехідною економікою нижча, ніж в Україні. Виняток становить лише Угорщина (46,2 %). У Литві така частка складає 0,3 %, Румунії 10,8 %, Словаччині - 19,0 %, Словенії - 20,9 %, Латвії - 28,1 %, Болгарії - 33,0 %, Чехії - 35,0 %, Естонії - 37,2 %, Польщі - 40,2 %.

В останні роки в доходах місцевих бюджетів зростають доходи від операцій з капіталом. У 1998 р. їх частка становила лише 0,1 %, а у 2005р. зросла до 3,9 %, однак порівняно із зарубіжними країнами цей показник досить низький. Наприклад, у Великобританії, Словаччині,

Угорщині частка доходів від операцій з капіталом у доходах бюджетів становить понад 10,0 %.

Зменшується кількість державних цільових фондів у складі місцевих бюджетів, відповідно зменшуються і суми їх доходів. Так, питома вага доходів цільових фондів у 1998 р. становила 7,5 %, у 2005р. становила 2,1 %.

Доходи місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом поділяються на доходи, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів ("закріплені доходи") та доходи, які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів ("власні доходи").

Практика бюджетного регулювання і засади стосовно реструктуризації доходів місцевих бюджетів вплинули на їхню частку у структурі доходів зведеного бюджету щодо ВВП. Починаючи з 1995 року доходи місцевих бюджетів мали регресивну тенденцію, а їхня динаміка мала відповідний характер: якщо у 1995 - 1998 роках частка доходів місцевих бюджетів у ВВП була на рівні 13 %, у 1999 році - 10 %, у 2004-му - уже 6,7 %, а за планом на 2005 рік - 6 %, або скоротилася більше ніж удвічі. Питома вага доходів місцевих бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету в різні періоди розвитку економіки була досить різною: від 39,1 % — у 1995 році до 22,8 % — у 2000-му та 19,9 % за планом на 2005 рік (рис. 7.2). Таким чином, зберігається тенденція до зниження частки доходів місцевих бюджетів, закріплених за відповідними територіями.

Система розмежування податків, що діяла до прийняття Бюджетного кодексу України, останнім часом піддавалася критиці.

Негативними наслідками механізму розмежування і реструктуризації доходів слід вважати:

- нормативи розщеплення не були стабільними, що спричиняло фінансову нестабільність у цілому;

- механізм розщеплення податків і зборів позитивно спрацьовує щодо розподілу насамперед прямих податків;

- система розщеплення не створює стимулів для місцевої влади до економного витрачання бюджетних коштів і збільшення податкових надходжень;

- рівень територіальних видатків в остаточному підсумку визначає уряд через щорічне встановлення нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів.

З прийняттям Бюджетного кодексу України і проведенням реформи у бюджетній сфері відбулися зміни у системі державних фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Починаючи з 2002 року, в Україні відбувається становлення нової структури доходів місцевих органів влади за джерелами. До основних складових фінансових ресурсів, що

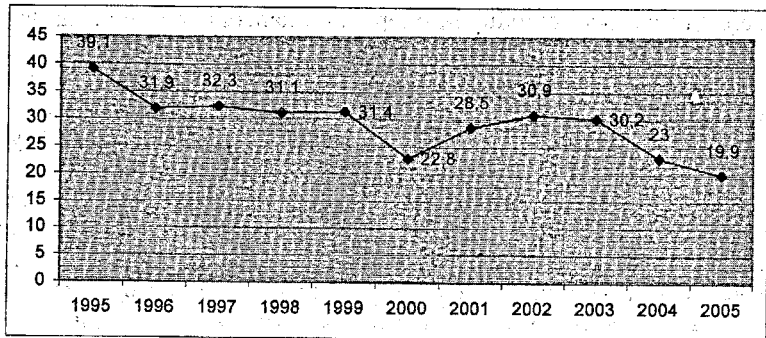

Рисунок 7.2 – Планова частка доходів бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету зі 1995 – 2005 роки

зараховуються до доходів місцевих бюджетів, належать: податки, збори та обов'язкові платежі, трансферти й позика.

У чинних умовах доходи місцевих бюджетів поділяються на доходи, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (перший кошик), та доходи, які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів (другий кошик). До доходів, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать податки та обов'язкові платежі.

Розрахунковий, обсяг доходів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів на 2005 рік, було визначено на загальну суму 18920,3 млн. грн., або на 3700 млн. грн. більше, ніж на 2004 рік. Цей кошик доходів місцевих бюджетів становить 84 - 87 % обсягу загального фонду місцевих бюджетів. При цьому обсяг прибуткового податку з громадян становить 85 - 90 % від обсягу доходів, які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Це свідчить, що такий податок є головним бюджетоутворювальним податком місцевих бюджетів.

Наступними у структурі надходжень місцевих бюджетів є єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва (4,2 %), плата за землю (3%), плата за торговельний патент (2 %) і державне мито (1,5 %).

До доходів, які не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, включаються: місцеві податки і збори; плата за землю; податок з власників транспортних засобів; надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами; податок на промисел; надходження дивідендів від діяльності господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади; плата за забруднення навколишнього середовища; кошти від відчуження майна, яке перебуває у комунальній власності; фіксований сільськогосподарський податок; плата за оренду майнових комплексів,

що перебувають у комунальній власності; надходження від місцевих грошово-речових лотерей; плата за гарантії, надані місцевим органам влади з дотриманням законодавства (відповідно до ст. 17 Бюджетного кодексу України); дарунки місцевим органам влади у вартісному обчисленні; власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету; податок на прибуток підприємств комунальної власності; платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; інші надходження, передбачені законом.

Розрахунковий обсяг вищезазначених доходів місцевих бюджетів на 2005 рік становив 2872,4 млн. грн., що на 749,3 млн. грн. більше, ніж на 2004 рік. Найбільшу частку у загальному обсязі доходів, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, становлять плата за землю (55 - 60 %) та місцеві податки і збори (20 — 25 %). Далі за цим показником є податок на прибуток підприємств комунальної власності (8 - 9 %) та фіксований сільськогосподарський податок (4 — 5 %).

Остаточне збалансування бюджетів одного рівня, яке неможливо провести лише розмежуванням їхніх доходів і видатків, досягається за допомогою:

- надання коштів із бюджету фінансово-незабезпечених територій шляхом перерахування дотацій та субвенцій з бюджету вищого рівня;

- вилучення коштів до бюджету вищого рівня з фінансово-достатніх територій шляхом перерахування коштів з відповідних місцевих бюджетів до Державного бюджету України.

Структуризація місцевих бюджетів засвідчує, що понад 90 % усіх бюджетів дотаційні і лише 8 % — це бюджети, які виступають донорами в умовах чинної системи бюджетного регулювання, або удвічі менше порівняно з 2001 роком (табл. 7.7).

Міжбюджетні трансферти як одна із форм реалізації засад міжбюджетного регулювання одночасно виступають інструментом формування бюджетної політики та організації бюджетного процесу України в умовах передачі повноважень щодо використання ресурсів від бюджетів одного рівня до бюджетів іншого рівня. На практиці через трансфертну політику забезпечуються:

- компенсація бюджетам нижчого рівня затрат на організацію заходів загальнонаціонального значення, вартість яких перевищує бюджетні можливості місцевого органу влади;

- сприяння розв'язанню проблем, зумовлених особливостями бюджетної сфери та нерівномірністю у мобілізації доходів бюджету;

- сприяння розв'язанню соціальних проблем, пов'язаних із специфікою розвитку регіонів, економічною спроможністю окремих територій;

- підтримка і заохочення місцевих органів влади до проведення адміністративних чи політичних реформ;

Таблиця 7.7. – Структуризація місцевих бюджетів у контексті розвитку міжбюджетних трансфертів у 2002 – 2005 роках

Показники	2002 рік		2003 рік		2004 рік		2005 рік	
	кіль- кість	питома вага, %	кіль- кість	питома вага, %	кіль- кість	питома вага, %	кіль- кість	пито- ма вага, %
Кількість місцевих бюджетів, які мають прямі відносини з Державним бюджетом України	686	100	686	100	689	100	693	100
У тому числі місцеві бюджети – «реципієнти»	596	87	608	89	633	92	635	92
Місцеві бюджети – «донори»	89	13	78	11	56	8	58	8

Трансфертна політика має базуватися на прозорих правових нормах і стабільних формулах розподілу ресурсів, передбачаючи стимули для пошуку додаткових власних джерел доходів бюджету та скорочення витрат. В Україні до міжбюджетних трансфертів належать: дотація вирівнювання, субвенції, кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; інші дотації.

Дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності території. Її обсяг з державного бюджету місцевим бюджетам визначається як перевищення обсягу видатків відповідного бюджету, які враховуються при визначенні обсягу трансфертів і які обчислено із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, над кошиком доходів, закріплених за цими бюджетами і обчисленими із застосуванням індексу відносної податкоспроможності бюджету. Зауважимо про наявність низки проблем, які виникають із застосуванням коригуючих коефіцієнтів та формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів у цілому. Що стосується формули, то її параметри і складові, на нашу думку, необхідно схвалювати на стадії розгляду Бюджетної резолюції.

Обсяг дотації з державного бюджету місцевим бюджетам має тенденцію до зростання із року в рік. Якщо проаналізувати частку обсягу дотації у структурі фінансових ресурсів місцевих бюджетів, то можна помітити її зростання з 6,4 % — у 1995 році до 22 % — у 2004 році.

Крива діаграми (рис. 7.3) засвідчує, що частка дотації у структурі доходів бюджету, розрахована згідно із Законами про Державний бюджет України на 1995—2005 роки, мала значні відхилення й коливання останніми роками.

Зростання частки дотацій у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів пов'язане насамперед із розподілом джерел доходів між бюджетами і закріпленням податку на додану вартість, податку на прибуток та акцизного збору за Державним бюджетом України.

Зазначені доходи державного бюджету стали основними надходженнями у переліку доходів державного бюджету і джерелом перерахування дотації вирівнювання, яка отримується місцевими бюджетами через нормативи щоденних відрахувань від їх виконання. Обсяги отриманих дотацій залежать від зусиль місцевих органів влади та місцевого самоврядування щодо мобілізації на відповідних територіях надходжень загальнодержавних податків і зборів.

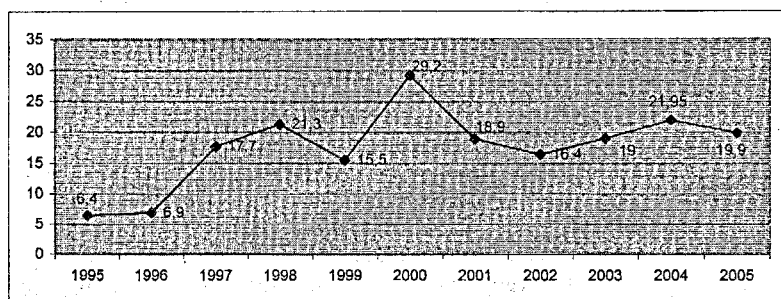

Рисунок 7.3 – Частка обсягу дотації у фінансових ресурсах місцевих бюджетів у 1995 – 2005 роках

Як видно із діаграми (рис. 7.4), яка ілюструє структуру обсягу дотації вирівнювання у розрізі видів місцевих бюджетів, фактично дотаційними є бюджети районів, у яких недостатня податкова основа щодо мобілізації доходів для забезпечення виконання делегованих державних повноважень, а також обласні бюджети. Останні формуються переважно за рахунок трансфертів з державного бюджету, коштів, що залучаються на договірних засадах з місцевих бюджетів та інших надходжень, визначених Бюджетним кодексом.

Особливість нової трансфертної політики полягає передовсім у наявності механізму автоматичного перерахування дотації вирівнювання з державного бюджету. Вона перераховується управліннями Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі відповідним бюджетам шляхом застосування нормативів щоденних відрахувань, затверджених Законом про Державний бюджет

України, від доходів загального фонду державного бюджету, які мобілізуються на відповідній території і за рахунок яких здійснюється перерахування дотації.

У 2000 році вперше місцеві бюджети отримали у повному обсязі передбачені кошти дотації вирівнювання. Важливим кроком розвитку міжбюджетного регулювання стало визначення та законодавче закріплення механізму перерахування міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами.

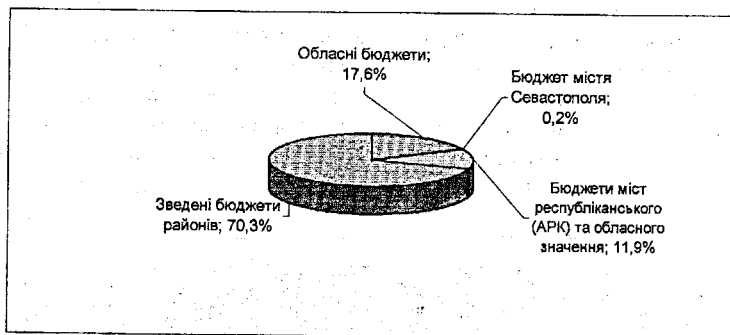

Рисунок 7.4. – Структура обсягу дотації вирівнювання на 2005 рік у розрізі місцевих бюджетів

Насамперед місцеві органи влади зобов'язані для перерахування дотації вирівнювання затверджувати нормативи щоденних відрахувань від загального фонду (з урахуванням трансфертів) бюджету, з якого дотація вирівнювання перераховується.

Обсяг коштів, що передається до Державного бюджету України з місцевих бюджетів у зв'язку з перевищенням прогнозного обсягу доходів, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, над відповідним обсягом видатків на 2005 рік, затверджено на загальну суму 1323 млн. грн. Структура загального обсягу коштів, що передаються у 2005 році з місцевих до державного бюджету, віддзеркалена діаграмою (рис. 7.5).

Кошти, які передаються з місцевих бюджетів, зараховуються на рахунки для обліку надходжень доходів загального фонду державного бюджету, відкриті в управліннях Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Зауважимо, ці кошти включені до переліку доходів загального фонду Державного бюджету України, які є джерелом перерахування дотації вирівнювання. Тому органи місцевого самоврядування зацікавлені у своєчасній в повному обсязі мобілізації та перерахуванні таких коштів з метою регулярного отримання дотації вирівнювання.

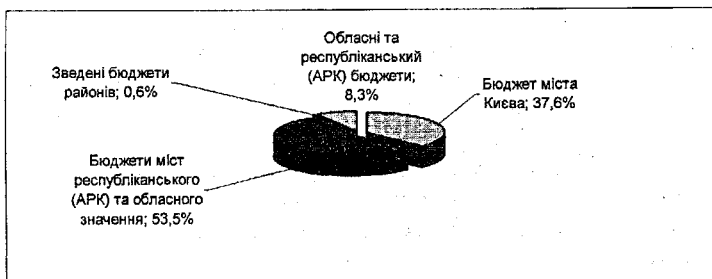

Рисунок 7.5 – Структура обсягу коштів, що передаються з місцевих до Державного бюджету України на 2005 рік, %

Розвиток міжбюджетного регулювання відображає процеси політичного та економічного напрямку подій, спрямованих на вирішення загальнодержавних завдань щодо забезпечення економічного зростання й соціального розвитку, усунення розбіжностей у рівнях розвитку певних територій і посилення фінансового забезпечення місцевого самоврядування, розв'язання національних проблем у цілому.

Таким чином, у сучасних умовах реструктуризації доходів бюджету відбувається у контексті розмежування і закріплення податків, зборів та обов'язкових платежів за ланками бюджетної системи.

Триває розмежування доходів між державним та місцевими бюджетами. Еволюція міжбюджетного регулювання та розвитку бюджетних відносин свідчить, що доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) становили у 1995 році майже 40 %, у 1996 — 1999 роках - 31 - 32 %, у 2000-му - 23 %, у 2001-му - 25 %, у 2002 - 2003 роках 28 %, 2004 році — 25 %, а в 2005-му - 20 %.

Отож останніми роками частка доходів місцевих бюджетів становить одну четверту частину від загального їхнього обсягу, що на 15 — 20 % менше порівняно з 1995 роком.

Аналізуючи напрями реструктуризації доходів бюджету України, зазначимо зменшення частки доходів місцевих бюджетів і збільшення обсягу міжбюджетних трансфертів. Це є пасивним інструментом впливу держави на формування місцевих бюджетів і фінансову стабільність територій.

Чинна система формування доходів місцевих бюджетів не стимулює їх приріст, а місцеві органи влади не зацікавлені у прирості коштів державного бюджету.

На наш погляд, треба внести зміни до законодавства у частині насамперед закріплення до 5 відсоткових ставки податку на прибуток за місцевими бюджетами.

Це зміцнить інструменти державного впливу на зниження збитковості підприємницьких структур і сприятиме стабільності у формуванні доходів державного та місцевих бюджетів України. Одночасно в Україні треба надати більше прав місцевим органам влади у стягненні місцевих податків та запровадити дійовіші інструменти стимулювання приросту доходів бюджету.

Одним із таких важелів впливу має стати запровадження оцінних показників приросту доходів: індексу приросту доходів на душу населення та показника ефективності їх використання.

Зауважимо, показник приросту доходів на душу населення треба розглядати, по-перше, як критерій оцінки результатів діяльності органів влади. По-друге, він має стати основою у стимулюванні органів влади на усіх стадіях бюджетного процесу, а особливо на стадії планування й визначення міжбюджетних трансфертів.

Для прикладу: приріст доходів на душу населення за минулий рік у межах 10 % при визначенні міжбюджетних трансфертів доцільно не враховувати. Відповідний приріст: від 10 до 20 % слід враховувати 40 %, від 20 до 30 % - 50 %; від 30 до 50 % - 60 %, а понад 50 % - 70 %. З таких позицій можна формувати міжбюджетні відносини на довгостроковій основі, а місцеві бюджети стануть стабільнішими.

При цьому якісне нарощування бази приросту доходів бюджетів усіх рівнів на перспективу стане головним у мотивації на шляху до підвищення ефективності соціально-економічного розвитку окремих територій і держави в цілому.

7.3 Структура видатків місцевих бюджетів

Видатки місцевих бюджетів — це економічні відносини, які виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки на здійснення повноважень, що виконуються за рахунок місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету, поділяються на:

- видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути делеговані Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;
- видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер та визначені законами України.

Розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до

безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв видатки поділяються на три групи (рис. 7.6).

До I групи належать видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів.

Ці видатки здійснюються із бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань і призначені для фінансування:

- 1) органів місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;
- 2) дошкільної та загальної середньої освіти;

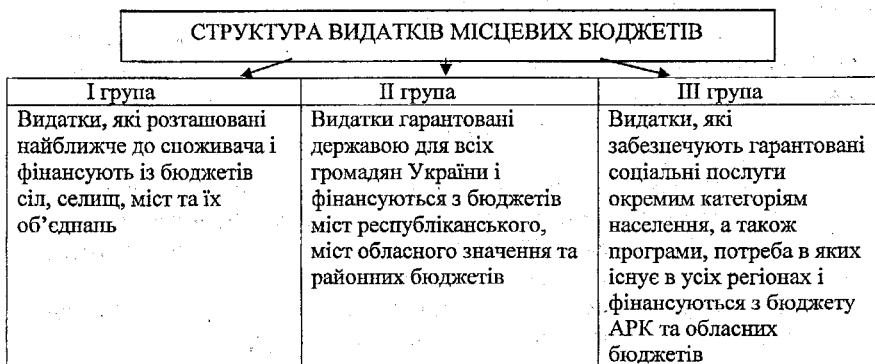

Рисунок 7.6 - Структура видатків місцевих бюджетів

3) первинної медико-санітарної, амбулаторно-поліклінічної та стаціонарної допомоги (дільничних лікарень, медичних амбулаторій, фельдшерсько-акушерських та фельдшерських пунктів);

4) сільських, селищних та міських палаців культури, клубів та бібліотек.

До II групи належать видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України і здійснюються з бюджетів міст республіканського значення (Автономної Республіки Крим), міст обласного значення та районних бюджетів.

Ця група містить видатки на:

1) державне управління:

а) фінансування органів місцевого самоврядування міст республіканського значення Автономної Республіки Крим і міст обласного значення;

б) органів місцевого самоврядування районного значення;

2) освіту:

а) дошкільну освіту (у містах республіканського значення Автономної Республіки Крим та міст обласного значення);

б) загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади, у тому числі: школи, дитячі садки (для міст республіканського значення (Автономної Республіки Крим) та міст обласного значення), спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, вечірні (змінні) школи;

в) заклади освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені піклування батьків, дитячі будинки (у разі, якщо не менше 70 відсотків кількості учнів цих установ формується на території відповідного міста чи району), дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, допомога на дітей, які перебувають під опікою і піклуванням;

г) інші державні освітні програми;

3) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, пологові будинки, станції швидкої та невідкладної медичної допомоги, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки);

б) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи щодо санітарної освіти);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні програми соціального забезпечення: притулки для неповнолітніх (у разі, якщо не менше 70 відсотків кількості дітей, які перебувають у цих закладах, формуються на території відповідного міста чи району), територіальні центри і відділення соціальної допомоги на дому;

б) державні програми соціального захисту: пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

в) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

г) районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

5) державні культурно-освітні та театральні-видовищні програми (театри, бібліотеки, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей);

б) державні програми розвитку фізичної культури і спорту: утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких

спортивних шкіл усіх типів (крім шкіл республіканського значення (Автономної Республіки Крим) і обласного значення), заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка організацій фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення.

До III групи належать видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України і здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів.

До цієї групи належать видатки на:

1) державне управління:

а) фінансування представницької і виконавчої влади Автономної Республіки Крим;

б) фінансування обласних рад;

2) освіту:

а) загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, санаторні школи-інтернати;

б) заклади професійно-технічної освіти, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим і виконують державне замовлення;

в) вищу освіту (вищі заклади освіти I, II, III та IV рівнів акредитації, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим та спільній власності територіальних громад);

г) післядипломну освіту (інститути підвищення кваліфікації працівників соціально-культурної сфери та агропромислового комплексу, що знаходяться у комунальній власності);

г) інші державні освітні програми;

3) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського значення (Автономної Республіки Крим) та обласного значення);

б) спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, будинки дитини, станції переливання крові та інше);

в) санаторно-курортну допомогу (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);

г) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри здоров'я і заходи санітарної освіти, інші програми і заходи);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: допомога при догляді за інвалідами I чи II груп внаслідок психічного розладу; адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для старих і інвалідів та інше;

б) республіканські програми Автономної Республіки Крим і обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

в) інші державні соціальні програми;

5) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (республіканські Автономної Республіки Крим та обласні бібліотеки, музеї та виставки);

б) державні театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи і ансамблі, театри, палаци і будинки культури республіканського значення (Автономної Республіки Крим) і обласного значення, інші заклади та заходи у галузі мистецтва);

а) інші державні культурно-мистецькі програми;

б) фізичну культуру і спорт:

в) державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів, заходи з фізичної культури і спорту республіканського значення (Автономної Республіки Крим) та обласного значення);

г) державні програми з інвалідного спорту і реабілітації.

З бюджетів міст Києва і Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

Перелічені групи видатків враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

До видатків місцевих бюджетів, що не враховуються, при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) місцеву пожежну охорону;

2) позашкільну освіту;

3) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення;

- 4) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів;
- 5) культурно-мистецькі програми місцевого значення;
- 6) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації місцевого значення;
- 7) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту;
- 8) типові проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури місцевого значення;
- 9) транспорт, дорожнє господарство:
 - а) регулювання цін на послуги метрополітену за рішенням органів місцевого самоврядування;
 - б) експлуатацію дорожньої системи місцевого значення;
 - в) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення;
- 10) заходи щодо організації рятування на водах;
- 11) обслуговування боргу органів місцевого самоврядування;
- 12) програми природоохоронних заходів місцевого значення;
- 13) управління комунальним майном;
- 14) регулювання земельних відносин;
- 15) інші програми, затверджені відповідною радою згідно із законом.

Структура доходів та видатків бюджету на розвиток місцевих бюджетів

Головна мета створення бюджету розвитку - фінансування програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних з розширенням відтворення.

Надходження до бюджету на розвиток місцевих бюджетів включають:

- 1) кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;
- 2) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;
- 3) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням відповідної ради;
- 4) запозичення, здійснені у порядку, визначеному Бюджетним кодексом та іншими законами України;
- 5) субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проектів.

До витрат бюджету на розвиток місцевих бюджетів належать:

- 1) погашення основної суми боргу відповідно Автономної Республіки Крим: та місцевого самоврядування;

- 2) капітальні вкладення;
- 3) внески органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності.

Бюджет на розвиток місцевих бюджетів є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів.

Дефіцит місцевих бюджетів

Величина перевищення видатків місцевого бюджету над його постійними доходами складає дефіцит місцевого бюджету. За статтею 72 Бюджетного кодексу:

- бюджет Автономної Республіки Крим та міські бюджети можуть прийматися з дефіцитом виключно у частині дефіциту бюджету розвитку;
- дефіцит бюджету Автономної Республіки Крим та міських бюджетів покривається за рахунок запозичень;
- затвердження обласних, районних, районних у містах, сільських та селищних бюджетів з дефіцитом не допускається.

7.4 Бюджетне регулювання

Місцеві бюджети мають бути достатніми для виконання органами місцевого самоврядування делегованих та власних повноважень, а також для забезпечення населення соціальними послугами не нижче рівня мінімальних соціальних гарантій. Якщо місцеві бюджети не можуть бути збалансовані з урахуванням цих умов, держава забезпечує їх збалансування шляхом передачі коштів у вигляді міжбюджетних трансфертів (дотацій, субвенцій).

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- 1) дотацію вирівнювання;
- 2) субвенцію;
- 3) кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- 4) інші дотації.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам:

- 1) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського значення (Автономної Республіки Крим) та міст обласного значення;
- 2) субвенція на здійснення програм соціального захисту;
- 3) субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок

надання пільг, установлених державою;

4) субвенція на виконання інвестиційних проєктів;

5) інші субвенції.

У Державному бюджеті України затверджується обсяг дотацій вирівнювання та субвенцій окремо для кожного з перелічених місцевих бюджетів, а також коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, якщо є для цього підстава.

Дотація вирівнювання визначається як перевищення обсягу видатків над кошиком доходів бюджетів місцевого самоврядування.

Кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування - це податки та збори (обов'язкові платежі), що закріплюються Бюджетним кодексом України на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

За Бюджетним кодексом (ст. 98) розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів визначається на основі формули, яка повинна затверджуватися Кабінетом Міністрів України і враховувати такі параметри:

1) фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та коригуючі коефіцієнти до них;

2) кількість мешканців та кількість споживачів соціальних послуг;

3) індекс відносної податкоспроможності відповідного міста чи району;

4) прогнозований показник кошика доходів бюджетів місцевого самоврядування для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського значення (Автономної Республіки Крим) та міст обласного значення;

5) коефіцієнт вирівнювання (від 0,6 до 1). Обсяг кошика доходів відповідного бюджету визначається із застосуванням індексу відносної податкоспроможності бюджету міста чи району на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету за три останні бюджетні періоди.

Індекс відносної податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці у порівнянні з аналогічним середнім показником по Україні у розрахунку на одного мешканця.

Індекси відносної податкоспроможності відповідних бюджетів не можуть змінюватися і переглядатися частіше, ніж раз на три роки.

Міжбюджетні трансферти можуть здійснюватися і між місцевими бюджетами.

Так, міські (міст Києва і Севастополя, міст республіканського значення Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) та районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації

вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань, а також кошти, що передаються з цих бюджетів.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим та відповідні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;

2) субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

3) субвенції на виконання інвестиційних проектів;

4) інші субвенції.

Субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад можуть передбачатися в складі їх бюджетів у разі, якщо інший орган державної влади чи місцевого самоврядування може виконати цю функцію ефективніше.

Субвенції з Державного бюджету України на виконання інвестиційних проектів надаються з Державного бюджету України бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя з їх подальшим перерозподілом для бюджетів місцевого самоврядування.

Субвенції на виконання інвестиційних проектів надаються органом місцевого самоврядування на засадах конкурентності та передбачають їхню фінансову участь у здійсненні програми або проекту.

При наданні цієї субвенції перевагу в отриманні мають органи місцевого самоврядування, у яких середньорічний обсяг видатків на утримання бюджетних установ за три останні бюджетні періоди був менший за обсяг, визначений згідно з фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості.

Основні засади надання субвенцій визначаються окремим законом, порядок та умови їх надання визначаються Кабінетом Міністрів України, а обсяг субвенцій на наступний бюджетний період визначається законом про Державний бюджет України.

Реформування міжбюджетних відносин

Реформування міжбюджетних відносин повинно базуватися на таких засадах:

- забезпечення в повному обсязі місцевих бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання власних та делегованих повноважень;

- створення умов для економічної зацікавленості місцевих органів влади збільшувати податкові надходження, а також розширювати базу податкування на своїх територіях;
- сприяння збільшенню питомої ваги власних джерел надходжень у структурі місцевих бюджетів;
- розмежування видаткових повноважень міждержавним та місцевими бюджетами, а також між власними та делегованими повноваженнями бюджетів місцевого самоврядування, запровадження стимулів для ефективного використання бюджетних коштів;
- посилення прозорості використання бюджетних коштів;
- ув'язання доходів місцевих бюджетів з їх витратами на основі нормативного методу мінімальної бюджетної забезпеченості на одного жителя, учня, одержувача соціальних послуг.

Цільові фонди місцевого самоврядування

Органи місцевого самоврядування можуть утворювати цільові (в тому числі валютні) фонди. Ці фонди включаються у спеціальний фонд місцевих бюджетів.

Джерелами формування цільових фондів місцевого самоврядування виступають:

- залучення коштів населення - добровільних внесків і пожертвувань для проведення соціально-культурних заходів або будівництва школи, лікарні тощо;
- доходи від місцевих позик, грошово-речових лотерей та аукціонів;
- відрахування за твердо встановленими нормами із загальнодержавних цільових фондів (70% Фонду охорони навколишнього природного середовища децентралізується на рівні місцевих бюджетів).

За статтею 13 Бюджетного кодексу створення позабюджетних фондів місцевими органами влади не допускається.

7.5 Стан та перспективи вдосконалення бюджету міста Вінниці

Одним із найголовніших напрямків діяльності облдержадміністрації у 2005-2006 роках була робота з наповнення бюджету. Оскільки саме він є основою виконання органами виконавчої влади та місцевого самоврядування своїх повноважень.

Область на 100% виконала план надходжень до державного бюджету і при цьому майже в 2 рази більше повернула ПДВ суб'єктам підприємницької діяльності. А це 64 млн. грн., які повернулись в економіку області.

За 6 місяців 2006 року до загального фонду бюджету області надійшло 295 млн. грн., що становить майже 50% до планових показників, доведених Мінфіном на 2006 рік та 50% до уточненого річного плану, затвердженого місцевими органами влади.

Лише в червні бюджет області отримав 58,1 млн. грн. власних і закріплених доходів.

Окрім того, чи не вперше за останні 10 років, маємо перевиконання бюджету за помісячним розписом доходів на 10%. Понад планові показники I півріччя до місцевих бюджетів надійшло понад 27 млн. грн.

Порівняно з січнем-червнем минулого року надходження власних і закріплених доходів місцевих бюджетів збільшились майже на 40%. У реальному вимірі різниця становить понад 82 млн. грн.. Вінницька область перевиконала відповідну норму у півтора рази.

Дохідну частину бюджету виконали всі міста і райони області, крім м. Жмеринки та Козятинського району.

Якщо середньомісячний фонд заробітної плати складає в бюджетній сфері області 75 млн. грн., то в червні, без зайвої «метушні», вдалося додатково виплатити майже 67 млн. грн. відпускних, що в свою чергу дало можливість поповнити місцеві бюджети на 7 млн. грн.

Разом з тим ситуація в бюджетній сфері є непростою. Поступово починають виникати проблеми з виплатою шестимісячного фонду із заробітної плати невибраним сільським головам та їх секретарям. Дефіцит таких коштів за підрахунками складає в межах 9 млн. грн. Облдержадміністрація працює з Мінфіном для врегулювання цієї ситуації.

Окрім того гостро постає питання збалансування місцевих бюджетів в другій половині року внаслідок стрімкого зростання цін на енергоносії. Дефіцит коштів буде складати 21,8 млн. грн. і покриття його можливе за рахунок окремої субвенції з Державного бюджету.

Інвестиційний бізнес

Динаміка економічних трансформацій прямо пропорційно залежить від інвестиційних процесів в регіоні.

Серед ключових факторів, які сприяли інтенсивному розвитку реального сектора економіки, можна назвати:

- кардинальне скорочення кількості перевірок суб'єктів підприємницької діяльності;
- максимальне зняття перепон для підприємств, які займаються розширенням виробництва, створенням нових потужностей та нових робочих місць;
- постійний поетапний супровід інвестиційних проектів, які реалізувалися на території області.

Як наслідок, за січень-березень 2006 року обсяг інвестицій в основний капітал склав 309 млн. грн., що в 1,8 раза більше ніж за відповідний період минулого року.

Це перше місце в Україні за темпами зростання інвестицій в основний капітал.

За останні півтора роки в область надійшло 22 млн. доларів прямих іноземних інвестицій. Це становить більше третини загального обсягу інвестицій, залучених за останні 6 років.

Серед проєктів, які уже введено в дію, потрібно відзначити:

ТОВ «Украфлора», Маслосирзавод «Тульчинка», ТОВ «Тульчинм'ясо», Барлінек.

У 2005 - I-му півріччі 2006 роках активно інвестується житлове будівництво. Як наслідок в експлуатацію вводиться більше житла.

Лише за I- й квартал 2006 року введено понад 80 тис. кв. м. площі житла, що складає 160% до відповідного періоду 2005 року.

В області намітилась позитивна тенденція щодо розвитку малого та середнього бізнесу.

Вінниччина лідирує за темпами зростання кількості суб'єктів малого підприємництва, по області приріст становить 8,6% тоді як в середньому по державі - 1,3%.

Одним із перших розпоряджень, які підписав голова облдержадміністрації, було розпорядження про обмеження перевірок суб'єктів підприємницької діяльності.

Як наслідок - за 2005 рік кількість перевірок скорочено на 20%, а питома вага надходжень - збільшилась в середньому на 21%.

В усіх районах і містах обласного значення розпочали діяльність єдині реєстраційні та дозвольні офіси. Принцип „єдиного вікна" довів свою ефективність. Розпочати власну справу стало дешевше і швидше.

Незважаючи на негативний вплив зовнішньоекономічних та політичних чинників кінця 2005 року та першої половини 2006 року, вдалось забезпечити зростання промислового виробництва порівняно з відповідним періодом минулого року на 2,4%.

Найбільший приріст обсягів промислового виробництва в Жмеринському, Бершадському, Тиврівському, Тульчинському районах.

Найбільший спад - у Крижопільському, Могилів-Подільському, Хмельницькому районах.

Уповільнення темпу росту обсягів промислового виробництва пояснюється тим, що підприємства області працювали в умовах подорожчання енергоносіїв та обмеженням експорту м'ясо-молочних та алкогольних продуктів у Російську федерацію.

На жаль, на даний час лише один молокозавод області пройшов необхідну процедуру санітарної експертизи відповідними державними органами Російської Федерації.

Також остаточно не врегульовано на міждержавному рівні питання отримання акцизних марок на алкогольні товари.

А це є значним стримуючим фактором розвитку місцевого товаровиробника, особливо на селі.

В цілому по всіх категоріях господарств, за січень-травень поточного року в порівнянні з відповідною датою минулого року, забезпечено приріст виробництва валової сільськогосподарської продукції майже на 10%, це шосте місце серед регіонів і вдвічі вищі темпи від загальноукраїнського показника.

Збільшилося фінансування на підтримку аграрного сектора, з державного бюджету в т. ч. і шляхом дотування на гектар посіву та одиницю виробленої продукції тваринництва.

Для забезпечення даної динаміки залучено 90 млн. грн. коштів інвесторів та понад 380 млн. грн. кредитів, що в півтора рази більше, ніж в минулому році при середній процентній ставці 17-21 %.

По усіх державних програмах уже надійшло майже 60 млн. грн. бюджетних коштів - це майже половина від виділеного на рік.

Варто відзначити, що ця сума перевищує надходження на відповідну дату минулого року більше як у 2 рази.

Разом із компенсацією затрат на посіви озимих господарства одержали в 2007 році 55 млн. грн. дотації, чого не було в минулому році.

Прогнозується, що валове виробництво зерна досягне 2 млн. 50 тис. тонн у заліковій вазі, що на 15 тис. тонн більше від фактичного показника 2005 року.

В поточному році переломлена негативна тенденція у виробництві м'яса.

Вирощування м'яса в сільгосппідприємствах збільшилося на 30%, також на 10% зросло вирощування м'яса в господарствах населення.

За минулий рік та п'ять місяців поточного року відновлено роботу 84-х свиноферм.

Ці дані свідчать про нарощування м'ясних ресурсів. В сільгосппідприємствах виробництво яєць зросло більше ніж в півтора рази, а по всіх категоріях господарств на 25 %.

За приростом виробництва молока область займає 5 місце в державі.

В структурі валового сільськогосподарського виробництва започатковано зміни, що полягають у вирощуванні таких високорентабельних культур, як ріпак та соя. Що дасть можливість підвищити рентабельність сільськогосподарських підприємств в цілому.

Дані зміни мають і інше економічне обґрунтування. Це початок створенням потужної аграрної бази під виробництво біологічних видів нетрадиційного пального, зокрема біодизеля, який вже найближчим часом повинен значною мірою покрити дефіцит дизельного пального.

Загальна площа посівів під озимими та ярими ріпаками, в області, складає понад 50 тис. га., а це реальні 60 тис. тонн зерна цих культур. Або при умові виготовлення з нього біодизеля, вихід цього виду пального може скласти більше 20 тис. тонн. І це лише початок.

Зарплата

В порівнянні з січнем 2005 року номінальна заробітна плата по області зросла на 67% і в травні 2006 р. становила 760 грн.

Однак, незважаючи на позитивну тенденцію, рівень заробітної плати сільськогосподарських працівників у травні 2006 року становив лише 475 грн.

Мало того 15% працівників, а це 50 тис. чоловік, одержували зарплату, меншу від мінімального розміру (350 грн. на місяць, з 1 липня він становить уже 375 грн.), а 37% працюючих, 124 тис. чоловік меншу, за прожитковий мінімум (на сьогодні - 496 грн.).

Парадокс. Люди, на яких тримається село і держава, мають найнижчі зарплати. Коефіцієнт диференціації оплати праці між селянами та працівниками промисловості складає - 1,8.

І як наслідок ми маємо значний розрив показника середньомісячної заробітної плати між аграрно-спрямованими та промислово-спрямованими районами та містами.

Нагальним є подальше реформування оплати праці і передусім в аграрному секторі економіки. До кінця року середньомісячна заробітна плата має зрости, як мінімум, на 30%, в тому числі - на 35% працівників сільського господарства.

Серед магістральних завдань - погашення боргів із заробітної плати.

Для вивчення реального стану та визначення причин утворення даної заборгованості були проведені суцільні перевірки підприємств-боржників.

Станом на 1 липня 2005 року показник заборгованості сягав майже 73 млн. грн..

Завдяки системній роботі нам вдалося скоротити борг на 23 млн. грн.

Однак, ситуація з розрахунками є непростю. Станом на 01.06.2006 року загальний обсяг боргу із виплати заробітної плати по області становив - 50,2 млн. грн.

Особливо це негативно відбивається на аграрному секторі економіки, чия частка у загальному обсязі по області складає майже 70%.

Головним завданням облдержадміністрації є - до кінця поточного року 100-відсотково розрахуватися з працівниками діючих підприємств і, як мінімум, на 30-40% скоротити такі борги на підприємствах-банкрутах, та підприємствах, що зупинили свою господарську діяльність.

Освіта

Від економічної стабільності в регіоні, без сумніву, прямо залежить і стабільний розвиток гуманітарної сфери.

Фінансове забезпечення шкіл, яке завжди бажало кращого, протягом звітного періоду пройшло цілу низку позитивних перетворень.

У 2005 році галузь була профінансована майже на 50% більше порівняно з 2004-м, чого не було за всі роки незалежності, бюджет галузі

на 2006 рік складає майже 700млн. грн., що на 22% перевищує уточнене призначення на 2005 рік.

Показником стабільності галузі залишається відсутність заборгованості із заробітної плати освітянам.

Вчасно та в повному обсязі виплачуються надбавки педагогічним працівникам відповідно до Закону України "Про освіту".

Серед інших насущних проблем - так само, як і півтора року тому, гостро стоїть питання оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів, 30% з них вимагають не поточного, а капітального ремонту.

За рахунок коштів місцевих бюджетів у 2006 році заплановано провести капітальний ремонт майже вдвічі більшої кількості закладів освіти та котелень, ніж у минулому році.

Максимум облдержадміністрація намагалась робити і для галузі культури.

Тому у 2006 році на утримання галузі передбачено удвічі більше коштів, ніж у 2004 році.

Охорона і збереження культурної спадщини - одне з головних завдань галузі культури, яке у 2006 році визначене пріоритетним на державному рівні, отримало підтримку і на регіональному рівні.

Охорона здоров'я

Аналізуючи стан охорони здоров'я в області, зупинимося на окремих позиціях, що дають змогу простежити динаміку розвитку галузі.

2005 рік для медицини став переломним в деяких показниках. Для обласних закладів охорони здоров'я у 2005 році закуплено сучасного обладнання більше ніж на 7 млн. грн., 12 санітарних автомобілів і 9 з них - для селян.

Разом з тим варто задуматися над такими цифрами: зношеність рентгенологічного обладнання в медичних закладах області становить 85-90%. Термін експлуатації 60% санітарних автомобілів закінчився.

Але реформувати галузь потрібно не лише в плані технічного переоснащення. Реформувати медицину варто зсередини. Альтернатива є - сімейна медицина.

Президент України поставив перед Вінницькою областю завдання - створити 21400 нових робочих місць. На 2005-й рік маємо не 21 тис, а понад 30,5 тис. нових робочих місць - 30,5 тис. працевлаштованих наших з вами земляків. Перевиконання становило 143%.

Рівень безробіття в області знизився.

У поточному році тенденції щодо стабілізації ситуації на ринку праці області зберігаються. У січні-травні 2006 року працевлаштовано 21 тис, громадян, половина з яких, що головне, мешканці сільської місцевості.

За рівнем охоплення незайнятого населення активними формами сприяння зайнятості за підсумками 5 місяців 2006 року Вінниччина посідає 2 місце серед регіонів України.

Які завдання ставила перед собою у 2007 році облдержадміністрація?

1. Створення нових робочих місць та підвищення рівня реальної заробітної плати.

Для цього необхідно продовжувати створювати сприятливі умови для активізації інвестиційної діяльності і бізнесу на території області.

2. Погашення боргів із заробітної плати:

а) до кінця поточного року 100%-во розрахуватися з працівниками діючих підприємств, тобто повністю погасити заборгованість із заробітної плати на економічно активних підприємствах;

б) як мінімум, на 30-40% скоротити такі борги на підприємствах-банкрутах та підприємствах, що зупинили свою господарську діяльність.

3. Забезпечення якісного адміністрування формування доходної частини місцевих бюджетів, у тому числі оптимізації видаткової частини місцевих бюджетів в процесі їх уточнення за підсумками першого півріччя.

4. Головні завдання на 2008 рік в галузі АПК:

- Створення всіх необхідних умов для проведення комплексу робіт пов'язаних із збором врожаю та проведенням осінніх польових робіт.

- Заохочення конкуренції на ринках заготівлі сільськогосподарської продукції з метою підтримання сприятливої цінової кон'юнктури.

- Використовуючи фінансову підтримку держави (10 % від ВВП), продовжити структурні зміни по всьому виробничому ланцюгу.

- отримати близько 600 тис, т. насіння ріпаку та приступити до виробництва біодизеля;

Такі показники повинні забезпечити рентабельне виробництво та наповнити внутрішній ринок.

5. Енергетична безпека регіону:

- а) розробити комплекс заходів щодо ефективного використання енергетичних ресурсів;

- б) запровадження енергозберігаючих технологій в бюджетних закладах, установах, на підприємствах комунальної власності, оптимізації тарифів на послуги житлово-комунального господарства (ЖКГ);

- в) впровадження альтернативних джерел енергії таких як біодизель і біоетанол.

Основні поняття

Місцевий бюджет, система місцевих бюджетів, доходи та видатки місцевих бюджетів, дотації, субсидії, субвенції, трансферти, бюджетне регулювання.

Теми реферативних виступів

1. Проблеми реформування бюджетного самоврядування.

2. Бюджет регіону: основна характеристика.

3. Збалансування бюджету м.Вінниці за 2007рік.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте суть місцевих бюджетів.
2. В чому полягає значення місцевих бюджетів для розвитку регіону?
3. Проаналізуйте структуру доходів місцевих бюджетів.
4. В чому суть видатків місцевих бюджетів?
5. Що ви знаєте про бюджетне регулювання?

План

- 8.1 Особливості функціонування позабюджетних фондів.
- 8.2 Пенсійний фонд України.
- 8.3 Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
- 8.4 Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.
- 8.5 Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.
- 8.6 Державний фонд охорони навколишнього природного середовища.
- 8.7 Соціальні параметри бюджетної політики – 2007 року.

8.1. Особливості функціонування позабюджетних фондів

В Україні до 1990 р. законодавство не передбачало правових засад формування цільових фондів, за винятком фонду соціального страхування. Ця практика почала діяти в Україні, починаючи з 1990 р., після прийняття ряду юридичних актів, зокрема законів: “Про бюджетну систему Української РСР” від 5 грудня 1990 р.”Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування” від 27 березня 1992 р.

Цільові державні позабюджетні фонди – один з методів перерозподілу національного доходу держави. За економічною сутністю вони відображають грошові відносини з розподілу та перерозподілу вартості суспільного продукту та частини національного багатства, пов'язані з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави та використанням державних коштів для витрат на задоволення соціально – культурних потреб суспільства, матеріального стимулювання членів суспільства щодо пенсійного, соціального забезпечення.

Позабюджетні фонди – це кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до Державного бюджету. Позабюджетні кошти знаходяться в розпорядженні центральних і місцевих органів влади і є складовою фінансових ресурсів місцевого рівня.

Позабюджетні фонди формуються за рахунок відповідних податків, зборів, субсидій із Державного бюджету. Вони розширюють можливості державних органів влади в регулюванні суспільних процесів. Практика формування позабюджетних фондів використовується в розвинутих державах світу.

Згідно з законодавством України до державних позабюджетних фондів відносяться : Пенсійний фонд, Фонд охорони навколишнього

природного середовища, Фонд обов'язкового соціального страхування на випадок безробіття, Фонд обов'язкового соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, фінансові фонди акціонерної страхової компанії "Оранта".

До 1996 р. кошти Пенсійного фонду включалися до складу Державного бюджету.

Практично до кінця XX ст.. кошти фондів соціального страхування також входили до складу Державного бюджету.

8.2 Пенсійний фонд України

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовляє документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду та виконує інші функції, передбачені законами, Положенням про Пенсійний фонд України.

Пенсійний фонд України – найбільший державний цільовий фонд фінансових ресурсів у державі. Важливе також соціальне значення фонду, адже він охоплює 72 % громадян України.

Пенсійний фонд був створений у грудні 1990 р. як Українське республіканське відділення пенсійного фонду СРСР, яке з січня 1992 року було перетворене у Пенсійний фонд України

Завданням пенсійного фонду є:

- 1) забезпечення фінансування витрат на виплату пенсій відповідно до законів України;
- 2) збирання і акумуляція внесків, призначених для пенсійного забезпечення і виплати допомоги;
- 3) участь у фінансуванні програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів та інших категорій населення та у страхуванні здоров'я пенсіонерів через страхові компанії;
- 4) контроль за своєчасним надходженням страхових внесків до цього фонду;
- 5) контроль за правильним витрачанням коштів фонду;
- 6) участь у підготовці пропозицій до державних програм соціального розвитку;
- 7) участь у підготовці нормативних актів, спрямованих на удосконалення системи пенсійного забезпечення та порядку підвищення розміру пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін тощо.

Джерела надходжень у пенсійний фонд

Бюджет фонду формується за рахунок :

- 1) зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 2) сум фінансових санкцій, стягнених за порушення сплати зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 3) коштів Державного бюджету на виплату окремих видів пенсій;
- 4) відрахування органами місцевого бюджету відсотків від суми фіксованого податку (10 %), від суми коштів, одержаних від продажу спеціальних торгових патентів (17%);
- 5) перерахувань відділеннями Державного казначейства України 42% від суми єдиного податку, 68% від суми фіксованого сільськогосподарського податку;
- 6) сум відсотків за користування тимчасово вільними коштами Пенсійного фонду;
- 7) додаткових і спеціальних зборів;
- 8) добровільних внесків підприємств, організацій, населення;
- 9) інших надходжень.

Платниками збору є :

1) суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи і організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників;

2) філії, відділення підприємств, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на іншій території;

3) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які не використовують працю найманих працівників, а також адвокати, їх помічники, приватні нотаріуси, інші особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності і займаються діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу;

4) фізичні особи, які працюють на умовах трудового договору (контракти), та фізичні особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, в тому числі члени творчих спілок, творчі працівники.

Об'єктами оподаткування для платників першої і другої групи є фактичні витрати на оплату праці працівників, які включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі. До цих витрат не відносяться витрати на оплату виконаних робіт (послуг) згідно з цивільно-правовими договорами на виплату доходів у вигляді дивідендів, а також інші витрати, які не враховуються при обчисленні середньомісячної заробітної плати для призначення пенсій, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України.

Об'єктом оподаткування для платників 3 групи є сума оподаткування доходу, а для 4 групи – сукупний оподатковуваний дохід, обчислені відповідно до законодавства.

Напрями використання Пенсійного фонду є:

Виплати пенсій

1. За віком.
2. За інвалідністю.
3. У разі втрати годувальника.
4. За вислугу років.
5. Соціальних та інших пенсій згідно за законодавством.

Виплати допомоги з догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством.

Підвищення пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати.

Реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення.

Забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління фонду;

Відтворення коштів фонду.

Кошти Пенсійного фонду зберігаються на розрахункових рахунках в установах банків і вилученню не підлягають. Органи управління Пенсійного фонду утримують за рахунок Державного бюджету.

Згідно із законодавством забороняється використовувати кошти Пенсійного фонду не за цільовим призначенням, в тому числі на кредитні операції, надання позик.

Структуру управління Пенсійного фонду за вертикальною підпорядкованістю подано на рис.8.1.

Бюджет пенсійного фонду – головний план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій.

Бюджетний процес у Пенсійному фонді – це регламентована законодавством діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджету Пенсійного фонду. Складається бюджетний процес з таких етапів:

- 1) складання проекту бюджету;
- 2) розгляд та затвердження бюджету;
- 3) виконання бюджету;
- 4) складання звітності про виконання бюджету.

Відповідно до Положення про Пенсійний фонд України бюджет Пенсійного фонду щороку складається та затверджується Постановою Кабінету Міністрів України.

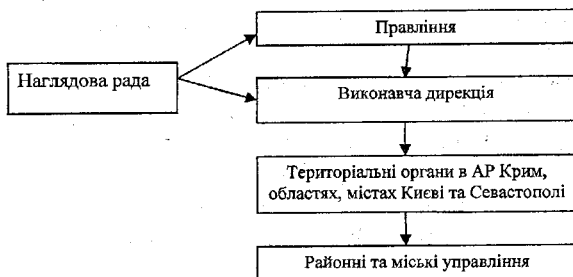

Рисунок 8.1 - Схема управління Пенсійним фондом України за вертикальним принципом.

Статею 101 Закону про Держбюджет 2006 встановлено, що розмір збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, визначений в абзацах: другому, четвертому і п'ятому пункту 1, пунктах 2 і 3 статті 4 Закону України "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування" від 26. 06. 97 р. №400/97 – ВР у 2006 році становить 31, 8 %. Тобто, всі платники, які з 31.03.2005р. сплачували їх у розмірі 32,3%, а також ті фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності (СПД), які сплачували пенсійні внески із суми оподаткованого доходу (прибутку) за ставкою 32%, тепер будуть сплачувати пенсійні внески за вказаною зниженою ставкою.

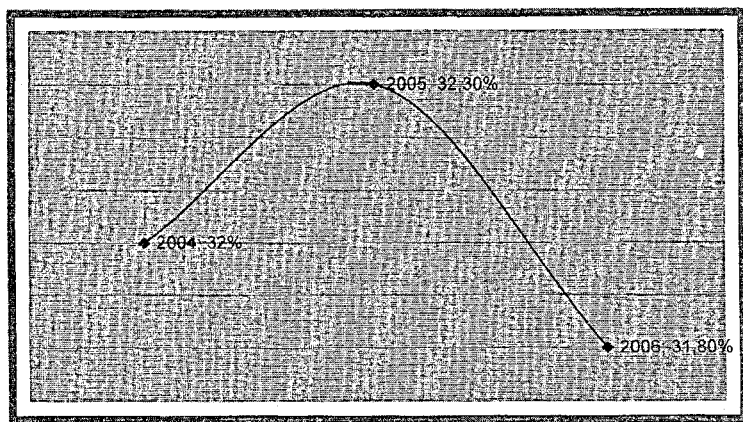

Рисунок 8.2 - Зміна розмірів платежу до Пенсійного фонду

Мінімальний страховий внесок – сума коштів, що визначають розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір

страхового внеску, встановлених законом на день отримання заробітної плати. Цей показник впливає на підрахунок страхового стажу при призначенні пенсії.

Як зазначено у ст. 24 Закону про пенсійне страхування, якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, цей період зараховується до страхового стажу як повний місяць лише за умови доплати до суми страхових внесків таким чином, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

Таблиця 8.1 – Розмір страхових внесків

Категорії застрахованих осіб	Ставка внесків	Період		
		01.01.06-30.06.06	01.07.06-30.11.06	01.12.2006
		розмір мінзарплати, грн.		
		350	375	400
Працівники підприємств(в т.ч. працівники інваліди за винятком інвалідів, які працюють у платників ФСП)	33,8%(31,8+2%)	118,30	126,75	135,20
Працівники підприємств всеукраїнських організацій інвалідів	6%(4%+2%)	21,00	22,50	24,00
Працівники-платники ФСП	8,46%(6,46%+2%)	29,61	31,73	33,84
Самозайняті особи та члени їхніх сімей, які беруть участь у підприємницькій діяльності	31,80%	13,30	119,25	127,20

Розмір внесків за осіб, які одержують допомогу з догляду за дитиною до 3-х років, у 2006 році дорівнював 20% розміру мінімального страхового внеску(п. 8 Перехідних положень Закону про пенсійне страхування).

У 2008 році мінімальний страховий внесок розраховується як добуток загальної ставки пенсійних внесків(33,2%) на розмір мінімальної зарплати. Максимальний розмір пенсій, які призначатимуться у 2008 році, дорівнює 12 мінімальним пенсіям за віком, тобто 5640 грн.

Причому максимальним розміром обмежується сума призначеної пенсії з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги та пенсії за особливі заслуги перед Україною.

У ст.107 Закону про Держбюджет 2008 року наведено перелік законів, при призначенні пенсій за якими, розмір останніх не може перевищувати максимального.

Зокрема до переліку ввійшли Закони про пенсійне страхування, про пенсійне забезпечення, про держслужбу, про статус чорнобильців, про наукову діяльність.

Для аналізу стану пенсійного фонду потрібно проаналізувати систему пенсійних фондів в розвинутих країнах світу. Найкращим прикладом для нашої країни є пенсійна реформа в Польщі.

Процес реформування пенсійного забезпечення в Польщі передбачає трирівневу систему формування пенсійного фонду.

I ступінь(реформування FUS – фонд соціального страхування) опирається на розподільчі принципи (внески трудящих реєструються на особистих рахунках, але витрачаються на поточну виплату пенсій і допомог).

II ступінь (відкриті пенсійні фонди) і III ступінь(пенсійні програми для робітників і службовців, засновані роботодавцем, інвестиційні пенсійні фонди, різні форми накопичування індивідуальних збережень на забезпечення в старості) опираються на накопичувальне фінансування, яке полягає в тому, що внески вкладаються в те чи інше підприємство і примножуються.

Запропонована пенсійна система відрізняється від попередньої тим, що має яскраво виражений страховий характер, оскільки розмір майбутньої пенсії ставиться у безпосередню залежність від розміру внеску. Кожен внесок у систему служить отриманню певних прав чи накопиченню пенсійного капіталу. Членство в системі означає сплату внесків.

Внески в обов'язковий сегмент страхової системи (I і II ступені) сплачують роботодавці і працівники, кожен з яких сплачує половину суми. З цією метою на початку 1999 року було проведено підвищення заробітної плати у розмірі, що дорівнює половині страхового внеску.

Кожний факт ухилення роботодавця від сплати внеску з юридичної точки зору розцінюється як затримка заробітної плати або як порушення зобов'язань стосовно працівника. У деяких надзвичайних ситуаціях внесок сплачує держава.

Внески сплачують також члени пенсійних програм для робітників і службовців (III ступінь) в рамках добровільного страхування. В рамках

нової системи обов'язковий внесок (I, II ступені) нараховуються на суму доходу, що не перевищує 250 % середньої заробітної плати

У попередній системі від людей не вимагалось активної участі при прийнятті рішень, вміння робити вибір і пильно контролювати ситуацію. Нова система передбачає активну позицію майбутнього пенсіонера.

Надзвичайно важливою особливістю нової системи є намагання загальних пенсійних товариств і страхових компаній залучати якомога більше клієнтів, що сприяє розвитку конкуренції.

Основні принципи пенсійної реформи в Польщі слід визнати вдалим. Про це свідчить, найперше, вміння включення в систему накопичувальних елементів. Автори концепції справились також з введенням принципу страхової еквівалентності.

Система пенсійного забезпечення Німеччини поєднує дві системи фінансування забезпечення громадян у старості : перерозподільчу і накопичувальну. Розмір пенсії залежить передусім, від величини застрахованого заробітку.

Після пенсійної реформи 1992 року наймані працівники мають більшу свободу вибору при переході від трудового життя на пенсію. Існує можливість отримувати частину пенсії і продовжувати працювати.

В Японії спеціальні фонди є складовою частиною спеціальних рахунків. У 80 – ті роки ХХ ст.. налічувалось 12 спеціальних фондів. До них належать страхові, пенсійні, ощадні і деякі інші фонди.

З середини 80-х років в Японії здійснюється поступове реформування пенсійної системи.

Завдання реформи – зробити так, щоб вона складалася з національної пенсійної системи (базова пенсія), яка охоплює все населення, і пенсій, що виплачуються найманим робітникам.

Базова пенсія виплачується за старістю, інвалідністю, а також всім, хто потребує її. 2/3 фінансування забезпечується коштами різних страхових пенсійних фондів.

Існує, наприклад, фонд базової пенсії за старістю, фонд для тих, хто втратив годувальника. На створення пенсійних фондів працює практично все населення Японії у віці від 20 до 60 років.

Пенсійний фонд найманих працівників приватного сектора складається з відрахувань підприємств, внесків самих працівників і доплат з боку держави.

Пенсія становить приблизно 70 % місячної зарплати працівника-чоловіка.

Пенсійні фонди працівника державних і муніципальних підприємств і закладів формується із коштів товариств взаємодопомоги, які створюються за місцем роботи, а також виплат самих підприємств і державних дотацій.

Для отримання базової пенсії за старістю необхідний 25-річний трудовий стаж і 65-річний вік.

Розмір такої пенсії може бути зменшений до 58% встановленого рівня у разі виходу на пенсію у 60 років і збільшений до 188% при виході на пенсію у 70 років і більше.

8.3 Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Даний фонд здійснює управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням:

- матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з тимчасовою втратою заробітної плати внаслідок тимчасової втрати працездатності, вагітності та пологів, догляд за малолітньою дитиною.

- часткова компенсація витрат, пов'язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або членів її сім'ї.

- надає соціальних послуг за рахунок бюджету фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених законодавством.

Метою створення фонду є – забезпечення надходжень та акумуляції збору на обов'язкове соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені законом, здійснення їх надання та контроль за цільовим використанням коштів.

Кошти фонду спрямовані на виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з: тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, народженням дитини та доглядом за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також на поховання.

Зазначений фонд є самостійною некомерційною самоврядною організацією.

11 лютого 2001 року Верховною Радою був прийнятий Закон "Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування" у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

До джерел надходжень у Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності належать:

- Страхові внески страхувальників – роботодавців і застрахованих осіб.

- Благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб.

Асигнування із Державного бюджету України.

Прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитному рахунку.

Нарахування пені у випадках несплати страхових внесків у встановлений строк, штрафів та інших фінансових санкцій.

Для забезпечення фінансової стабільності фонду утворюється резерв страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування всіх видів матеріального забезпечення в розрахунку на місяць. У разі невикористання коштів фонду в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік.

Усі юридичні і фізичні особи, які роблять відрахування до цього фонду, зобов'язані реєструватися як страхувальника за місцем свого знаходження в органах Фонду.

За порушення строку реєстрації страхувальника як платника страхових внесків або як страхувальника за місцем свого знаходження в органах Фонду.

За порушення строку реєстрації страхувальника як платника страхових внесків або несвоєчасність їх сплати штраф накладається у розмірі 50 % суми належних до сплати страхових внесків за весь період, який минув з дня, коли страхувальник повинен був зареєструватися.

За неповну сплату страхових внесків на страхувальника накладається штраф у розмірі 100% заниженої суми заробітної плати, на яку відповідно до закону нараховуються страхові внески, а у разі повторного порушення – у трикратному розмірі зазначеної суми. За порушення витрачання страхових коштів накладається штраф у розмірі 50 % належної до сплати суми страхових внесків.

Кошти фонду можуть витрачатися страхувальниками лише згідно з їхнім цільовим призначенням у встановленому порядку.

Страхувальники не мають права припиняти виплату допомоги навіть у тих випадках, коли суми нарахованих внесків та інших платежів у Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності не покривають фактичних витрат на виплату допомоги.

З 1 січня 2006 року застрахованим особам за рахунок коштів фонду надається:

1) допомога при народженні дитини – у розмірі 8500 гривень. Виплата допомоги здійснюється одноразово при народженні дитини в сумі 3400 грн., а решта протягом наступних 12 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2) допомога для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку – у розмірі, що дорівнює різниці між 50 відсотками прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, але не менше 114 гривень на місяць.

3) допомога на поховання в розмірі 1200 гривень.

Відповідно до бюджету Виконавча дирекція Фонду та його відділення повинні організувати комплекс заходів щодо реєстрації фізичних осіб, у тому числі підприємців, які використовують найману працю, на підставі даних, що надаються центрами зайнятості відповідно до Угоди про надання відомості щодо реєстрації трудових договорів між працівниками і фізичними особами, укладеної 18.10.2005 р. Державним центром зайнятості і Фондом соціального страхування з тимчасовою втратою працездатності.

Посилити роботу зі стягнення недоїмки зі страхувальників, у тому числі за допомогою органів Державної податкової адміністрації України в порядку, передбаченому Угодою про інформаційне співробітництво між Фондом та Державною податковою адміністрацією України від 25.04.2003р.

Довести до відома Федерації роботодавців України, Федерації профспілки та інших всеукраїнських об'єднань профспілок і роботодавців інформацію про дефіцит бюджету Фонду у 2006 році на суму 465884 тис.грн.

Звернутися до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України з пропозицією щодо припинення виплати допомоги для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності як такої, що безпосередньо не пов'язана зі страховим випадком.

8.4 Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття створений для управління страхуванням на випадок безробіття, провадження збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів для надання соціальних послуг.

Фонд є цільовим централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Страхування на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору(контракту), включаючи тих, хто проходить альтернативну(невійськову) службу, працює неповний робочий день або

неповний робочий тиждень та на інших підставах, передбачених законодавством про працю.

Об'єктом страхування на випадок безробіття є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (членів її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг.

Матеріальне забезпечення здійснюється у таких формах:

- допомога з безробіття, у тому числі одноразова її виплата, для організації безробітним підприємницької діяльності;
- допомога з часткового безробіття;
- матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного.
- матеріальна допомога з безробіття, одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні.

- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебуває на його утриманні.

Соціальні послуги, які здійснюються за Законом "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" мають такі види:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація.
- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних.
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг Фондом загальнообов'язкового державного страхування України на випадок безробіття.

Усі застраховані особи є членами Фонду.

Мета створення фонду – сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць та інше.

Джерелами формування фонду виступають:

Асигнування з Державного бюджету, розмір яких встановлюється Верховною Радою України.

Страхові внески страхувальників-роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавством.

Суми фінансових санкцій застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних

штрафів, накладених відповідно до законодавства на посадових осіб та громадян за такі порушення.

Прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів, у тому числі резервів Фонду, на депозитному рахунку.

Благодійні внески громадських об'єднань, підприємств, організацій, громадян, зарубіжних фірм.

Кошти служб зайнятості за надані послуги підприємницьким структурам.

Інші кошти.

Нормативи обов'язкових відрахувань до фонду визначає щороку Верховна Рада України при затвердженні бюджету.

Видатки бюджету Фонду щодо забезпечення виплати допомоги з безробіття є захищеними. Фінансування цих видатків проводиться у першочерговому порядку.

З метою забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв коштів Фонду, який не може перевищувати суму, необхідну для виплати допомоги з безробіття в розрахунку на місяць.

Резерв коштів Фонду зберігається на спеціальному рахунку в уповноваженому банку України.

Роботодавці та застраховані особи сплачують страхові внески один раз на місяць в день одержання роботодавцями в установах банків коштів на оплату праці. Розмір страхових внесків установлюється на календарний рік.

Не сплачені в строк страхові внески, пеня і штраф стягується в дохід Фонду із страхувальника у безспірному порядку.

Завдяки ст.102 Закону про Держбюджет – 2006, цього року внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття роботодавці сплачуватимуть за ставкою 1,3% відсотка (замість 1,6%) від суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників. Для добровільно застрахованих у системі обов'язкового державного соціального страхування осіб щомісячний розмір платежів зменшується до 5,4% суми оподаткованого доходу (прибутку) до 5,2% (з яких 3,4% - на страхування з тимчасової непрацездатності, а 1,8% - на страхування на випадок безробіття).

Говорячи про відносини між роботодавцем та фондом страхування на випадок безробіття, варто сказати, що у 2006 році не діятиме Закон України “Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно – технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю”. Він мав би набрати чинності 01.01.06 р., але через п.29 ст. 77 Закону про Держбюджет – 2006 цього не сталося. Згаданий Закон, як видно з назви, спрямовано на забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно – технічну освіту, першим робочим місцем через надання дотації роботодавцем.

Отже, у 2006 році очікувати на державну фінансову допомогу при працевлаштуванні молодих спеціалістів не доводиться.

Як відомо, соціальні внески обчислюють у межах законодавчо встановленої максимальної величини. У 2006 році вона дорівнює десяти прожитковим мінімумам для працездатних осіб. А оскільки показники прожиткового мінімуму протягом року змінюються, то граничний розмір доходу, з якого потрібно справляти соціальні внески, теж буде різним.

8.5 Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань

Страхування від нещасного випадку та професійного захворювання є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист з охорони життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Завданням страхування від нещасного випадку є:

- проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці.
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань.
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей.

Страхування від нещасного випадку здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань – некомерційна самоврядна організація.

Управління фонду здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Представники держави призначаються Кабінетом Міністрів України, а представники застрахованих осіб і роботодавців обираються об'єднаннями профспілок та роботодавців, які мають статус всеукраїнських (від кожної сторони по 15 осіб).

Робочими органами виконавчої дирекції Фонду виступають управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, відділення в районах та містах обласного значення, які є юридичними особами.

Джерела надходження у Фонд соціального страхування від нещасних випадків проводить збір та акумуляцію страхових внесків і має автономну, незалежну систему фінансування.

Фінансування фонду здійснюється за рахунок:

- внесків роботодавців;
- для підприємств – з віднесенням на валові витрати виробництва;

- для бюджетних установ та організацій – з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;
- капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників;
- прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- коштів, одержаних від стягнення відповідно до законодавства штрафів і пені з підприємств, а також штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці;
- добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству.

Працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку.

Кошти Фонду включаються до складу Державного бюджету, використовуються виключно за їх прямим призначенням і зараховується на єдиний централізований рахунок Фонду соціального страхування від нещасних випадків в установах банків, визначених Кабінетом Міністрів України, або спеціального банку, який обслуговує фонди соціального страхування.

Розмір страхового внеску залежить від класу професійного ризику виробництва, до якого відносене підприємство, знижки до нього (за низькі рівні травматизму, професійної захворюваності) чи надбавки (за високі рівні травматизму, професійної захворюваності та неналежний стан охорони праці).

Страхові тарифи, диференційовані за групами галузей економіки (видами робіт) залежно від класу професійного ризику виробництва, встановлюються законом.

Сума страхових внесків страхувальників до Фонду соціального страхування від нещасних випадків повинна забезпечувати:

- фінансування заходів, спрямованих на вирішення завдань фонду;
- резерви коштів Фонду для забезпечення його стабільного функціонування;
- покриття витрат фонду, пов'язаних із здійсненням соціального страхування від нещасного випадку.

Розміри страхових внесків страхувальників обчислюються:

- для роботодавців – у відсотках до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на оплату основної та додаткової заробітної плати та інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України “Про оплату праці”, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;
- для добровільно застрахованих осіб – у відсотках до мінімальної заробітної плати.

Розрахунок розмірів страхового внеску для кожного підприємства провадиться Фондом соціального страхування від нещасних випадків відповідно до порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Страховальник здійснює страховий внесок у Фонд соціального страхування від нещасних випадків у порядку і строки, які визначаються страховиком.

Суми надбавок до страхових тарифів і штрафів сплачуються страховальником із суми прибутку, а при відсутності прибутку відносяться на валові витрати виробництва; для бюджетних установ та організацій – із коштів на утримання страховальника.

Напрями використання Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Усі види страхових виплат і соціальних послуг застрахованим та особам, які перебувають на їх утриманні, а також усі види профілактичних заходів, провадяться Фондом соціального страхування від нещасних випадків за рахунок коштів цього фонду.

У зв'язку з набранням чинності з 1 січня 2006 року Закону України "Про Державний бюджет України на 2006 рік" від 20.12.2005 р. №3235 – IV виконавча дирекція Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України повідомляє.

Виходячи з норм статті 65 закону прожитковий мінімум на 2006 рік на одну працездатну особу в розрахунку на місяць становить з 1 січня – 483 гривні, з 1 квітня – 496 гривень, з 1 жовтня – 505 гривень.

Відповідно до статті 90 закону, з січня 2006 року максимальна величина фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу (прибутку), сукупного оподаткованого доходу (гранична сума заробітної плати(доходу), з яких, відповідно до законів України, стягуються страхові внески до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, дорівнює десяти розмірам прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб.

Згідно з пунктом 16 статті 77 Закону України "Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності".

Розміри страхових тарифів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності на 2006 рік, відповідно до класів професійного ризику виробництва, встановлено статтею 100 закону .

Установити на 2006 рік відповідно до класів професійного ризику виробництва такі страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

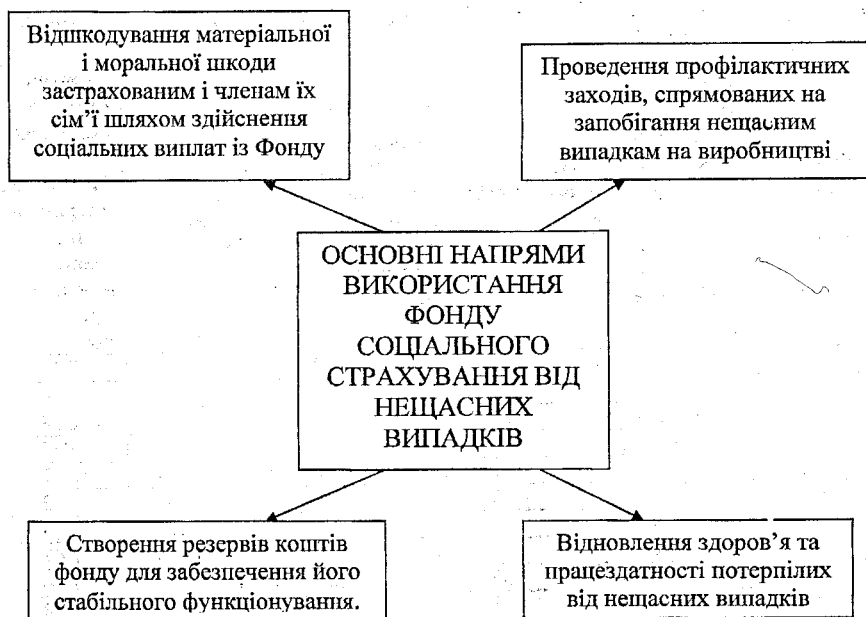

Рисунок 8.3 - Основні напрямки використання фонду соціального страхування від нещасних випадків

8.6 Державний фонд охорони навколишнього природного середовища

Для концентрації коштів з метою цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також для зменшення впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення у 1991 році було створено Державний фонд охорони навколишнього природного середовища.

Головним розпорядником коштів фонду є Міністерство екології і природних ресурсів в особі його міністра.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища є складовою Державного бюджету України.

Фонд діє на державному, обласному і місцевому рівнях.

До джерел надходження фонду належать:

- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- штрафи за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища;

Таблиця 8.2 – Строкові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Клас професійного ризику виробництва	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)	Клас професійного ризику виробництва	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)	Клас професійного ризику виробництва	Страховий тариф (у відсотках до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників)
1	0,66	24	1,2	47	2,14
2	0,67	25	1,23	48	2,16
3	0,68	26	1,29	49	2,18
4	0,69	27	1,35	50	2,35
5	0,7	28	1,41	51	2,37
6	0,72	29	1,48	52	2,42
7	0,73	30	1,5	53	2,44
8	0,75	31	1,51	54	2,47
9	0,76	32	1,55	55	2,56
10	0,78	33	1,56	56	2,64
11	0,8	34	1,67	57	2,91
12	0,82	35	1,68	58	2,92
13	0,83	36	1,76	59	3
14	0,85	37	1,77	60	3,38
15	0,9	38	1,86	61	3,66
16	0,94	39	1,87	62	3,8
17	0,96	40	1,89	63	4,09
18	1,03	41	1,9	64	4,3
19	1,06	42	1,93	65	6,51
20	1,07	43	1,95	66	6,62
21	1,08	44	2	67	13,6
22	1,09	45	2,01		
23	1,16	46	2,09		

• добровільні внески і пожертвування підприємств, організацій громадян;

• інші кошти, визначені законодавством;

Основними джерелами надходження є збір за забруднення навколишнього природного середовища, який встановлюється за:

- викиди в атмосферу забруднювальних речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення.

- скидання забруднювальних речовин у водні і підземні горизонти.

- розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Ставки збору запроваджуються урядом Автономної республіки Крим та органами місцевого самоврядування на підставі лімітів викидів та скидання забруднювальних речовин і розміщення відходів, а також нормативів плати за них.

Ліміти викидів стаціонарними джерелами забруднення встановлюються Міністерством навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України у формі видачі дозволів на викиди і скидання строком на 5 років.

Об'єктами обчислення збору є :

- обсяги забруднювальних речовин, які викидаються в атмосферне повітря або скидаються безпосередньо у водний об'єкт, та обсяги відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього об'єктах – для стаціонарних джерел забруднення.

- обсяги фактично спожитих видів пального, завдяки використанню яких утворюються забруднювальні речовини – для пересувних джерел забруднення.

Нормативи збору встановлюються Кабінетом Міністрів України як фіксовані суми в гривнях за одиницю основних забруднювальних речовин та розміщення відходів.

За викидами пересувними джерелами забруднення нормативи збору встановлюються залежно від виду пального та транспорту.

Суми збору за викиди стаціонарними джерелами забруднення обчислюються платниками самостійно щоквартально нарастаючим підсумком з початку року як добуток затверджених лімітів, фактичних обсягів викидів, нормативів збору, коригувальних коефіцієнтів.

Збори на забруднення навколишнього природного середовища підприємства (крім розташованих у містах загальнодержавного призначення) перерховуються у таких розмірах:

20 відсотків – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджетів місцевих рад, на окремі рахунки.

50 відсотків – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджетів Автономної Республіки Крим, обласних рад, на окремі рахунки.

30 відсотків – до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі бюджету України, на окремі рахунки.

Основними напрямками використання фонду є:

- фінансування природоохоронних заходів;
- фінансування ресурсозберігаючих заходів;

о забезпечення екологічної безпеки.

Кошти фонду використовуються в межах бюджетних програм визначених законодавством, згідно з кошторисами доходів і видатків, які затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів за погодженням з Мінфіном.

8.7 Соціальні параметри Бюджетної політики 2007 року

Серед основних завдань бюджетної політики визначено: забезпечення реальної збалансованості бюджету, виконання програм енергозбереження, сприяння розвитку підприємницької діяльності, удосконалення механізму соціального страхування, забезпечення реалізації соціальних гарантій та соціального захисту населення.

А серед пріоритетних завдань у цьому документі важливе місце відведено забезпеченню реалізації справедливої державної політики щодо соціального захисту та соціального забезпечення населення.

Ці завдання здійснюватимуться через :

- поетапне підвищення мінімальної заробітної плати до рівня не менше як 450 грн. на місяць та поквартальне збільшення прожиткового мінімуму з урахуванням індексу споживчих цін;
- створення нормативно-правової бази для запровадження єдиної системи оплати праці працівників бюджетних установ та підприємств державного сектора економіки, включаючи запровадження погодинної ставки та єдиної тарифної сітки, удосконалення системи грошового забезпечення військовослужбовців, що передбачає заміну неефективної системи надбавок і доплат на підвищення стимулювальної ролі посадових окладів, окладів за військові звання шляхом їх уніфікації;
- визначення Кабінету Міністрів України єдиним органом державної влади з питань затвердження умов оплати праці працівників бюджетних установ та підприємств державного сектора економіки, а також грошового забезпечення військовослужбовців;
- збільшення власних доходів цільових соціальних фондів шляхом розширення бази нарахувань страхових внесків, зокрема їх запровадження на всі види заробітної плати та грошового забезпечення з однією реформуванням та легалізацією зарплати в усіх галузях;
- запровадження єдиного соціального внеску з одночасним зменшенням розміру загальної ставки страхових внесків залежно від фінансових можливостей фондів соціального страхування та державного бюджету, а також адміністрування його Пенсійним фондом України;
- законодавче врегулювання питань впровадження єдиного порядку призначення та перерахунку пенсій для всіх категорій пенсіонерів;
- підвищення ролі страхових принципів у солідарній системі пенсійного забезпечення, що передбачає подальше поглиблення

диференціації розмірів пенсійних виплат залежно від страхового стажу та сплачених внесків;

- узгодження переліку та обсягу пільг з доходами громадян, впровадження системи обліку пільгових категорій громадян та відповідне удосконалення нормативно-правової бази надання соціальних пільг населенню;

- підвищення диференційованих рівнів забезпечення прожиткового мінімуму для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям залежно від їх причетності до соціальних груп.

Реформування бюджетної сфери передбачає, окрім усього вище переліченого, збереження практики визначення у законі про державний бюджет захищених статей видатків, насамперед соціального характеру.

Також буде збільшено фінансову самодостатність бюджетів територіальних громад шляхом подальшої децентралізації управління бюджетними коштами, що передбачає передачу їм державних повноважень та відповідних ресурсів з центрального та обласного рівнів, розширення податкової бази таких бюджетів.

У видатках Держбюджету – 2007 планується зберегти питому вагу міжбюджетних трансфертів на рівні не нижче розрахункового показника на 2006 рік, удосконалити критерії надання підтримки місцевим бюджетам з державної скарбниці.

Європейські держави мають уже значний доробок у сфері бюджетної політики, корисний для України. Впровадження міжнародних стандартів прозорості бюджетного процесу та звітності про результати виконання бюджету є головним напрямком для подальшої роботи у цій сфері.

Основні поняття

Фонди цільового призначення, джерела цільових фондів, пенсійний фонд, фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Реферативні виступи

1. Пенсійна реформа - перспективи здійснення та суть змін.
2. Зарубіжний досвід щодо реформування державних цільових фондів.
3. Недержавні фінансові фонди та їх призначення.

Питання для самоконтролю

1. Характеристика загальнодержавних фондів цільового призначення.
2. Позабюджетні фонди та їх характеристика.
3. Джерела формування фінансових ресурсів позабюджетних фондів та їх використання.

1. Берлін С.И. Теория финансов: Учеб. пособие. – М.: Приор, 2000.
2. Бирман А.М. Очерки теории советских финансов. Вып.2 – М.: Финансы, 1972.
3. Боди Э., Мертон Р. Финансы: Пер. с англ.: Учеб. пособие. – М.:Изд.дом «Вильямс», 2000.
4. Бюджетный кодекс Российской Федерации. Федеральный закон от 31 июля 1998г. №145 – фз.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів.: Підручник. –К.: НІОС, 2000.
6. Витте С. Ю. Конспект лекций о народном и государственном хозяйстве. М., 1997.
7. Гаретовский Н.В. Финансы в системе производственных отношений социалистического общества // Финансы. -1983. - №11.
- 8.Загорський В.С., Вовчак О.Д., Благун І.Г., Чуй І.Р. Фінанси.: Навч.посібник. – К.: Знання, 2006.
9. Найдёнов В.С. Инфляция и антиинфляционная политика в Украине. –К.: Эксперт –Про, 2000.
10. Опарін В.М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення // Вісник НБУ. -2000.-№5.
11. Сабанти Б.М. Теория финансов.: Учебное пособие. 2-е изд. – М.:Менеджер, 2000.
12. Теорія фінансів: Навч. посібник /Під ред. О.Д.Василика. – К.:ЦНДІ, 2005.
13. Фінансове право: Підручник / Під ред. Л.К.Воронова. – Х.: Фірма «Консум», 1998.
14. Финансы: Учебник: /Под ред.В.В.Ковалева. – М.:Проспект, 2005.
15. Финансово-кредитный энциклоп. Словарь./ Под ред. А.Г.Грязновой. –М.:Изд. Дом «Вильямс», 2000.
16. Финансовые ресурсы народного хозяйства./ Под ред. В.К. Сенчагова. –М.: Финансы и статистика, 1982.
- 17.Шиль И. Современная теория финансов и влияние ее на финансовую администрацию. СПб., 1860.
18. Чернявська Є.І. Реструктуризація підприємства в умовах трансформаційної економіки. – Луганськ: СУНУ, 2004.

Стасюк Надія Леонідівна

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

Оригінал-макет підготовлено автором

Редактор В. О. Дружиніна

Коректор З. В. Поліщук

Науково-методичний відділ ВНТУ
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК №746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ

Підписано до друку 3.07.2008 р.

Формат 29,7х42,1/4

Друк різнографічний

Тираж 100 прим.

Зам № 2008 - 098

Гарнітура Times New Roman

Папір офсетний

Ум. друк. арк. 16,3

Віддруковано в компютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК №746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ